

Заснований у квітні 2015 р.

Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 1915 від 30.05.2024 року.

Виходить чотири рази на рік.
Мова видання: українська, англійська,
польська, німецька, французька, іспанська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) та Наказу Міністерства освіти
та науки України № 1166 від 23.12.2022 р.
(додаток 3) журнал включено до Переліку
наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»,
262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Адреса редакції:
вул. Успенська, 1
м. Одеса, Україна, 65014

Одеський державний університет
внутрішніх справ

Юридичний бюлетень

Випуск 35

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 7 від 24.12.2024 р.)

Головний редактор:

Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Заступник головного редактора:

Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Секретар:

Ізбащ Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ; Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ; Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ; Белогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»; Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ; Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Горощко Валентина Валентинівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Дем'янчук Віталій Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, ректор Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Денисова Аліна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Дришлюк Володимир Ігорович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Одеського державного університету внутрішніх справ; Дрьомін Віктор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України (НАПрН України), професор кафедри кримінального процесу, оперативно-розшукової та детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений діяч науки і техніки України, керівник Центру з проблем вивчення організованої злочинності та корупції; Іванський Андрій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики та права Національної академії правових наук України, професор кафедри Державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету; Ільків Олег Васильович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Ісмаїлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ; Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Корнієнко Максим Вікторович, доктор юридичних наук, професор, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Колб Олександр Ігорович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Крикун Вячеслав Віталійович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Легеза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»; Мандриченко Жанна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»; Матієнко Тетяна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Меркулова Валентина Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ; Нікітін Анатолій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Павлютін Юрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ; Пасько Ольга Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Предместніков Олег Гарійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри права Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; Прудка Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ; Тетерятник Ганна Костянтинівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Синицин Павло Миколайович, доктор філософії в галузі знань – 081 Право, доцент кафедри «Національне та міжнародне право» Одеського національного морського університету; Ярмачі Христофор Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia); Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany).

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ISSN 2414-4207 (Print)

ISSN 2664-6358 (Online)

© ОДУВС, 2024

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Бірюков Руслан Миколайович

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ НАПЕРЕДОДНІ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	7
--	---

Пархоменко Марина Миколаївна, Довгопола Анна Романівна

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ТА НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	14
---	----

Пренько Яна Олегівна

МОВНА КУЛЬТУРА В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ.....	22
--	----

Расторгуєва Наталія Олегівна

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ACQUIS COMMUNAUTAIRE В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	31
---	----

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

Болюбаш Євген Володимирович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ.....	43
--	----

Зайцев Олександр Олександрович

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ.....	50
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Білих Ірина Вікторівна

ДО ПИТАННЯ ДИСКРЕЦІЇ ЯК СПЕЦИФІЧНОГО КОМПОНЕНТА ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....	57
--	----

Галуцько Віра Миколаївна, Любчик Віктор Борисович

ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З НАЦІОНАЛЬНИМИ МЕНШИНАМИ.....	64
--	----

Десятник Анатолій Антонович

ПРО ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ПРАВОПОРУШНИКА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	69
---	----

<i>Михайловська Євгенія Володимирівна</i> МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ У СИСТЕМАХ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	77
---	----

<i>Розсоха Сергій Сергійович</i> ПУБЛІЧНИЙ КОНТРОЛЬ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА МИРНОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	86
---	----

<i>Талпа Петро Валентинович</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ.....	95
---	----

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Гончарук Владислав Леонідович, Бедратий Юрій Вячеславович</i> АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ.....	102
--	-----

<i>Завацька Валерія Анатоліївна</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	110
---	-----

<i>Пенькова Наталя Євгенівна</i> СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	117
---	-----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Капустинський Максим Вікторович</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СУДДІВСЬКОГО ІМУНІТЕТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	125
--	-----

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

<i>Biriukov Ruslan Mykolaiovych</i> PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL POLICE COOPERATION IN EUROPE ON THE EVE OF THE FORMATION OF THE EUROPEAN UNION	7
<i>Parkhomenko Marina Mykolaivna, Dovhopola Anna Romanivna</i> PREVENTION AND COUNTERACTION OF DOMESTIC VIOLENCE AND VIOLENCE IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW.....	14
<i>Prenko Yana Olehivna</i> LINGUISTIC CULTURE IN LAW ENFORCEMENT: THE IMPORTANCE OF LEGAL TERMINOLOGY AND COMMUNICATION STRATEGIES.....	22
<i>Rastorguyeva Nataliia Olehivna</i> EVOLUTION OF THE CONCEPT OF ACQUIS COMMUNAUTAIRE IN THE EUROPEAN UNION.....	31

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

<i>Bolyubash Evgen Volodymyrovych</i> GENERAL CHARACTERISTICS OF A SEPARATE PROCEEDING IN IN CASES OF ESTABLISHING OF THE FACT OF A PERSON'S BIRTH OR DEATH.....	43
<i>Zaitsev Oleksandr Oleksandrovich</i> SOME ISSUES OF CONSUMER PROTECTION IN THE FIELD OF E-COMMERCE.....	50

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

<i>Bilykh Iryna Viktorivna</i> ON THE ISSUE OF DISCRETION AS A SPECIFIC COMPONENT OF POWERS OF EXECUTIVE AUTHORITIES.....	57
<i>Halunko Vira Mykolaivna, Lyubchuk Viktor Borysovych</i> INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE WITH NATIONAL MINORITIES...	64
<i>Desyatnik Anatolii Antonovych</i> ABOUT CERTAIN PROBLEMATIC ISSUES OF ESTABLISHING THE IDENTITY OF THE OFFENDER IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	69
<i>Mykhailovska Yevheniia Volodymyrivna</i> MECHANISMS FOR COUNTERACTING AND PREVENTING CORRUPTION RISKS IN THE SYSTEMS OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF UKRAINE AND THE EU COUNTRIES.....	77

<i>Rozsokha Serhii Serhiiiovych</i> PUBLIC CONTROL OF NOTARIAL ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW AND PEACE IN UKRAINE.....	86
--	----

<i>Talpa Petro Valentynovych</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE JUDICIAL SECURITY SERVICE.....	95
---	----

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

<i>Honcharuk Vladyslav Leonidovych, Bedratyi Iurii Viacheslavovych</i> ANTI-CORRUPTION POLICY AS A COMPONENT OF THE LEGAL STRATEGY FOR ECONOMY DEFINITIONS.....	102
---	-----

<i>Zavatska Valeriia Anatoliivna</i> SPECIFIC FEATURES OF THE CONSTRUCTION OF CRIMINAL LAW NORMS REGULATING MILITARY OFFENSES.....	110
--	-----

<i>Penkova Natalia Evgenivna</i> THE FORMATION OF THE SYSTEM OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	117
---	-----

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

<i>Kapustinsky Maksym Viktorovych</i> HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF JUDICIAL IMMUNITY IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE.....	125
--	-----

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 341.456(4)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.01>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ НАПЕРЕДОДНІ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Бірюков Руслан Миколайович,

orcid.org/0009-0001-9550-6383

заступник начальника департаменту
(Національна поліція України)

В статті розглядається формування Європейського поліцейського управління (Європолу) в світлі викликів, що постали перед правоохоронними та безпековими органами країн Європи в 1980-х та 1990-х роках. Наголошується, що йдеться про політичні фактори (падіння Залізної завіси та розширення ЄС), та безпекові фактори (зростання терористичної злочинності та наркозлочинності). Також підкреслюється значення горизонтального співробітництва поліцейських органів європейських держав з третіми державами та поступової інституціоналізації органів поліцейського співробітництва шляхом створення нових координаційних та адміністративних структур. Відзначається зростання взаємозв'язку між структурами поліцейського співробітництва та структурами ЄЕС.

Досліджується проблематика міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в світлі викликів, пов'язаних з європейською інтеграцією, зокрема зі створенням єдиного європейського ринку та скасуванням внутрішніх кордонів. Простежуються позиції європейських держав щодо цих подій, спрямовані на кращу координацію зусиль окремих акторів на національному рівні, а також зміни у внутрішніх культурах безпеки, характерні для європейських держав в цей період. Охарактеризуються зростаючі взаємозалежності між європейськими державами в галузі управління поліцією та внутрішньою безпекою, що спонукали їх до тіснішого міжнародного поліцейського співробітництва.

Розглядається функціональний вплив європейської інтеграції на європейські держави, що збігся зі зростанням рівня злочинності, яка створювала додаткові інтеграційні тиски на європейські держави. Зокрема, йдеться про вплив нелегальної міграції та контрабанди наркотиків – злочинів, що за визначенням є транснаціональними та вимагали консолідованої реакції європейських країн в нових форматах міжнародного поліцейського співробітництва, особливо в умовах, коли європейські кордони ставали все більш прозорими внаслідок підписання Шенгенської угоди. Робиться висновок щодо історичної зумовленості посилення та інституціоналізації

поліцейського співробітництва в Європі у досліджуваний період, що знайшла своє вираження в створенні Європолу.

Ключові слова: міжнародне поліцейське співробітництво, поліцейська інтеграція в Європі, управління внутрішньою безпекою ЄС, Група ТРЕВІ, Європол.

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL POLICE COOPERATION IN EUROPE ON THE EVE OF THE FORMATION OF THE EUROPEAN UNION

Biriukov Ruslan Mykolaiovych,
orcid.org/0009-0001-9550-6383
Deputy Head of the Department
(National Police of Ukraine)

The article examines the formation of the European Police Department (Europol) in the light of the challenges faced by law enforcement and security agencies of European countries in the 1980s and 1990s. It is emphasized that we are talking about political factors (the fall of the Iron Curtain and the expansion of the EU) and security factors (the growth of terrorist and drug-related crimes). It also emphasizes the importance of horizontal cooperation between the police authorities of European states and third countries and the gradual institutionalization of police cooperation authorities through the creation of new coordination and administrative structures. There is a growing relationship between police cooperation structures and EEC structures.

The issue of international police cooperation in Europe is studied in light of the challenges associated with European integration, in particular with the creation of a single European market and the abolition of internal borders. The positions of European states regarding these events are traced, aimed at better coordination of the efforts of individual actors at the national level, as well as changes in internal security cultures, characteristic of European states during this period. The growing interdependencies between European states in the field of police management and internal security are characterized, which prompted them to closer international police cooperation.

The functional impact of European integration on European states is considered, which coincided with the increase in the level of crime, which created additional integration pressures on European states. In particular, it is about the impact of illegal migration and drug smuggling – crimes that are by definition transnational and required a consolidated response of European countries in new formats of international police cooperation, especially in conditions when European borders became more and more transparent due to the signing of the Schengen Agreement. A conclusion is made regarding the historical conditioning of the strengthening and institutionalization of police cooperation in Europe during the studied period, which was reflected in the creation of Europol.

Key words: international police cooperation, police integration in Europe, EU internal security management, TREVI Group, Europol.

Постановка проблеми. Створенню Європолу в 1990-х роках передував тривалий період розвитку, поступового формування та інституціоналізації структур міжнародного поліцейського співробітництва в Європі. Його розвиток відбувався під впливом зовнішніх факторів, які можна поділити на політичні та безпекові. До перших можна віднести політичні зміни в Європі у зв'язку з падінням Залізної завіси та розширенням ЄС в першій половині 1990-х років, до других – виклики, що постали у зв'язку з поширенням особливо загрозливих видів злочинності, таких як тероризм

та наркозлочинність. Ці фактори формували бачення державами майбутніх структур поліцейського співробітництва та зрештою призвели до появи Європолу в тому вигляді, в якому він існує.

Метою дослідження є встановлення викликів внутрішній безпеці європейських держав, що призвели до посилення міжнародного поліцейського співробітництва в Європі та утворення Європолу.

Стан опрацювання проблематики розвитку міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в досліджуваний період важко назвати задовільним. У вітчизняній літературі відсутні навіть початкові розвідки з даного питання. У зарубіжній літературі можна виділити ряд авторів, що дослідили політичну та інституційну історію інститутів міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в досліджуваний період, серед яких можна виділити роботи В. Кнелагена, Г. Боге, Е. Маротти. Водночас, комплексне дослідження вказаних питань досі відсутнє. Дана стаття є спробою подолати цю прогалину в дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Період 1980-х років характеризується посиленням потреби в міжнародному поліцейському співробітництві, що з кінця 1970-х відбувалося через Групу ТРЕВІ, яка на цьому фоні почала набувати помітної політичної ваги. В 1987 році держави-учасниці вирішили посилити її роль у боротьбі з контрабандою наркотиків та неправомірним вживанням наркотиків та розширили її предметну сферу на нові питання, такі як боротьба з хуліганством. Горизонтально Група ставала все більш пов'язаною з третіми країнами, таким чином розширюючи фактичну участь, хоча і не формальне членство. Деякі аспекти діяльності Групи ТРЕВІ були вперше інституціоналізовані. Поряд з імплементацією безпечної комунікаційної мережі, держави-учасниці погодилися створити адміністративну структуру для кращої координації. Після зустрічі Європейської Ради на Родосі, Група ТРЕВІ стала краще пов'язаною зі структурами Союзу через створення робочої групи ТРЕВІ 92, завданням якої стало балансування заходів, пов'язаних із створенням єдиного європейського ринку та скасуванням внутрішніх кордонів [1, с. 220]. ТРЕВІ 92 зокрема мала розглядати політичні та безпекові наслідки єдиного європейського ринку та компенсувати втрати в сфері безпеки.

З урахуванням цих подій, в Сполученого Королівства сформувалася сильна інтеграційна преференція, і воно подало пропозицію про створення національних та міжнародних органів боротьби з наркозлочинністю в 1989 році. Зростаюча взаємозалежність все більше підштовхувала Сполучене Королівство в бік створення єдиного центрального органу для координації мережі національних органів. Зокрема, завдяки все більш тісному співробітництву з відповідними органами США, Сполучене Королівство проходило трансформацію культури безпеки з середини 1980-х років. Британські виконавчі органи в сфері внутрішньої безпеки поступово рухалися від в бік централізації [2, с. 198–199]. Здійснювалися спроби з кращої координації різних акторів на національному рівні. Організаційні та операційні інновації, засновані на американській моделі потягнули за собою більш структуровану систему збору інформації та подальшу її консолідацію в руках центральних органів [3, с. 137]. З цією метою був створений Національний орган з розвідки в сфері боротьби з наркотиками (НОРН), завданням якого стало поширення нового британського підходу до боротьби з наркотиками [4, с. 90].

По мірі імплементації цієї нової моделі на національному рівні, вона показувала ефективні результати, а отже, почала змінювати британську культуру і практики в сфері безпеки. Відповідно, з операційної точки зору швидко стало очевидним, що подібний підхід може бути застосований в європейському поліцейському

співробітництві [2, с. 198]. Як наслідок, в британській преференції з'явилася суперечність. Практична потреба в централізації на європейському рівні зіткнулася з сильною політичною опозицією всеохоплюючій централізації на європейському рівні. Представники останньої розглядали питання поліції як частину ключових державних функцій [5, с. 216]. Це переконання корінилося в британській конституційній традиції та принципі правового суверенітету в кримінальному праві, а також відображало практику виконавчих органів Сполученого Королівства [6, с. 201]. В сфері європейського співробітництва Сполучене Королівство демонструвала сильну преференцію до підтримки національної автономії в питаннях поліції та внутрішньої безпеки, незалежно від практичної вигоди від централізації. Це ставлення ілюструється реакцією Сполученого Королівства на німецьку пропозицію створення європейської структури, подібної до ФБР. Коли німецький канцлер Гельмут Коль заявив про такі наміри під час особистої зустрічі з прем'єркою Маргарет Тетчер, вона відповіла: «ніколи» [2, с. 200].

Незважаючи на практичну орієнтацію пропозиції Сполученого Королівства про створення центрального органу з боротьби з наркозлочинністю сама Велика Британія створила відповідний національний орган лише в 1989 році [7, с. 105]. Однак, зміна парадигми європейської поліцейської кооперації створила плідний ґрунт для продовження дискусії щодо централізованого органу серед держав-учасниць ЄС. В грудні 1989 року міністри внутрішніх справ, що входили до Групи ТРЕВІ дослідили можливість перенесення досвіду створення національних органів по боротьбі з наркотиками на європейський рівень. Для цього планувалося в 1990 році створити відповідний орган в рамках Групи ТРЕВІ, за чим мали послідувати політичні домовленості щодо реалізації такої структури роком пізніше [8, с. 161]. В світлі цього Сполучене Королівство нарешті погодилося на німецьку пропозицію щодо реалізації Європолу.

Так само як британські та італійські преференції визначалися взаємозалежністю, німецька преференція щодо поліцейського співробітництва виникла у зв'язку з розвитком Спільнот. Відповідно, німецька пропозиція щодо розширення співробітництва в сфері правосуддя та внутрішньої безпеки ЄС та створення Європейського поліцейського управління були не ізольованими випадками а пропозиція про їхнє створення під час зустрічі Європейської Ради в червні 1991 році не була збігом. Внутрішні фактори на національному рівні визначили національні преференції в бік інституціоналізації європейського поліцейського співробітництва. Починаючи з 1970-х років, тобто з моменту створення Групи ТРЕВІ, Німеччина виступала за всеохоплюючу європейську інтеграцію в даній сфері. Зростаючі взаємозалежності в сфері боротьби з тероризмом поряд з громадським тиском визначали про-інтеграційну преференцію Німеччини. В 1980-х та 1990-х цей взаємозв'язок загроз безпеці та правозастосування посилювався. Ефекти від попередніх інтеграційних рішень в інших сферах політики почали створювати функціональну потребу в подальшій інтеграції в цій галузі політики. Нарешті, німецька політична система та її національна безпека і поліцейська культура робили внесок в дружню до європейської інтеграції позицію уряду.

Розвиток сильної про-інтеграційної преференції як такої не викликає подиву, оскільки політична система та поліцейська культура завжди схилилися в бік формату європейського співробітництва. Як показала робота держави в Групі ТРЕВІ, Німеччина тривалий час пов'язувала власну ідентичність з ЄЕС, і таким чином її преференція тільки посилювалася. Європейська інтеграція, зокрема розбудова спільних інституцій та запозичення певних правових норм дозволили реабілітувати Німеччину в очах міжнародної спільноти. К 1980-м рокам Німеччина зайняла роль моделі та драйвера європейської інтеграції та поглиблення зв'язків всередині Спільнот. Крім

того, федеративна модель з розподілом повноважень на різних рівнях давала приклад ЄС та робила Німеччину відповідною європейським моделям управління, створюючи політично сприятливий клімат для них. На цьому фоні історичний розвиток дружності Німеччини до європейської культури безпеки прямував в тому ж напрямку. З 1970-х років він підживлювався потребами боротьби з внутрішнім та міжнародним тероризмом, що призводило до реструктуризації національної поліцейської системи та загальної передачі компетенцій на федеральний рівень. Ці реформи передбачали, зокрема, створення центрального поліцейського координаційного органу [9, с. 113]. Подібно до Сполученого Королівства, всеохоплююча професіоналізація та модернізація роботи поліції посилювала в Німеччині централізаційні тенденції, в тому числі, через комп'ютерні системи централізованого збору даних та управління інформацією в різних німецьких федеральних землях. К 1980-м рокам Німеччина стала однією з провідних країн в комп'ютеризації та технічній раціоналізації правозастосування [10, с. 24]. Відповідно, технологічні інновації, поряд з операційними та методологічними потребами в роботі поліції посилювали централізаційні тенденції в управлінні внутрішньою безпекою в Німеччині. Тому зрештою Європол став політичною ініціативою саме німецького уряду. Хоча зростання дружної до співробітництва та централізації політичної системи та культури безпеки, безумовно, допомогло проложити шлях для пропозиції Гельмута Коля на зустрічі Європейської Ради в 1991 році, німецьку преференцію визначали, переважно, взаємозалежності.

Внутрішні та зовнішні фактори ставали все більш взаємопов'язаними в середині 1980-х років, сприяючи зближенню в секторі управління безпекою між Німеччиною та ЄС. З одного боку, політичні взаємні впливи сприяли такому розвитку подій, оскільки Німеччина вже визначила преференцію в бік європейської інтеграції і вважала, що внутрішньодержавні проблеми можна вирішити тільки на європейському рівні. З урахуванням цього, вона активно шукала можливості визначати та просувати європейську інтеграцію відповідним чином. Не є збігом, що структура та інституційне налаштування групи ТРЕВІ та зрештою Європолу сильно нагадували німецьку архітектуру внутрішньої безпеки [9, с. 170].

Функціональний вплив європейської інтеграції, зокрема створення єдиного ринку, справили сильне враження на Німеччину і вимагали від органів безпеки змін для того, аби відповідати новим транснаціональним загрозам. Географічне розташування країни в серці Європи визначило те, що Німеччина стала транзитною державою для багатьох видів злочинної діяльності, що мала безпосередній вплив на найближчих сусідів. В цьому контексті, зростаюча інтернаціоналізація організованої злочинності в Німеччині ілюструвала зовнішні взаємозалежності та ставила перед німецькими правоохоронними органами нові практичні проблеми, що посилювали потребу в транснаціональному поліцейському співробітництві всередині ЄС [11, с. 426].

За 25 років між 1970 та 1995 роками кількість повідомлень про злочини в Німеччині зросла вдвічі [8, с. 18]. Географічне положення робило Німеччину особливо вразливою. Зокрема, в сфері нелегальної міграції та контрабанди наркотиків Німеччина стала хабом для контрабандних маршрутів, країною призначення та транзитною країною. В світлі швидко зростаючих внутрішніх та зовнішніх взаємозалежностей, логічним уявляється сильна підтримка з боку Німеччини бельгійської пропозиції щодо розширення функціональної сфери Групи ТРЕВІ на організовану злочинність.

Вперше Німеччина застосувала свою політичну вагу в просуванні європейської інтеграції в сфері поліцейського співробітництва під час зустрічі Європейської Ради в Штутгарті в червні 1983 року. Зустріч в Штутгарті стала важливою віхою на шляху до Єдиного європейського акту та завершення формування єдиного ринку. Ухвалена

в Штутгарті Урочиста декларація про Європейський Союз [12] визнавала зростання міжнародної злочинності та взаємозв'язок кримінальних груп. Декларація підкреслювала реальний вплив транскордонної злочинності в часи, коли прикордонний контроль залишався в силі та закликала до посилення співробітництва в галузі правосуддя і внутрішніх справ для того, аби збалансувати наслідки втрати урядами контролю над своїми кордонами. В той час взаємозалежність розвивалася швидше ніж політичні контрзаходи, а інтеграція ЄС не прогресувала достатньо швидко в очах німецьких політиків. Асиметричні впливи зовнішніх загроз на держави-учасниці можуть пояснити їхню конвергенцію на користь інтеграції.

Переговори щодо європейського простору пересування та Європейського паспортного союзу поступово просувалися з 1970-х років. Відповідна Німеччина з групою країн-однодумців обрала здійснювати тиск в бік інтеграції. Спочатку вона підписала Саарбрюкенську угоду з Францією в липні 1984 року [13]. Цією угодою було домовлено про скасування прикордонного контролю між двома країнами, а також досягнуто угоди про довготривале поліцейське та митне співробітництво щодо боротьби з наркотиками та нелегальною міграцією. Через рік угода була поширена на країни Бенілюксу з підписанням Шенгенської угоди, яка передбачала створення зони свободи пересування без внутрішніх кордонів між п'ятьма державами, а пізніше десятьма державами-учасницями ЄС. Хоча Німеччина віддавала перевагу універсальному європейському членству в цих угодах, вона навмисно обрала модель гнучкої інтеграції з можливістю поширення на інші держави-учасниці Спільнот [14, с. 261].

Політичний «Шенгенський проект», в свою чергу, посилив внутрішні взаємозалежності серед держав-учасниць та в Спільноті в цілому. Німецький ряд вдавався до суттєвого тиску для прискорення усунення внутрішніх кордонів та скасування прикордонних перевірок всередині ЄЕС. Політичний тиск на високому рівні поряд з функціональним тиском від зростаючого взаємозв'язку, загроз та інституцій створили вибуховий ефект на національному та міжнародному рівні та дозволили поступово зсунути преференції в галузі поліцейського співробітництва в бік мережі ЄЕС. К 1980-м рокам німецькі поліцейські кола почали все більше концентруватися на європейському форматі [15, с. 40].

Всередині Спільнот Група ТРЕВІ почала грати роль ключового органу співробітництва. Такі події як Шенгенська угода, створення паспортного союзу та Єдиний європейський акт посилили політичну пріоритетність європейської мережі. При цьому, в ЄЕС не виникло значної альтернативи співробітництву в рамках Групи ТРЕВІ. В очах європейських урядів та органів безпеки, Інтерпол все ще не відповідав своїм функціям через постійні проблеми з конфіденційністю та довірою. Зустріч Міжнародної поліцейської асоціації в Мюнхені в 1986 році стала майданчиком для обговорення «Європейського Інтерполу» як альтернативи Інтерполу як недостатньому механізму співробітництва. Це дозволило б отримати «швидкі та надійні відповіді на транснаціональну організовану злочинність» [16, с. 24]. На зміну бюрократичному спротиву прийшло внутрішньодержавне політичне підприємництво на підтримку інтеграції.

Висновки. Міжнародне поліцейське співробітництво в Європі наприкінці 1980-х років повинне було змінитися у відповідь на нові суспільно-політичні умови буття континенту. Відбувався пошук нових моделей співробітництва на основі вже існуючих, таких як Група ТРЕВІ. Нові моделі повинні були відобразити як нові політичні обставини, так і стати відповіддю на нові виклики, зокрема наркозлочинність. Намагання держав-учасниць ЄЕС посилити існуючі формати співробітництва на цьому тлі стикалися з проблемою недостатньої інституціоналізованості цих форматів. Це призвело до необхідності фундаментальних змін в таких форматах

співробітництва шляхом радикально ширшої та глибшої інтеграції, що зрештою призвело до створення Європолу.

Список використаних джерел:

1. Busch H. Grenzenlose Polizei? Neue Grenzen und polizeiliche Zusammenarbeit in Europa. Münster: Westfälisches Dampfboot, 1995. 514 p.
2. Knelangen W. Das Politikfeld innere Sicherheit im Integrationsprozess: Die Entstehung einer europäischen Politik der inneren Sicherheit. Opladen: Leske + Budrich, 2001. 405 p.
3. MacGregor S. Pragmatism or Principle? Continuity and Change in the British Approach to Treatment and Control. *The Control of Drugs and Drug Users: Reason or Reaction?* R. Coobmer (ed.). Amsterdam: Harwood, 1998. P. 131–154.
4. South N. Tackling Drug Control in Britain: From Sir Malcolm Delevigne to the New Drugs Strategy. *The Control of Drugs and Drug Users: Reason or Reaction?* R. Coobmer (ed.). Amsterdam: Harwood, 1998. P. 86–107.
5. Genschel P., Jachtenfuchs M. Beyond the Regulatory Polity? The European Integration of Core State Powers. Oxford: Oxford University Press, 2014. 458 p.
6. Anderson M. The British Perspective on Internationalization of Police Cooperation in Western Europe. *The Internationalization of Police Cooperation in Western Europe*. C. Fijnaut (ed.)> Arnhem: Gouda Quint, 1993. P. 19–40.
7. Peerck J., Hoefman M. The Dutch Perspective of Internationalization of Police Cooperation in Western Europe. *The Internationalization of Police Cooperation in Western Europe*. Arnhem Gouda Quint, 1993. P. 101–112.
8. Rupperecht R., Hellenthal M.D., Weidenfeld W. Internal Security and the Single Market. Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, 1994. 575 p.
9. Lange H.J. Innere Sicherheit im Politischen System der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Leske + Budrich, 1999. 472 p.
10. Busch et al. Die Polizei in der Bundesrepublik. Frankfurt: Campus, 1985. 274.
11. Requate, J., Zessin, P. Comment sortir du 'terrorisme'? La violence politique et les conditions de sa disparition en France et en République Fédérale d'Allemagne en comparaison 1970-années 1990. *European Review of History*, 2007, No 14(3), p. 423–445.
12. Solemn Declaration on European Union (Stuttgart, 19 June 1983). URL: https://www.cvce.eu/en/obj/solemn_declaration_on_european_union_stuttgart_19_june_1983-en-a2e74239-a12b-4efc-b4ce-cd3dee9cf71d.html (дата звернення: 23.08.2024).
13. Agreement between France and the FRG on the gradual abolition of checks at the Franco-German border (Saarbrücken, 13 July 1984). URL: https://www.cvce.eu/en/obj/agreement_between_france_and_the_frg_on_the_gradual_abolition_of_checks_at_the_franco_german_border_saarbrucken_13_july_1984-en-46468e59-54ec-41c1-a15e-258d92568910.html (дата звернення: 25.08.2024).
14. Paoli S. France and the origins of Schengen: An interpretation. *Peoples and Borders: Seventy Years of Migration in Europe, from Europe, to Europe [1945–2015]*. E Calandri, S. Paoli, A. Varsori (eds.). Baden-Baden: Nomos, 2017. P. 255–280.
15. Boge H. Komplizierte Verfahrensvorschriften und schwerfällige Geschäftswege. Lage und Perspektiven der internationalen Verbrechensbekämpfung. *Kriminalistik*. 1985, No 39. S. 38–45.
16. Marotta E. On Europol's prehistory. *Europol 1998-2016 – Looking Back, Moving Forward: One Hundred Meetings of the Europol Management Board*. Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2016. P. 24–26.

УДК 364.63-027.23

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.02>

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ТА НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пархоменко Марина Миколаївна,

orcid.org/0000-0001-6993-6534

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
(Державний вищий навчальний
заклад «Донецький національний
технічний університет», м. Дрогобич,
Львівська обл., Україна)

Довгопола Анна Романівна,

orcid.org/0009-0008-6801-4245

студентка

(Державний вищий навчальний
заклад «Донецький національний
технічний університет», м. Дрогобич,
Львівська обл., Україна)

Стаття присвячена аналізу домашнього насильства як складного соціального явища, зокрема в контексті його проявів під час військового конфлікту в Україні. Висвітлено основні форми насильства – фізичне, психологічне, сексуальне та економічне, – а також їх соціокультурне коріння, пов'язане з гендерними стереотипами і патріархальними структурами та поведінкою, яка є постійною.

У роботі досліджується правове регулювання запобігання домашньому насильству в Україні, зокрема з урахуванням Стамбульської конвенції, яку Україна ратифікувала у 2022 році, а також різних законів та нормативно-правових актів. Важливу роль у протидії домашньому насильству відіграє законодавство, яке класифікує такі дії як кримінальні правопорушення, а також підлягають адміністративній відповідальності. Наголошується важливість антикризових заходів, таких як створення кризових центрів, гарячих ліній та впровадження негайних дистанційних юридичних механізмів. Визначено особливу уразливу категорію – внутрішньо переміщені особи (ВПО). Оскільки така вразливість збільшує ризик насильства, тому що ВПО часто змушені жити в переповнених тимчасових притулках або у чужих родин, де можуть виникати конфлікти та агресія. Також розглянута роль алкоголізму як фактора, що загострює проблему насильства.

Статистичні дані в Україні демонструє зростання кількості зареєстрованих випадків домашнього насильства, особливо в умовах війни. У 2023–2024 роках кількість заяв до правоохоронних органів сягнула сотень тисяч. Офіційна статистика також показує зростання кількості кримінальних проваджень, що свідчить про підвищену увагу правоохоронців до цієї проблеми. Тому, це зумовлює необхідність оновлення правових механізмів та посилення соціальної підтримки. Автори акцентують на важливості довгострокових заходів після завершення війни для запобігання ескалації насильства та соціальної деградації.

Стаття є закликом до комплексного підходу в боротьбі з домашнім насильством, включаючи оновлення законодавства, спеціальні заходи для всіх людей, а особливо ВПО, розширення доступу до допомоги та постійний моніторинг ситуації. Усі заходи повинні бути спрямовані не лише на оперативну підтримку постраждалих, але й на довгострокове вирішення проблеми через зміну суспільних стереотипів, посилення відповідальності кривдників і забезпечення реабілітації для осіб із залежностями.

Ключові слова: домашнє насильство, Стамбульська Конвенція, правове регулювання, внутрішньо переміщені особи(ВПО), антикризові заходи, моніторинг, звітність, алкоголізм, допомога постраждалим.

PREVENTION AND COUNTERACTION OF DOMESTIC VIOLENCE AND VIOLENCE IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW

Parkhomenko Marina Mykolaivna,
orcid.org/0000-0001-6993-6534
Candidate of Law Sciences, Docent,
Docent of the Department of History
and Law
(State Higher Education Establishment
«Donetsk National Technical University»,
Drohobych, Lviv region, Ukraine)

Dovhopola Anna Romanivna,
orcid.org/0009-0008-6801-4245
Student
(State Higher Education Establishment
«Donetsk National Technical University»,
Drohobych, Lviv region, Ukraine)

The article focuses on analyzing domestic violence as a complex social phenomenon, particularly in the context of its manifestations during the military conflict in Ukraine. The main forms of violence—physical, psychological, sexual, and economic—are highlighted, alongside their sociocultural roots linked to gender stereotypes, patriarchal structures, and enduring behavioral patterns.

The paper examines the legal regulation of domestic violence prevention in Ukraine, including the Istanbul Convention, which Ukraine ratified in 2022, as well as various laws and regulations. Legislation plays a crucial role in combating domestic violence by classifying such actions as criminal offenses and subjecting them to administrative liability. The importance of crisis measures, such as establishing crisis centers, hotlines, and immediate remote legal mechanisms, is emphasized.

A particularly vulnerable group is identified: internally displaced persons (IDPs). Their vulnerability increases the risk of violence, as they often live in overcrowded temporary shelters or with host families, where conflicts and aggression may arise. The role of alcoholism as a factor exacerbating violence is also discussed.

Statistical data in Ukraine indicate a rise in the number of registered cases of domestic violence, particularly under wartime conditions. In 2023–2024, the number of reports to law enforcement agencies reached hundreds of thousands. Official statistics also show an increase in criminal proceedings, reflecting greater attention from law enforcement to this issue. Therefore, the need for updated legal mechanisms and enhanced social support is evident.

The authors emphasize the importance of long-term measures to prevent the escalation of violence and social degradation after the war ends. The article calls for a comprehensive approach to combating domestic violence, including legislative updates, specialized measures for all people—especially IDPs—expanded access to assistance, and continuous monitoring of the situation. All measures should aim not only at providing immediate support to victims but also at addressing the issue in the long term by changing societal stereotypes, increasing accountability for offenders, and ensuring rehabilitation for individuals with dependencies.

Key words: domestic violence, Istanbul Convention, legal regulation, internally displaced persons (IDPs), crisis-response measures, monitoring, reporting, alcoholism, victim assistance.

Постановка проблеми. Домашнє насильство має складне коріння, що включає поєднання різноманітних факторів, які створюють середовище, де насильство стає можливим і навіть частим явищем. Ці фактори охоплюють як особистісні, так і соціальні аспекти, що впливають на поведінку людей та взаємодію у сім'ї. Проблема домашнього насильства, особливо в умовах війни, є серйозною і часто недооціненою. Військові конфлікти підвищують вразливість жінок, чоловіків та особливо дітей до сімейного насильства з низки причин. По-перше, стрес і тривога, що супроводжують війну, загострюють напругу в сімейних стосунках. Невизначеність майбутнього, економічна нестабільність і втрата близьких людей часто призводять до зростання агресії в родині. По-друге, жертвам насильства загалом важко звернутися за допомогою до правоохоронних органів та громадських організацій, а під час збройного конфлікту, зокрема, через обмежений доступ. По-третє, воєнні конфлікти сприяють зміцненню культурних і соціальних норм, які виправдовують насильство в сім'ї як спосіб контролю або покарання, що посилює ризик для постраждалих.

Тому ефективна підтримка жертв домашнього насильства в умовах війни потребує всебічного підходу, у тому числі гуманітарну допомогу, правовий захист, освітні кампанії та зміну культурних уявлень суспільства щодо насильства в сім'ї. Правова система має активно долучатися до вирішення цієї проблеми. Необхідний науковий аналіз різних аспектів домашнього насильства для розробки ефективних програм боротьби з цим деструктивним явищем.

Стан дослідження. Чимало вчених, як теоретико-правового, так і галузевого спрямування, вивчали правове регулювання домашнього насильства, серед яких О. Гумін, Н. Оніщенко, Д. Белов, І. Жаровська та інші. Однак це питання потребує розгляду в контексті окремих сфер. В Україні вже досліджено причини домашнього насильства та заходи кримінально-адміністративної боротьби з ним, але розуміння його специфічних проявів залишається актуальним. Особливо важливим для наукового аналізу є вивчення проблем домашнього насильства в умовах війни.

Метою статті є дослідження проблеми домашнього насильства під час війни, аналіз статистики та законодавства, розкрити проблеми реалізації правових механізмів захисту жертв насильства під час війни.

Виклад матеріалу дослідження. Домашнє насильство є соціальним явищем, яке характеризується регулярним застосуванням фізичної, психологічної, сексуальної або економічної агресії в сімейних або близьких стосунках. Воно має глибоке соціокультурне коріння, часто пов'язане з патріархальними структурами, де один із партнерів, зазвичай чоловік, здійснює контроль та владу над іншими членами сім'ї. Домашнє насильство не є одиничним чи випадковим актом, а радше постійною поведінкою, спрямованою на встановлення домінування та підкорення постраждалої сторони.

З правової точки зору, домашнє насильство є протиправне діяння, фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [1].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству, відома як Стамбульська конвенція, спрямована на запобігання і подолання цього явища [2].

Вона також передбачає міжнародний механізм моніторингу, щоб оцінювати виконання її положень на національному рівні. Конвенція гарантує свободу жінок від усіх форм насильства, включаючи психологічне. Зокрема, одним із завдань Конвенції є захист усіх постраждалих від насильства щодо жінок та домашнього насильства, а також надання їм необхідної підтримки.

Стаття 23 Конвенції передбачає, що «сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для того, щоб умисну поведінку, яка спричиняє серйозне порушення психічної цілісності через примус або погрози, було криміналізовано». Таким чином, відповідно до міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна, закладено правові основи для криміналізації а) сімейного (домашнього) насильства та б) психологічного насильства у формі погроз та примусу. Україна підписала Стамбульську конвенцію 7 листопада 2011 року та ратифікувала її 20 червня 2022 року та набрала чинності для України 1 листопада 2022 року. Відповідно до неї поняття «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні [2].

Законодавство багатьох країн класифікує домашнє насильство як кримінальний злочин, який може включати побої, погрози, сексуальне насильство, примус до сексуальних дій, економічний контроль і зловживання. А в Україні за вчинення домашнього насильства ще передбачена адміністративна відповідальність. Це явище також підриває соціальний порядок, ізолює постраждалу особу та має негативні наслідки для здоров'я і добробуту суспільства в цілому.

Ми вважаємо, що зміна сучасної правової ідеології щодо запобігання та протидії домашньому насильству має ґрунтуватися на комплексному та взаємодоповнюючому аналізі цієї проблеми. Неможливо викоринити соціальні негативні явища, що формувалися протягом століть, лише через заборонені правові норми. Сучасний науковий підхід до вивчення домашнього насильства передбачає аналіз юридичних аспектів, соціально-психологічних факторів, які сприяють його виникненню та ескалації. Дослідження повинні охоплювати динаміку владних відносин у сім'ї, гендерні стереотипи, соціальну ізоляцію та вплив зовнішніх чинників, таких як економічна нестабільність і війна, на насильницьку поведінку. Відповідно, для вирішення проблеми необхідно приділяти увагу соціальним чинникам.

Антикризові заходи – це надання негайної допомоги постраждалим та запобігання ескалації насильства в кризових ситуаціях і включають широкий спектр дій, які гарантують безпеку, правових захист та психологічну підтримку для постраждалих від насильства. Для реагування щодо домашнього насильства дуже вагомим є фактор

часу. Запобігання та протидія насильницьких дій підтримка та допомога має бути негайною. Це є первинна проблема запобігання насильству в умовах військових дій. Важливим елементом антикризових заходів є створення та підтримка кризових центрів і гарячих ліній, які працюють цілодобово. Такі центри забезпечують жертвам доступ до безпечного притулку, де вони можуть отримати тимчасове житло, юридичну та психологічну допомогу, проте, доступ до них обмежено.

Досліджуючи статистичні дані щодо домашнього насильства під час війни, спостерігаємо негативну динаміку зросту. Наведемо деякі дані у зрізі 2023–2024 для порівняння. Впродовж восьми місяців 2023 року правоохоронці зареєстрували понад 192 тисячі заяв щодо домашнього насильства. За весь 2022 рік до поліції надійшло 244 тисячі відповідних заяв. Посилаючись на статтю віце-президентки ГО «Ла Страда-Україна», докторки філософії в галузі права, адвокатки Марини Легенської та директорки департаменту Національних гарячих ліній та соціальної допомоги цієї громадської організації Альони Кривуляк випадки вчинення домашнього насильства під час воєнного стану було заявлено великою кількістю населення, а саме: Київська область – майже 15%, Дніпропетровська область – приблизно 15%, м. Київ – 10%, Івано-Франківська область – кількість звернень зростає втричі (10%), Львівська область – 15%, Закарпаття – 5%, Одеська область – до 10%, Харківська область – 6%.

Проте кількість звернень порівняно з минулими роками зменшилась, це пов'язано з латентністю його вчинення, а також окупацією певних регіонів України, що не може не пригнічувати, бо такий вид порушення прав не повинен замовчуватись навіть під час воєнного стану, адже жертвам набагато складніше вийти з такої стресової ситуації, залишившись на одинці з кривдником, та захищати власні права [3].

За даними Офісу Генпрокурора, за перших 5 місяців 2024 року було зареєстровано 1 521 кримінальних проваджень за ст. ККУ 126-1 «Домашнє насильство», що на 36% більше, ніж за аналогічний період минулого року. Тоді було зареєстровано 1 121 провадження. До порівняння, у 2021 році за цей час було відкрито 1343 такі справи. Проте статистика різко збільшується, станом на жовтень поточного року кількість випадків домашнього насильства в Україні за рік зростає на 80% [4].

Статистика реєстру судових рішень взагалі вражає. За період від 01.01.2024 до 05.11.2024 в судах України зареєстровано 108907 постанов лише у справах про адміністративні правопорушення. Якщо, брати статистичні дані в цілому за вчинення домашнього насильства, а саме кримінальні, адміністративні справи то цифра цих правопорушень перевищує 112 тисяч [5].

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні інформує, що у період із 24 лютого 2022 року до 31 серпня 2024 року Місія задокументувала 376 випадків СНПК, що стосувалися 262 чоловіків, 102 жінок, 10 дівчат і 2 хлопчиків. Ця форма гендерно зумовленого насильства охоплює осіб усіх гендерів, причому більше половини задокументованих випадків стосуються чоловіків.

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є порушенням міжнародного права прав людини, гуманітарного та кримінального права. Запобігання такого роду насильству та притягнення винних до відповідальності – спільна відповідальність, що ґрунтується на зобов'язаннях держав у сфері прав людини [6].

Правові гарантії запобігання та протидії домашньому насильству повинні включати комплексні програми, що враховують різні фактори для вирішення кризових ситуацій та привернути увагу суспільства та держави до пов'язаних із цим проблем. Однак цього недостатньо. Ми вважаємо, що необхідно погляд на перспективу. Законодавці та юристи-практики мають усвідомлювати, що завершення війни не усуне проблему. Навпаки, спричинить ще більшу загрозу для суспільства.

Для ефективної протидії домашньому насильству під час війни необхідно впровадити комплекс правових заходів, які забезпечуватимуть захист жертв і підвищуватимуть відповідальність за насильницькі дії. Зазначимо, кілька ключових заходів, які є важливими на сучасному етапі розвитку політико-правової воєнної ситуації.

По-перше, необхідно оновити спеціальне правове регулювання, яке відповідатиме умовам війни. Законодавчі ініціативи та підзаконні акти мають враховувати особливості воєнного часу, забезпечуючи оперативне надання термінових заборонних приписів щодо кривдників і спрощені процедури звернення по допомогу. Важливим кроком у цьому напрямку може бути запровадження можливості дистанційного отримання приписів через онлайн-платформи або мобільні додатки.

Хоча, згідно з чинним законодавством, після звернення постраждалих від домашнього насильства правоохоронні органи можуть приймати рішення про застосування різних запобіжних заходів щодо правопорушника на місці події. Більшість людей зазначають, що за результатами їх звернення було проведено профілактичну бесіду з кривдником і складено адміністративний протокол щодо порушення. Ці заходи найчастіше застосовувалися у випадках фізичного та емоційного насильства в сім'ї. Лише невелика кількість звернень постраждалих завершилося винесенням офіційного попередження порушнику, тоді як про затримання кривдників, складання захисних приписів або відкриття кримінальних проваджень (у випадках фізичного насильства з нанесенням тілесних ушкоджень) майже нічого не зазначено.

Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» «Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити» [1].

По-друге, внутрішньо переміщені особи (ВПО) є особливо вразливими до домашнього насильства через втрату дому, соціальних зв'язків та стабільного доступу до ресурсів. Через це може виникнути залежність від алкоголю і заборонених речовин, а це, як відомо, є однією з найвагоміших причин вчинення домашнього насильства.

Алкоголізм значно загострює психологічні чинники, які сприяють домашньому насильству, і є суттєвим фактором його поширення, оскільки сильно впливає на поведінку та психоемоційний стан людини. Під впливом алкоголю люди часто втрачають самоконтроль, стають агресивнішими і більш схильними до насильства, що особливо небезпечно в сімейному середовищі, де стосунки будуються на близькості та емоційній залежності.

Алкоголізм сприяє домашньому насильству, оскільки знижує здатність людини об'єктивно оцінювати ситуацію і правильно реагувати на конфлікти. У стані алкогольного сп'яніння люди схильні перебільшувати значення незначних непорозумінь і можуть проявляти невинуватну агресію, що веде до загострення конфліктів, які зазвичай можна було б вирішити мирно. Це підтверджує А. Савченко, який зазначає, що «злочини, вчинені під впливом алкоголю чи наркотиків, мають імпульсивний характер і часто є безглуздими, невинуватними зовнішніми обставинами» [7, с. 62–63].

Домашнє насильство під час алкогольного сп'яніння може здійснюватися особами обох статей: жінки також можуть ставати кривдниками. «Агресивні дії проти життя та здоров'я часто вчиняють жінки у стані алкогольного сп'яніння, а їхніми жертвами,

як правило, є люди з близького соціального кола (родичі, друзі тощо), де найчастіше потерпілими є чоловіки» [8, с. 145].

Дослідження показують, що від 25 до 50%, а іноді навіть до 70% осіб, які вчиняють домашнє насильство, вживають алкоголь під час таких інцидентів [9].

Тому, для ефективного захисту цієї категорії населення законодавство повинно передбачати спеціальні механізми доступу до правової допомоги, які не залежати-муть від їхнього місця проживання. Це можуть бути мобільні юридичні бригади або гарячі лінії, що надають безкоштовні консультації, а також спрощені процедури тимчасової реєстрації для доступу до правової допомоги в нових місцях проживання.

Соціальні послуги та кризові центри також повинні бути доступними для ВПО без територіальних обмежень. Важливо, щоб система соціальної підтримки була адаптована до потреб переміщених осіб, зокрема через створення спеціалізованих центрів, які надаватимуть не тільки психологічну та медичну допомогу, а й тимчасове житло для тих, хто став жертвою насильства. Забезпечення швидкого доступу до таких послуг, а також інформування ВПО про їхні права та доступні ресурси є критично важливими для запобігання та реагування на випадки домашнього насильства серед них.

По-третє, важливо активізувати моніторинг і звітність. На нашу думку, необхідно впровадити обов'язковий моніторинг ситуації з домашнім насильством під час війни та регулярну звітність щодо вжитих заходів. Така діяльність сприятиме виявленню прогалин у законодавстві та оперативному їх усуненню, як сталося з Кодексом України про адміністративні правопорушення, у якому заборонили закриття справ про домашнє насильство, збільшили терміни відповідальності та запровадили адміністративну відповідальність за сексуальні домагання.

Висновок. Доведено, що для ефективної протидії домашньому насильству в умовах війни та після її завершення необхідний комплексний підхід. Військові конфлікти збільшують вразливість постраждалих від насильства, обмежуючи доступ до допомоги через нестачу ресурсів, відсутність координації між службами та дефіцит кваліфікованих фахівців. Крім антикризових заходів для швидкого реагування, потрібно зосередитись на довгострокових правових та соціальних рішеннях для забезпечення надійного захисту жертв у повоєнний період. Історія показує, що проблеми домашнього насильства можуть загострюватися після завершення кризових ситуацій, тож держава та суспільство повинні постійно приділяти увагу цьому питанню.

Статистика звернень до правоохоронних органів не завжди дозволяє повноцінно оцінити ефективність протидії домашньому насильству, виявити проблеми співпраці чи визначити рівень задоволення громадян результатами. Для подолання цих проблем необхідно змінювати соціальні норми, підвищувати обізнаність про насильство і забезпечувати ефективну підтримку постраждалих. Сьогодні, в умовах війни, важливо впроваджувати комплексний підхід, що охоплює оновлення правового регулювання, спеціальний захист для внутрішньо переміщених осіб, а також посилення моніторингу і звітності. Термінові заборонні приписи допомагають постраждалим швидше отримати правовий захист, знижуючи ризик подальшого насильства навіть у складних умовах. Спеціальні механізми підтримки для внутрішньо переміщених осіб та адаптація соціальних послуг є надзвичайно важливими для їхньої безпеки і доступу до допомоги. Регулярний моніторинг та звітність щодо вжитих заходів сприятимуть вчасному виявленню проблем та вдосконаленню стратегій боротьби з насильством.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. (із змінами станом на 31.12.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 09.11.2024)
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 09.11.2024)
3. Губін С. Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству. *Ла Страда – Україна*. URL : <https://la-strada.org.ua/articles/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protydiaty-domashnomu-nasylstvu.html> (дата звернення: 09.11.2024)
4. В Україні за рік кількість зареєстрованих випадків домашнього насильства зросла на 80% – ОГП. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3912612-v-ukraini-za-rik-kilkist-zareestrovanih-vipadkiv-domasnogo-nasilstva-zroslo-na-80-ogp.html> (09.11.2024)
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 10.11.2024)
6. В Україні постраждалі розповідають про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/In-Ukraine-survivors-speak-out-about-conflict-related-sexual-violence> (дата звернення: 26.11.2024)
7. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину. К.: Атіка, 2002. 144 с.
8. Радзевілова О.В. Психосоціальні особливості жінок, які вчинили насильницькі злочини у стані алкогольного сп'яніння: Психологічний часопис. 2017. № 5. С. 139–149.
9. Jewkes R., Fulu E., Roselli T., Garcia-Moreno C. Prevalence and risk factors for non-partner rape perpetration: findings from the UN Multi-country Cross-sectional Study on Men and Violence in Asia and the Pacific. *BMC Public Health*. 2013. Vol. 13, Art. 1112. URL: <https://bmcpublikealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-13-1112> (дата звернення 15.11.2024)

УДК 34.05:351.74:81`373.46

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.03>

МОВНА КУЛЬТУРА В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

Пренько Яна Олегівна,

orcid.org/0000-0002-6223-7850

викладач загальноуніверситетської

кафедри мовної підготовки

(Одеський державний університет

внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Тема «Мовна культура в правоохоронній діяльності: значення юридичної термінології та комунікативних стратегій» висвітлює ключові аспекти впливу мовної компетентності на правозастосування та захист прав людини. У статті розглядаються проблеми точності юридичної термінології, яка є основою для ефективної комунікації у правовій сфері. Неточне чи неправильне використання юридичних термінів може призводити до серйозних правових помилок, порушення процесуальних норм і обмеження доступу до правосуддя. Тому правильне вживання спеціалізованої термінології є обов'язковим для представників правоохоронних органів, адвокатів, суддів і прокурорів.

Окрім цього, важливу роль відіграють комунікативні стратегії, які застосовуються в різних ситуаціях: під час допитів, взаємодії зі свідками, судових слухань тощо. Вибір стратегії значно впливає на ефективність правових процедур, дотримання прав людини і запобігання конфліктам. Вміння адаптувати стиль комунікації до конкретних умов, зокрема до емоційного стану та освітнього рівня співрозмовника, є критичним для правоохоронців.

Окремо акцентується увага на мовних бар'єрах, що виникають у багатомовних суспільствах, де правоохоронці стикаються з необхідністю спілкування з особами, які не володіють офіційною мовою. У таких випадках використання перекладачів є важливим аспектом забезпечення прав людини та законності. Недоліки в процесі перекладу або його відсутність можуть негативно впливати на збір доказів, процедуру правосуддя і результати судових процесів.

Таким чином, мовна культура, що включає в себе знання юридичної термінології, правильне використання комунікативних стратегій та врахування багатомовності, є критичним чинником у забезпеченні справедливості, ефективності та законності правоохоронної діяльності.

Ключові слова: мовна культура, юридична термінологія, правоохоронна діяльність, комунікативні стратегії, правова комунікація, багатомовність, переклад у праві, правозастосування, мовні бар'єри, захист прав людини.

**LINGUISTIC CULTURE IN LAW ENFORCEMENT:
THE IMPORTANCE OF LEGAL TERMINOLOGY
AND COMMUNICATION STRATEGIES**

Prenko Yana Olehivna,
orcid.org/0000-0002-6223-7850
Lecturer at the University Department of
Language Training
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The topic «Linguistic Culture in Law Enforcement: The Importance of Legal Terminology and Communication Strategies» is highly relevant in the context of globalization and the development of the legal system. Language, as a tool for legal application, plays a crucial role in ensuring justice, protecting human rights, and maintaining legality. Law enforcement activities encompass various aspects of interaction between the state and citizens, and one of the most important aspects of this interaction is communication. The level of language culture among law enforcement officials directly affects the effectiveness of their work, adherence to legal procedures, and the fairness of justice.

Legal terminology serves as the foundation of legal communication. It is a specialized language that aims to convey legal norms and procedures with high precision, avoiding ambiguities and mistakes. The use of precise terms is critically important for law enforcement officials, lawyers, judges, and prosecutors. Incorrect or inappropriate use of terminology can lead to serious legal errors, violations of procedural norms, and restrictions on access to justice. Thus, knowledge and correct application of legal terminology are essential for law enforcement personnel, as terms define legal statuses, procedures, rights, and obligations arising in legal relations.

Communication strategies in law enforcement are also a vital component of professional competence. Law enforcement officials operate in complex communicative environments, where they must engage in dialogue with various groups – suspects, witnesses, victims, lawyers, and other participants in legal processes. The choice of the appropriate communication strategy significantly influences how accurately information is conveyed, whether individuals' rights are respected during communication, and how effective the legal process is.

The use of effective communication strategies allows for the prevention of conflicts, reducing tension in interactions with citizens, and ensuring the protection of human rights during legal applications. For instance, during interrogations, law enforcement officers must not only gather necessary information but also ensure that the process adheres to the law without violating the rights of the suspect. In court proceedings, language culture and communication strategies must aim to guarantee a fair hearing of the case while ensuring clarity and comprehensibility of all legal procedures.

Particular attention should be paid to issues related to multilingualism and language barriers in law enforcement activities. In multinational societies where representatives of different cultures and language groups reside, law enforcement officials often encounter situations where participants in legal processes do not speak the official language of the state. This creates serious challenges for legal communication, as there is a risk of misunderstandings or distortions of information that can impact the outcome of legal proceedings.

To overcome language barriers in law enforcement, it is necessary to ensure the presence of qualified interpreters during investigative actions, interrogations, and court hearings. Translations must be accurate and conform to the requirements of legal terminology, as

the quality of translation affects not only the comprehensibility of legal norms but also the respect for human rights during the process. Language barriers can significantly impact the ability of individuals who do not speak the official language to effectively defend their rights. This is particularly crucial when it comes to access to legal aid and a fair trial.

Language culture also serves as a tool for ensuring public trust in law enforcement agencies. When law enforcement officials demonstrate a high level of language culture, show respect to citizens in communication, and correctly use legal terminology, this contributes to increasing public trust in them.

Conversely, incorrect speech, the use of offensive or unclear expressions, can undermine trust in law enforcement and provoke negative attitudes toward them.

Language culture in law enforcement is of great importance for maintaining public order, ensuring justice, and upholding legality. Language in the legal sphere is not merely a means of communication but also a tool for influencing citizens' behavior and shaping trust in the legal system. The use of correct legal terminology and effective communication strategies helps ensure the transparency and clarity of legal procedures, prevent conflicts, and protect human rights.

Thus, language culture is a significant factor that determines the quality of law enforcement activities and influences the outcomes of legal processes. Law enforcement officials with a high level of language culture not only ensure the adherence to legality but also strengthen public trust in the system of law and order. In the context of modern global challenges related to multilingualism and intercultural communication, the issues of language culture become particularly significant for the protection of human rights and the effectiveness of justice.

Key words: linguistic culture, legal terminology, law enforcement, communication strategies, legal communication, multilingualism, translation in law, law enforcement, language barriers, human rights protection.

Юридична термінологія є основою правового дискурсу та регулювання суспільних відносин. У правоохоронній діяльності точність термінів набуває особливого значення, оскільки саме на їх правильному застосуванні базуються рішення щодо обмеження прав і свобод осіб, забезпечення правопорядку та справедливого правосуддя. Відсутність чіткої дефініції правових понять або їх неправильне трактування може призвести до серйозних наслідків як на етапі правозастосування, так і під час судового розгляду.

Юридична термінологія виступає своєрідним мовним кодексом, за допомогою якого правоохоронні органи комунікують як між собою, так і з громадянами та іншими суб'єктами права. У законодавстві та нормативно-правових актах терміни визначають правові статуси, обов'язки, права та відповідальність. Наприклад, різниця між такими поняттями, як «арешт» і «затримання», «злочин» і «правопорушення», може суттєво вплинути на рішення, які приймаються в процесі правозастосування.

Чітке розуміння та застосування термінології є критичним для уникнення двозначності, що може призвести до юридичних помилок. Наприклад, неправильно кваліфікований злочин або плутанина у визначенні міри відповідальності може призвести до незаконного притягнення до відповідальності або, навпаки, безпідставного звільнення від неї.

Правоохоронна діяльність передбачає різні етапи: від розслідування до судового розгляду та виконання вироків. Кожен з цих етапів вимагає чіткого і правильного застосування юридичних термінів для забезпечення правомірності дій правоохоронців.

На етапі досудового слідства точність термінології важлива для складання процесуальних документів (протоколів, актів, постанов). Нечіткі формулювання можуть

спричинити оскарження дій правоохоронних органів у суді, що ускладнить процес розслідування або може призвести до скасування доказів.

У судовому процесі точність юридичних термінів визначає правильність кваліфікації злочинних діянь, обґрунтування звинувачення чи виправдання підсудних. Термінологічні помилки або неточності можуть викликати різне тлумачення норм закону суддями, адвокатами та прокурорами, що може призвести до несправедливого рішення або повернення справи на доопрацювання.

У сучасному глобалізованому світі особливу важливість має гармонізація юридичних термінів на міжнародному рівні, особливо у випадках, коли йдеться про екстрадицію, міжнародне співробітництво в розслідуванні злочинів, боротьбу з тероризмом чи організованою злочинністю. Невідповідність або розбіжності в термінології можуть стати серйозною перепорою для співпраці між правоохоронними органами різних держав. Наприклад, правові системи різних країн можуть по-різному трактувати одні й ті самі поняття (наприклад, терміни, що стосуються прав людини або правової допомоги). Це ускладнює взаємодію між правоохоронними органами та спричиняє труднощі при застосуванні міжнародних угод і конвенцій.

Неточність у використанні юридичної термінології може призвести до:

1. **Порушення прав людини:** неправильна кваліфікація правопорушення або неповне розуміння правового статусу особи може стати підставою для незаконного обмеження її прав і свобод.

2. **Необґрунтованого звинувачення:** невірно підібрані юридичні терміни можуть спричинити помилкове притягнення до відповідальності або безпідставне звинувачення.

3. **Скасування судових рішень:** рішення суду, засноване на невірній термінології або хибному трактуванні правових норм, може бути скасоване в апеляційному або касаційному порядку.

Для мінімізації ризиків та підвищення ефективності правоохоронної діяльності необхідно:

- Уніфікація термінології, а саме: розробка чітких правових дефініцій і забезпечення їх однакового використання у законодавчих актах та правозастосуванні.

- Професійна підготовка правоохоронців: регулярні тренінги з питань правильного використання юридичної термінології допоможуть знизити кількість помилок на практиці.

- Міждисциплінарний підхід: співпраця юристів, філологів та правозастосовних органів для вдосконалення правових формулювань, що дозволить уникнути двозначності та нечіткого трактування.

Точність юридичної термінології є ключовою умовою для ефективної та справедливої правоохоронної діяльності. Неправильне тлумачення або застосування правових понять може призвести до серйозних порушень прав людини, затримок у розгляді справ та навіть до помилкових судових рішень. Для забезпечення належної якості правозастосування необхідно постійно вдосконалювати юридичну термінологію, сприяти її уніфікації та підтримувати високий рівень професійної підготовки правоохоронців у сфері використання правових понять.

Професійне мовлення в правоохоронній діяльності відіграє ключову роль у досягненні правомірності, справедливості та ефективності правозастосовних дій. Мовна комунікація в цій сфері є не лише засобом передачі інформації, а й важливим інструментом правового впливу, оскільки саме через мову реалізується процес правосуддя, проведення слідчих дій та забезпечення громадського порядку. Роль професійного мовлення в роботі правоохоронних органів особливо проявляється під час таких

критичних моментів, як допити, слідчі дії та судові процеси. У цих контекстах чіткість, точність і професійність мови мають визначальне значення для результативності правозастосовної діяльності.

Так, розглянемо окремо роль професійного мовлення у розрізі кожної із зазначених процедур. Професійне мовлення під час допиту повинно відповідати низці вимог для забезпечення його правомірності та ефективності, а саме:

- Точність і коректність формулювання запитань. Під час допиту важливо використовувати точні й однозначні запитання, щоб уникнути різного тлумачення відповідей. Від формулювання запитань залежить, як буде зрозуміла інформація допитуваним, і чи можна буде використовувати цю інформацію в подальшому судовому розгляді. Нечітке або маніпулятивне запитання може призвести до неповної чи викривленої відповіді, що негативно позначиться на якості слідства.

- Повага до прав допитуваного. Правоохоронці повинні дотримуватися етичних норм під час допиту та не порушувати права людини. Наприклад, використання тиску або агресивних мовних стратегій може призвести до порушення прав допитуваного на захист і неупереджене слідство. Застосування мови має забезпечувати баланс між необхідністю отримати інформацію та дотриманням прав людини.

- Адаптація мови до рівня розуміння допитуваного. Правоохоронці під час допитів мають враховувати освітній і культурний рівень допитуваного. Наприклад, запитання мають бути сформульовані так, щоб їх розуміли особи різного віку, освітнього рівня або культурного походження. Спрощення або пояснення складних юридичних термінів є необхідним для запобігання непорозумінням і хибним свідченням.

Мова, яка використовується під час слідчих дій, повинна бути юридично коректною і водночас зрозумілою для всіх учасників процесу. Такі заходи, як обшуки, огляди місця події або експертизи, також потребують спеціального підходу до мовлення з боку правоохоронців:

Формалізованість і чіткість мови. Під час проведення слідчих дій необхідно використовувати чіткі й офіційні формулювання для опису процесу та фіксації результатів. Наприклад, під час складання протоколу огляду місця події важливо точно зафіксувати всі деталі події, використовуючи коректну юридичну термінологію. Невірні або нечіткі формулювання можуть призвести до того, що докази будуть визнані недійсними.

Забезпечення прозорості та взаєморозуміння. Під час проведення слідчих дій часто присутні як представники правоохоронних органів, так і сторонні особи, наприклад свідки, потерпілі чи підозрювані. У таких умовах важливо, щоб всі учасники процесу розуміли, що відбувається, і мали можливість висловити свої зауваження. Для цього правоохоронці повинні адаптувати своє мовлення до контексту, надаючи пояснення щодо юридичних процедур або використовуючи доступні для громадськості терміни.

Спілкування з експертами. Під час слідчих дій правоохоронці часто взаємодіють з експертами різних галузей (судовими медиками, криміналістами тощо). У цьому контексті професійне мовлення має враховувати специфіку термінології кожної галузі, щоб забезпечити точне і правильне розуміння отриманих результатів. Неправильне тлумачення експертних даних може призвести до помилкових висновків у справі.

В свою чергу, мовлення під час судового процесу є найбільш формалізованим і регламентованим. Судовий процес – це завершальний етап розслідування, на якому вирішується питання про винуватість чи невинуватість підсудного, а також про застосування покарання. Особливості мовлення в судовому процесі залежать від ролі учасника (судді, адвоката, прокурора, свідка або підсудного). До особливостей мовлення під час судових процесів можна віднести:

– Формальність і регламентованість мовлення. Судовий процес має сувору процесуальну форму, що вимагає дотримання встановлених правил мовлення, таких як звертання до суду, подання доказів або заперечень. Мова учасників судового процесу повинна бути чіткою, логічною і відповідати правовим нормам. Неправильне використання юридичних термінів або процесуальних фраз може призвести до процесуальних порушень.

– Аргументація та доказовість. Мовлення адвокатів і прокурорів у суді має бути побудоване на чіткій логіці та доказовій базі. Їхні виступи повинні бути структурованими, з акцентом на юридично значущих обставинах справи. Особливість судового мовлення полягає у використанні фактичних даних для підтвердження своєї позиції, при цьому важливо уникати маніпуляцій і неправдивих тверджень.

– Взаємодія з підсудними і свідками. Під час судових процесів мова суду і сторін процесу повинна бути зрозумілою для підсудного і свідків. Суддя, адвокат і прокурор зобов'язані забезпечити, щоб кожен учасник процесу розумів свої права, обов'язки та значення тих чи інших процедурних дій. Наприклад, підсудний повинен чітко усвідомлювати, за які правопорушення його судять і які можливі наслідки ухвалення вироку.

Професійне мовлення в правоохоронній діяльності має не тільки правові, а й психологічні аспекти. У правоохоронній сфері мова стає інструментом управління поведінкою учасників процесу, оскільки через неї реалізується правовий вплив. Мовлення правоохоронців і суддів може впливати на емоційний стан учасників процесу. Використання заспокоїливих або, навпаки, мовних стратегій може змінити поведінку допитуваного чи підсудного, що, у свою чергу, позначиться на його свідченнях або співпраці. Мова адвокатів і прокурорів має переконувати суд у правомірності їхньої позиції. Для цього вони можуть використовувати психологічні аспекти впливу на учасників процесу.

Однією з не менш важливим аспектом є багатомовність у правовій комунікації, який набуває особливої актуальності в сучасному глобалізованому світі. У випадку, якщо учасники правових процесів є носіями різних мов, виникає потреба у забезпеченні якісного перекладу й адаптації правової інформації. Це є важливим для забезпечення справедливого судового розгляду, дотримання прав людини, ефективного здійснення слідчих дій і підтримання правопорядку.

Однак багатомовність у правовій комунікації також створює серйозні виклики, які пов'язані з лінгвістичними, культурними, правовими та етичними аспектами.

У правових системах багатьох країн багатомовність є природним станом, особливо там, де існує офіційна двомовність або де функціонує кілька національних мов. Водночас, з огляду на глобалізацію та міграційні процеси, в багатьох країнах зростає кількість учасників правових процесів, які є носіями інших, неофіційних мов. Це породжує низку проблем, які можна розділити на кілька категорій.

– Невідповідність юридичної термінології в різних мовах. Юридична термінологія є складною і специфічною. Часто юридичні терміни не мають прямого аналогу в іншій мові, що ускладнює переклад правових документів або свідчень. Наприклад, у різних країнах одна й та сама юридична дія може називатися інакше, і її правові наслідки можуть суттєво відрізнятися. Тому перекладачі та юристи повинні бути дуже обережними, щоб не втратити важливі нюанси при перекладі.

– Відмінності в культурному контексті. Мова тісно пов'язана з культурою, а правові системи відображають цінності та норми суспільства. Переклад юридичних текстів або слів, що використовуються в судовому розгляді, може не лише стосуватися мови, але й вимагати адаптації до іншого культурного контексту. Наприклад, певні юри-

дичні концепції, як-от «право власності» чи «шлюбний договір», можуть мати різні значення в різних культурах, що ускладнює їх розуміння та застосування.

– Правові та етичні наслідки неточного перекладу. У контексті правової комунікації навіть незначні помилки в перекладі можуть призвести до серйозних правових наслідків, таких як неправильне тлумачення свідчень або незрозумілий правовий документ. Це може порушити права особи на справедливий судовий розгляд та правову допомогу, що є серйозним порушенням міжнародних стандартів прав людини. Неточний або некваліфікований переклад може також вплинути на рішення суду або хід розслідування, що поставить під загрозу всю правову процедуру.

Отже, розглянемо питання важливості та правової етичності переклад упродовж різних етапів проведення правових процедур.

1. Особливості перекладу під час слідчих дій. Такий переклад є критично важливим для забезпечення справедливості та дотримання прав людини, особливо коли справа стосується осіб, які не володіють мовою країни, де відбувається розслідування.

2. Виклики перекладу під час допитів. Під час допиту важливо забезпечити точність перекладу для того, щоб підозрюваний, свідок або потерпілий чітко розуміли запитання та могли надати повні й правдиві відповіді. Неточний переклад може спотворити суть свідчень або призвести до непорозумінь. Крім того, перекладач під час допиту повинен дотримуватися нейтральності та не додавати власних інтерпретацій, оскільки це може вплинути на хід розслідування.

3. Переклад під час судових процесів. У судовому процесі переклад має ще більш формальний характер, оскільки саме в суді ухвалюються остаточні рішення щодо винуватості чи невинуватості підсудного. Невірний переклад у суді може мати катастрофічні наслідки для підсудного та вплинути на справедливість правосуддя.

4. Точність перекладу юридичних термінів і документів. У суді часто використовуються складні юридичні терміни, і перекладач повинен володіти спеціальними знаннями для їх правильного перекладу. Однак, деякі терміни можуть не мати точного відповідника в іншій мові, тому перекладачі повинні шукати найбільш близький за змістом аналог, при цьому зберігаючи правовий зміст поняття. Наприклад, термін «позовна давність» у різних правових системах може мати різні часові рамки або підстави для застосування.

5. Переклад свідчень і виступів. Під час судового процесу перекладачі повинні точно передавати свідчення підсудних, свідків і адвокатів. Важливо, щоб переклад відображав не лише зміст, але й тональність сказаного, оскільки навіть емоційне забарвлення може мати значення в судовому контексті. Наприклад, зміна інтонації або емоційний виклад певних фактів може вплинути на суддю або присяжних.

6. Проблема синхронного перекладу. У деяких судах застосовується синхронний переклад, коли перекладач передає сказане в режимі реального часу. Це особливо складне завдання, оскільки перекладач не має достатньо часу для обдумування та може зробити помилку через швидкість процесу. Синхронний переклад у суді вимагає високої кваліфікації перекладача, оскільки навіть дрібна неточність може призвести до неправильного тлумачення правової позиції.

7. Відповідність міжнародним стандартам забезпечення перекладу. Згідно з міжнародними стандартами прав людини, кожна особа, яка бере участь у судовому процесі і не володіє мовою суду, має право на безкоштовний переклад. Це гарантується такими документами, як Європейська конвенція з прав людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права.

Таким чином, перекладачі, які беруть участь у слідчих діях, мають нести відповідальність за точність і коректність перекладу. У багатьох країнах перекладачі

підписують спеціальні угоди або присягу на вірність перекладу, що підкреслює важливість їхньої ролі в процесі слідчих дій. Будь-які помилки або маніпуляції з їхнього боку можуть призвести до правових наслідків і ставлять під загрозу законність проведення слідства.

Мовна культура в правоохоронній діяльності є фундаментальною складовою, що впливає на ефективність і справедливість правозастосування. Правильне використання юридичної термінології та комунікативних стратегій є критичним для забезпечення ефективного правосуддя, підтримки законності, а також дотримання прав людини. Правоохоронна діяльність охоплює широкий спектр комунікативних ситуацій: від взаємодії з підозрюваними і свідками до ведення судових засідань, і кожен з цих аспектів вимагає від правоохоронців високого рівня мовної культури та обізнаності в юридичних поняттях та термінології.

Юридична термінологія – це спеціалізована мова, яка має на меті точно передавати зміст правових норм, описувати правові процедури та забезпечувати чіткість правового спілкування. Використання точних термінів є особливо важливим у правоохоронній діяльності, оскільки неправильне або некоректне вживання термінів може призвести до помилкових рішень або викривлень суті правових питань. Правоохоронці, адвокати, судді та прокурори повинні однаково розуміти і використовувати юридичні терміни, щоб уникнути неоднозначностей, помилок або порушень прав людини.

Чітке розуміння і правильне застосування юридичної термінології сприяє забезпеченню прозорості та справедливості процесів, а також підвищує довіру громадськості до правоохоронної системи. Наприклад, у випадках кримінальних проваджень, неточне визначення правового статусу підозрюваного може призвести до неправомірного обмеження його прав або невірного застосування санкцій.

Комунікативні стратегії, які використовуються правоохоронними органами, визначають ефективність їхньої роботи з громадянами, підозрюваними, свідками, адвокатами та іншими учасниками правових процесів. Вибір правильної стратегії комунікації може не тільки вплинути на результат правового процесу, але й значною мірою вплинути на довіру до правоохоронних органів.

Мовна культура правоохоронних органів має важливе значення не тільки для ефективності юридичних процедур, але й для зниження конфліктних ситуацій. Неправильне вживання слів або відсутність поваги в комунікації може призвести до ескалації конфліктів між правоохоронцями та громадянами. Вміле використання дипломатичних форм комунікації, збереження нейтралітету та спокою навіть у стресових ситуаціях сприяє запобіганню конфліктам і знижує ризик порушення прав людини.

Мовна культура правоохоронців є одним з інструментів підтримання законності та порядку. Дотримання етичних стандартів у мовному спілкуванні, точність і прозорість в комунікації забезпечують виконання закону на практиці.

Мова є не лише засобом передачі інформації, але й інструментом впливу на поведінку громадян, підозрюваних та інших учасників правових процесів.

Один з найбільш важливих аспектів мовної культури – це її вплив на громадську довіру до правоохоронних органів. Якщо громадяни відчують, що правоохоронці комунікують зрозуміло, чітко і поважають їхні права, це сприяє підвищенню довіри до системи правопорядку в цілому. Натомість випадки некоректного мовлення, незнання юридичних норм або неповага в спілкуванні можуть спричинити зворотний ефект і поглибити недовіру громадськості.

Мовна культура в правоохоронній діяльності відіграє вирішальну роль у забезпеченні ефективності правосуддя та захисту прав людини. Використання точної

юридичної термінології і правильних комунікативних стратегій сприяє чіткому дотриманню законодавства, запобігає конфліктам та захищає права громадян. Водночас мовні бар'єри можуть створювати серйозні проблеми на різних етапах правозастосування, тому правоохоронним органам необхідно звертати увагу на навчання мовної культури, вдосконалювати навички комунікації та забезпечувати доступ до перекладу в ситуаціях, де це необхідно.

Таким чином, мовна культура правоохоронців – це не лише питання комунікації, але й питання етики, поваги до прав людини та підтримання законності. Вона є важливим компонентом загальної правової культури суспільства, а її розвиток сприяє зміцненню правопорядку та довіри до правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В. І. Юридична термінологія в сучасному правовому полі: значення та особливості використання. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 240 с.
2. Кисіль В. О. Правова комунікація в судовій практиці: мовні бар'єри та їх подолання. Харків: Право, 2018. 312 с.
3. Кузьмін Д. М. Мовна культура в правоохоронній діяльності: аспекти комунікації та дотримання прав людини. Львів: Астролябія, 2019. 180 с.
4. Мельник М. І. Юридична термінологія в правозастосовній практиці: виклики багатомовності. Одеса: Юридична література, 2017. 220 с.
5. Прокопенко Л. В. Мовна політика в правовій системі України: проблеми і перспективи. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2020. 150 с.
6. Турчин А. П. Правова комунікація: теорія та практика в контексті захисту прав людини. Дніпро: Видавничий дім «Економіка і право», 2016. 250 с.
7. Чередниченко В. В. Мовна культура в діяльності правоохоронних органів: юридичні аспекти та комунікативні стратегії. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2021. 300 с.
8. Чудновська Т. В. Мовна компетентність правоохоронців: професійні стандарти та етичні норми. Хмельницький: Видавництво «Подільські відомості», 2019. 130 с.
9. Шаповал В. М. Мовна політика і правозастосування в умовах багатомовного суспільства. Вінниця: Університетська книга, 2016. 280 с.
10. Європейська конвенція з прав людини. 1950. Стаття 6: Право на справедливий суд. Офіційний текст. URL: <https://www.echr.coe.int>.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. 1966. Стаття 14: Право на справедливий судовий розгляд. Офіційний текст. URL: <https://www.ohchr.org>.

УДК 341.171:340

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.04>

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ACQUIS COMMUNAUTAIRE В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Расторгуєва Наталія Олегівна,
orcid.org/0000-0002-1234-2767
аспірантка відділу організації
освітньо-наукової підготовки
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті проаналізовано еволюцію концепції *acquis communautaire* як фундаментальної основи правового порядку Європейського Союзу, що охоплює весь спектр законодавчих актів, норм і принципів, що регулюють діяльність ЄС, визначаючи правила спільного функціонування держав-членів і кандидатів на вступ.

Враховуючи підходи науковців, ступінь розвитку та інтеграції правової бази ЄС, виділено три етапи еволюції концепції *acquis communautaire* в ЄС: зародження концепції *acquis communautaire*; розширення та формування концепції *acquis communautaire* в ЄС; функціонування та розвиток концепції *acquis communautaire* в ЄС.

В межах трьох етапів еволюції концепції *acquis communautaire* розглянуто історичний розвиток концепції *acquis communautaire*, його поступове розширення та вплив на процес європейської інтеграції.

Визначено, що етап зародження концепції *acquis communautaire* характеризується формуванням фундаментальних принципів правової системи Європейських Співтовариств; створенням базових правових актів, що регулюють економічну співпрацю та охоплює період формування основ правової бази Європейських Співтовариств. Зроблено висновок, що в установчих договорах про європейські інтеграційні об'єднання на початкових етапах їх укладення зміст концепції «спільного доробку» (*acquis communautaire*) не був чітко визначений та не мав однозначного нормативного закріплення.

Характеризуючи етап розширення та формування концепції *acquis communautaire* в ЄС, акцент зроблено на її зв'язку з процесом приєднання нових країн-членів. Це призводило до поступового розширення правової бази Союзу та гармонізації законодавства нових учасників з існуючим *acquis communautaire*. Особливу увагу приділено трансформації концепції *acquis communautaire* у контексті ключових договорів ЄС, а також її ролі у формуванні зобов'язань держав-членів і країн-кандидатів.

Етап функціонування та розвитку концепції *acquis communautaire* в ЄС характеризує її сучасний стан та роль у забезпеченні єдності правової системи Союзу. Наголошено, що концепція *acquis communautaire* сьогодні є основою стабільності та послідовності інтеграційних процесів, забезпечуючи правову гармонізацію між державами-членами та адаптацію до нових викликів у таких сферах як цифровізація, боротьба зі зміною клімату, енергетична безпека та захист прав людини, відповідаючи на актуальні потреби ЄС.

Ключові слова: *acquis communautaire*, спільний доробок, Європейський Союз, правові стандарти, євроінтеграція.

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF ACQUIS COMMUNAUTAIRE IN THE EUROPEAN UNION

Rastorguyeva Nataliia Olehivna,

orcid.org/0000-0002-1234-2767

Postgraduate Student at the Department
of Organization of Educational and
Scientific Training
(Kharkiv National University of Internal
Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article analyzes the evolution of the concept of *acquis communautaire* as a fundamental basis of the legal order of the European Union. It encompasses the entire range of legislative acts, norms, and principles regulating the EU's activities, establishing the rules for the joint functioning of member states and candidates for accession.

Considering scholarly approaches, as well as the degree of development and integration of the EU's legal framework, the evolution of the concept of *acquis communautaire* in the EU is divided into three stages: the emergence of the concept of *acquis communautaire*; the expansion and formation of the concept of *acquis communautaire* in the EU; and the functioning and development of the concept of *acquis communautaire* in the EU.

Within these three stages, the historical development of the concept of *acquis communautaire*, its gradual expansion, and its impact on the European integration process are examined.

It is determined that the stage of the emergence of the concept of *acquis communautaire* is characterized by the establishment of the fundamental principles of the legal system of the European Communities and the creation of basic legal acts regulating economic cooperation. This period encompasses the formation of the foundational legal framework of the European Communities. The study concludes that, in the founding treaties of the European integration associations, the content of the «common heritage» (*acquis communautaire*) concept was not explicitly defined nor clearly codified at the initial stages of their adoption.

Characterizing the stage of expansion and formation of the concept of *acquis communautaire* in the EU, the article emphasizes its connection with the accession of new member states. This process led to the gradual expansion of the Union's legal framework and the harmonization of the legislation of new participants with the existing *acquis communautaire*. Particular attention is given to the transformation of the concept of *acquis communautaire* in the context of key EU treaties and its role in shaping the obligations of member states and candidate countries.

The stage of the functioning and development of the concept of *acquis communautaire* in the EU reflects its current state and role in ensuring the unity of the Union's legal system. It is highlighted that today, the concept of *acquis communautaire* forms the foundation of stability and consistency in integration processes, ensuring legal harmonization among member states and adapting to new challenges in areas such as digitalization, climate change, energy security, and human rights protection, addressing the current needs of the EU.

Key words: *acquis communautaire*, common heritage, European Union, legal standards, European integration.

Постановка питання. Концепція *acquis communautaire* є фундаментальною основою правової системи Європейського Союзу (далі – ЄС) та ключовим інструментом інтеграції держав-членів. Вона охоплює весь спектр законодавчих актів, норм

і принципів, що регулюють діяльність ЄС, визначаючи правила спільного функціонування держав-членів і кандидатів на вступ. Еволюція цієї концепції є не лише юридичним, а й політичним феноменом, що відображає динаміку внутрішніх і зовнішніх змін у ЄС.

З моменту заснування ЄС концепція *acquis communautaire* стала символом європейської єдності, забезпечуючи уніфікацію національних правових систем та інтеграцію нових учасників. З моменту заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) у 1957 році, *acquis communautaire* пройшов складний шлях трансформації. Він постійно розширювався, включаючи нові сфери правового регулювання, зокрема екологічну політику, цифровізацію, захист персональних даних і боротьбу з кліматичними змінами. При цьому кожен новий етап розширення ЄС супроводжувався адаптацією концепції до специфічних національних і регіональних особливостей нових членів, що забезпечує баланс між інтеграцією та суверенітетом, відповідно необхідністю перегляду, адаптації та розширення змісту *acquis communautaire*.

Актуальність дослідження еволюції концепції *acquis communautaire* обумовлена сучасними викликами, зокрема геополітичними конфліктами, енергетичною кризою та необхідністю модернізації європейського законодавства. У цьому контексті важливо дослідити, як *acquis communautaire* сприяє збереженню правової гармонії та політичної стабільності у ЄС.

Метою наукової статті є аналіз еволюції концепції *acquis communautaire* в ЄС як основи правового порядку та інструменту інтеграції держав-членів. Дослідження спрямоване на розкриття історичних етапів розвитку цієї концепції, її адаптації до нових викликів і змін у внутрішній та зовнішній політиці ЄС, а також на визначення її ролі у забезпеченні правової гармонізації, розширенні Союзу та вирішенні сучасних геополітичних і соціально-економічних проблем.

Аналіз останніх публікацій. *Acquis communautaire* як унікальний правовий феномен вже тривалий час привертає увагу науковців, серед яких Т. В. Казік, Ю. В. Мовчан, В. І. Муравйов, Р. А. Петров, І. В. Суходубова, Д. І. Ткач, К. О. Трихліб, Є. О. Харитонов, І. В. Яковюк та інші. Однак питання, пов'язані з еволюцією концепції *acquis communautaire* у контексті діяльності ЄС, ставлять перед вітчизняною науковою спільнотою і законодавчими органами нові виклики. Це вимагає глибокого усвідомлення значення *acquis communautaire* для європейської правової системи та його потенційної ролі в удосконаленні українського законодавства.

Виклад матеріалу дослідження. Однією з ключових характеристик правопорядку ЄС є його заснування на концепції так званого «спільного доробку» (*acquis communautaire*). Ця концепція відіграє важливу роль у забезпеченні гомогенності правової системи ЄС, оскільки передбачає незмінність її основних елементів у процесі взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права. Завдяки цьому *acquis communautaire* гарантує цілісність правової системи Союзу та уніфіковане застосування права ЄС у всіх державах-членах [1].

Історичний досвід розвитку ЄС демонструє, що обсяг *acquis communautaire* постійно зростає та охоплює нові сфери у зв'язку з розширенням і розвитком компетенцій ЄС. Це, в свою чергу, пояснює відсутність чітко визначених меж цієї концепції. Існує чимало невизначеностей щодо визначення точного змісту актів ЄС, з якими повинно бути узгоджене законодавство країни, що прагне вступити до ЄС. Це пояснюється тим, що офіційне тлумачення таких актів надає виключно Суд ЄС, і внаслідок цього їх зміст може частково змінюватися. Країна, яка здійснює адаптацію свого законодавства, часто не має можливості оперативно відслідковувати такі зміни й своєчасно враховувати їх шляхом внесення відповідних коригувань у національне

законодавство. Водночас структури Євросоюзу не зобов'язані повідомляти про такі зміни. Це може призводити до розбіжностей між національними нормами та правом ЄС, що в підсумку знижує ефективність імплементації положень європейського права у внутрішній правопорядок держав [2, с. 43].

Еволюція концепції *acquis communautaire* в ЄС є невіддільною частиною процесу його розширення, який охоплює поступове приєднання нових держав-членів до європейської спільноти. З кожним новим етапом розширення ЄС стає не лише чисельнішим, а й значно різноманітнішим, адже об'єднує країни з унікальними історичними шляхами, культурними традиціями та політичними системами. Це розширення базується на фундаментальному принципі інтеграції, який спрямований на створення єдиного європейського простору миру, стабільності та процвітання. Приєднання нових країн вимагає від них адаптації до *acquis communautaire* – сукупності правових норм і принципів, що лежать в основі діяльності ЄС.

Розширення ЄС має стратегічне значення для зміцнення його політичної, економічної та соціальної ролі в глобальному контексті. Кожен етап розширення, починаючи з моменту створення Європейського економічного співтовариства, демонструє не лише прагнення країн до тіснішої співпраці, а й готовність ЄС адаптувати свої механізми та принципи до нових викликів. Таким чином, *acquis communautaire* постійно еволюціонує, враховуючи як внутрішню динаміку розвитку ЄС, так і змінні зовнішні обставини.

Аналіз еволюції концепції *acquis communautaire* у межах основних етапів розширення ЄС дозволяє простежити її роль у процесі європейської інтеграції. Розуміння історичного контексту цих розширень сприяє оцінці впливу *acquis communautaire* на формування спільних цінностей і принципів ЄС, а також на гармонізацію правових і політичних систем нових держав-членів. Це також дає можливість окреслити основні виклики, з якими стикається ЄС у процесі розширення, зокрема питання правової узгодженості, економічної конвергенції та збереження єдності в умовах зростаючої різноманітності.

Деякі вчені вважають, що можна виділити чотири етапи розширення ЄС та відповідно еволюції концепції *acquis communautaire* [3, 4], а саме: за сферою інтеграції та відповідними періодами. Так, можна говорити про сферу «зона вільної торгівлі» (1958–1967 рр.) – узгодження дій, гармонізація *acquis communautaire* у сфері сільськогосподарства; період утворення «Митного Союзу» (1968–1986 рр.) – реалізація принципів Митного Союзу супроводжувалася розширенням узгоджених дій та відповідного законодавства у сфері охорони навколишнього середовища, технологічного розвитку, наукових досліджень та валютно-фінансовій сфері; «Єдиний внутрішній ринок» (1987–1992 рр.) – згідно з Єдиним європейським актом (Угода від 17.02.1986) [5], який набув чинності 1 липня 1987 року, були внесені зміни до установчих договорів про європейські співтовариства – Договору про Європейське Співтовариство з вугілля та сталі (далі – Договір про ЄСВС), Договору про Європейське Економічне Співтовариство, установчого Договору про Європейське Співтовариство з атомної енергії. Зміни стосувались усунення перешкод для вільного переміщення товарів і факторів виробництва, впровадженню єдиної політики, яка охоплювала також соціальні та регіональні питання, транспорт і енергетику, розширення економічної інтеграції за рахунок поглиблення співробітництва у сферах зовнішньої та оборонної політики; «Економічний та валютний союз» (від 1993 р. і до сьогодні) – відповідно до Маастрихтського договору про Європейський Союз (1992 р.) [6] країни-учасниці домовились цілковито зберігати *acquis communautaire* та доповнювати його з огляду на те, якою мірою започатковані цим Договором політики та форми

співпраці потребуватимуть перегляду, щоб забезпечити ефективність механізмів та інституцій ЄС.

Існує думка, що розширення Європейського Союзу через сім етапів тісно пов'язане з еволюцією концепції *acquis communautaire*, адже кожен етап відображав як географічну, так і функціональну трансформацію правового поля ЄС [7, 8]. На перших двох етапах (I і II), коли основна увага була зосереджена на формуванні спільного ринку без елементів політичного союзу, *acquis communautaire* переважно охоплювало економічні норми та базові принципи співпраці. Ці правові напрацювання стали фундаментом для подальшого розвитку Союзу. Третій етап (III) знаменував собою початок формування єдиного внутрішнього ринку, а також перші спроби запровадити спільну зовнішню політику. У цей період *acquis communautaire* розширилося, включаючи правові акти та принципи, спрямовані на забезпечення свобод внутрішнього ринку: вільного руху товарів, послуг, капіталу і праці. Четвертий етап (IV) розширення відбувався у період, коли єдиний внутрішній ринок уже функціонував, проте залишалися невирішеними питання створення економічного та валютного союзу, спільної зовнішньої політики, безпеки, а також співробітництва у сфері юстиції. У цей час *acquis communautaire* зазнало суттєвого розширення через розвиток нових напрямів правового регулювання, зокрема в сфері правосуддя, внутрішніх справ і захисту прав людини. П'ятий етап (V) характеризувався розширенням Союзу на тлі завершення формування економічного та валютного союзу, а також значного прогресу в розбудові політичного союзу. Це вимагало гармонізації *acquis communautaire* із новими викликами, що виникали у сфері безпеки, оборони та зовнішньої політики. Останні етапи (VI і VII) розширення супроводжувалися реформуванням правової системи ЄС з метою інтеграції нових країн-членів. У цей період *acquis communautaire* стало інструментом, який забезпечував гармонізацію національного законодавства нових членів із європейськими стандартами. Це включало адаптацію правових норм у таких сферах, як екологія, енергетика, інновації та цифрова економіка.

Враховуючи вищенаведені підходи науковців, ступінь розвитку та інтеграції правової бази ЄС, слід виділити три етапи еволюції концепції *acquis communautaire* в ЄС: зародження концепції *acquis communautaire*; розширення та формування концепції *acquis communautaire* в ЄС; функціонування та розвиток концепції *acquis communautaire* в ЄС. Необхідно акцентувати увагу на тому, що всі етапи еволюції концепції *acquis communautaire* в ЄС супроводжуються адаптацією *acquis communautaire* до національного законодавства нової країни-учасниці ЄС.

Етап зародження концепції *acquis communautaire* характеризується формуванням фундаментальних принципів правової системи Європейських Співтовариств; створенням базових правових актів, що регулюють економічну співпрацю та охоплює період формування основ правової бази Європейських Співтовариств (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург), починаючи з підписання Паризького договору (1951 р.) про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) [9] та Римських договорів (Договір про заснування Європейської Спільноти 1957 р.) [10], що започаткували Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) і Євратом (Договір про заснування Європейської спільноти з атомної енергії). У цей період *acquis communautaire* концентрується на регулюванні економічної співпраці та створенні спільного ринку, що стало фундаментом для подальшої євроінтеграції [11, 12, 13].

Аналіз вищезгаданих установчих договорів про європейські інтеграційні об'єднання свідчить, що на початкових етапах їх укладення зміст концепції «спільного доробку» (*acquis communautaire*) не був чітко визначений та не мав однозначного нормативного закріплення. Правова система Європейських Співтовариств перебувала на

етапі формування, і основні принципи *acquis communautaire*, такі як пріоритет права ЄС та його пряма дія, ще не отримали свого сучасного оформлення. Замість цього увага приділялася переважно економічним аспектам інтеграції, створенню спільного ринку та забезпеченню вільного руху товарів, капіталу, послуг і робочої сили, що в подальшому стало основою для формулювання концепції «спільного доробку».

У своїх дослідженнях Р. А. Петров зазначає, що перше згадування про спільну правову спадщину ЄЕС, згодом відому як *acquis communautaire*, відбулося на другій зустрічі лідерів держав-членів 18 липня 1961 року в Бад-Годесберзі (Німеччина), де обговорювалися перші кроки до зміцнення політичного співробітництва. У «доповіді Давіньйона» було наголошено, що держави-кандидати мають приєднатися до всіх політик і сфер діяльності ЄЕС, а також погодитися на участь у подальших ініціативах, спрямованих на поглиблення політичної інтеграції. Таким чином, прийняття *acquis communautaire* та участь у політичному співробітництві було закріплено як ключові умови вступу [14, 15].

Наступний етап розширення та формування концепції *acquis communautaire* в ЄС пов'язаний із приєднанням нових країн-учасниць ЄС, відповідно поступовим розширенням правової бази внаслідок приєднання нових країн-членів, гармонізацією законодавства нових учасників з існуючим *acquis communautaire*.

Вперше термін «*acquis communautaire*» було використано у зв'язку з процесом приєднання до Європейських Співтовариств Данії, Ірландії та Сполученого Королівства. Він з'явився в Консультативному висновку Комісії для Ради міністрів, датованому 1 жовтня 1969 року, що розглядав вимоги щодо вступу, висунуті Сполученим Королівством, Данією, Ірландією та Норвегією [2, с. 42].

У висновку Комісії ЄС від 29 травня 1979 року щодо вступу Греції до Європейських Співтовариств було детально роз'яснено поняття *acquis communautaire*. Комісія наголосила, що країна-член повинна беззастережно визнавати договори, їхні цілі, всі ухвалені рішення, а також обрані шляхи розвитку Співтовариств. Після вступу держави зобов'язані дотримуватися принципів прямої дії норм ЄС, пріоритету права ЄС над національним законодавством і забезпечення єдності його тлумачення [1].

При цьому, Суд ЄС роз'яснив, що держави-кандидати мають прийняти весь *acquis communautaire* як обов'язковий. Пізніше Суд уточнив, що *acquis communautaire* охоплює не лише юридично обов'язкові правові норми, а й рекомендації, політичні декларації та законодавчі ініціативи, які формують «м'яке» право (*soft law*) та впливають на правопорядок ЄС [16].

Відповідно до ст. 3 Договору про Європейський Союз (далі – Маастрихтський договір) [6] союз має єдину інституційну структуру, що забезпечує узгодженість та тяглість діяльності, спрямованої на досягнення його цілей, і водночас шанування та розвиток *acquis communautaire*. Маастрихтський договір, окрім створення економічного, валютного та політичного союзів, значно розширив *acquis communautaire*, включивши положення про європейське громадянство та соціальні права громадян ЄС. Зокрема, договір гарантував право брати участь у місцевих виборах у країні перебування, подавати петиції до Європейського парламенту та свободу подорожувати територією Союзу. Окрім цього, він поглибив співпрацю у сферах туризму, охорони здоров'я, освіти, культури та захисту прав споживачів. Усі ці напрями стали частиною спільної правової спадщини ЄС, обов'язкової для імплементації всіма державами-членами задля забезпечення єдності правового порядку ЄС.

Слід відмітити, що під час ратифікації Маастрихтського договору виникла колізія, яка вплинула на правовий механізм європейської інтеграції. Данія, Велика Британія та Ірландія поставили умовою ратифікації відмову від приєднання до окремих

положень договору (opt-out). Велика Британія, зокрема, не приєдналася до Соціального протоколу, єдиної валюти та Шенгенської угоди, Ірландія – до Шенгенської угоди, а Данія – до Шенгенської угоди, єдиної валюти, спільної оборонної політики, внутрішніх справ та юстиції, а також європейського громадянства.

Це створило прецедент, який поставив під сумнів принцип гомогенного розвитку *acquis communautaire*, що передбачає обов'язкове охоплення усіма нормами права ЄС усіх держав-членів. Попри це, договір водночас вимагав повного дотримання *acquis communautaire*, що заклало суперечність між його положеннями та практикою виконання [1].

У висновках Європейської Ради, ухвалених у Лісабоні 26–27 червня 1992 року, під час визначення умов і критеріїв членства в ЄС зазначено, що членство передбачає прийняття прав і обов'язків, які вже існують або можуть виникнути, у межах системи співтовариства та її інституційних рамок, відомих як *acquis communautaire*. До складу *acquis communautaire* входять: зміст, принципи та політичні цілі договорів, зокрема Маастрихтського договору; законодавство, прийняте для реалізації цих договорів; практика Суду ЄС; декларації та резолюції, ухвалені в рамках співтовариства; а також міжнародні угоди та домовленості між державами-членами, пов'язані з діяльністю співтовариства [17, с. 85].

Маастрихтський договір став основою для Амстердамського договору 1997 року та Ніццького договору 2001 року [1].

Амстердамський договір заклав новий етап у розвитку концепції *acquis communautaire*, розширивши її обсяг і закріпивши її фундаментальну роль у правовій системі ЄС. Однією з ключових змін стало перенесення частини питань з третього стовпа (співпраця у сфері юстиції та внутрішніх справ) до першого стовпа, що передбачало уніфікацію правил у таких сферах, як візова, імміграційна політика та притулок. Це зробило ці сфери невід'ємною частиною *acquis communautaire*, обов'язковою для імплементації всіма державами-членами. Договір також впровадив механізм «посиленої співпраці», який дозволив групам держав-членів рухатися вперед у рамках певних ініціатив навіть за відсутності загальної згоди. Хоча це забезпечило більшу гнучкість у розширенні інтеграції, воно водночас створило виклики для гомогенності *acquis communautaire*, оскільки не всі держави-члени брали участь у таких ініціативах. Важливим аспектом Амстердамського договору стало посилення уваги до прав людини, громадянських свобод і соціальних питань, що розширило *acquis communautaire* на ці напрями. Було закріплено принципи свободи, безпеки та правосуддя як основоположні для правопорядку ЄС. Крім того, договір підтвердив, що дотримання *acquis communautaire* залишається ключовою умовою вступу нових членів до ЄС. Це зміцнило його роль як основного критерію для розширення Союзу та підкреслило важливість його гармонійного застосування для забезпечення єдності правового простору ЄС. Таким чином, Амстердамський договір не лише розширив обсяг *acquis communautaire*, а й адаптував його до нових викликів, посилюючи його значення як фундаменту європейської інтеграції.

Ніццький договір, підписаний у 2001 році, мав на меті забезпечити готовність Європейського Союзу до масштабного розширення, зокрема включення країн Центральної та Східної Європи. У цьому контексті договір істотно вплинув на розвиток концепції *acquis communautaire*, підтвердивши її центральне місце в процесі інтеграції. Одним із основних завдань договору було закріплення принципу, згідно з яким усі держави-кандидати повинні прийняти *acquis communautaire* в повному обсязі як умову членства. Це стосувалося не лише імплементації чинного законодавства ЄС, але й готовності адаптуватися до майбутніх змін у правовій системі Союзу. У такий

спосіб договір гарантував правову гомогенність Союзу навіть після значного збільшення кількості його членів. Водночас Ніццький договір розширив можливості посиленої співпраці між державами-членами, що могло створити певну асиметрію у впровадженні *acquis communautaire*. Цей механізм дозволяв групам держав рухатися швидше в окремих сферах інтеграції, зокрема тих, де всі країни ще не були готові брати участь. Хоча це сприяло гнучкості Союзу, водночас це ставило виклики для цілісності *acquis communautaire*, адже певні сфери могли бути імплементовані лише частиною членів ЄС. Крім того, договір удосконалив інституційні механізми ЄС, що мало забезпечити ефективне управління після розширення. Було посилено роль кваліфікованої більшості в ухваленні рішень, що сприяло оперативності адаптації законодавства ЄС. Це, своєю чергою, вплинуло на швидкість оновлення *acquis communautaire* та його інтеграцію в правові системи держав-членів.

Лісабонський договір 2009 року [18] значно вплинув на еволюцію концепції *acquis communautaire*, закріпивши її як основу правової системи ЄС у контексті нової інституційної архітектури. Він розширив сферу дії *acquis communautaire* на нові політики, включно зі спільною зовнішньою політикою та безпекою, боротьбою зі змінами клімату, енергетичною безпекою та соціальною справедливістю. Також договір зміцнив роль Хартії основоположних прав ЄС, яка стала юридично обов'язковою, тим самим інтегруючи права людини та демократичні принципи в *acquis communautaire*. Це не лише посилює правову єдність Союзу, але й створило підґрунтя для адаптації *acquis communautaire* до майбутніх глобальних і регіональних викликів.

Характеризуючи **етап функціонування та розвиток концепції *acquis communautaire* в ЄС**, слід зазначити, що ця концепція пройшла складний еволюційний шлях від первісного формування правової бази Співтовариств до становлення як ключового елемента інтеграційного процесу. На початкових етапах *acquis communautaire* концентрувався переважно на економічних аспектах співробітництва, зокрема на створенні спільного ринку та гармонізації торговельних норм. Згодом його обсяг і сфери застосування суттєво розширилися, охопивши питання соціальної політики, захисту довкілля, внутрішньої безпеки, прав людини та інших ключових напрямів.

Еволюція *acquis communautaire* демонструє його гнучкість і здатність адаптуватися до нових викликів. Наприклад, включення положень Шенгенських угод у 1995 році свідчить про те, що зміст цієї концепції постійно оновлюється, тоді як деякі акти, що втратили свою чинність, виключаються. Це робить *acquis communautaire* не лише правовою, а й політичною категорією, яка забезпечує узгодженість правового простору ЄС. З іншого боку, не всі норми цього «спільного доробку» однаково важливі для кожної країни-кандидата, що виявляється під час переговорів про вступ.

Особливістю *acquis communautaire* є його розділення на внутрішній та зовнішній рівні. Внутрішній аспект формує основу правопорядку ЄС і є обов'язковим для всіх держав-членів, тоді як зовнішній варіюється залежно від рівня співпраці Союзу з третіми країнами. Угоди про асоціацію або партнерство часто передбачають зближення національного законодавства з нормами ЄС, але конкретний зміст цих вимог визначається під час переговорів. Це відображає гнучкість концепції, яка дозволяє адаптуватися до різних рівнів інтеграції [19, с. 80].

Поняття «*acquis communautaire*» широко використовується не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці ЄС, відіграючи ключову роль у процесі підготовки країн-кандидатів до вступу. Імплементация *acquis communautaire* є необхідною умовою для посилення економічного та політичного співробітництва між ЄС та іншими державами. У рамках Стратегії вступу до ЄС визначено так званий «критерій *acquis*», який

передбачає, що держави-кандидати можуть здобути членство в Союзі лише за умови повної імплементації та ефективного застосування *acquis communautaire* у національній правовій системі. Європейська комісія неодноразово закликала країни Центральної та Східної Європи прискорити цей процес у ході переговорів про вступ, наголошуючи на важливості дотримання цих вимог. На сьогодні *acquis communautaire* виступає основним інструментом гармонізації правових систем країн-кандидатів, таких як Сербія, Чорногорія та Північна Македонія, із законодавством ЄС. Прийняття європейських стандартів у сферах верховенства права, боротьби з корупцією, захисту прав людини та екології є ключовими вимогами для інтеграції України та Молдови у правовий простір ЄС.

Серед конкретних прикладів, які можуть ілюструвати етап функціонування та розвитку концепції *acquis communautaire* в Європейському Союзі у сучасних умовах, можна навести наступні.

Цифровізація та цифровий ринок. Єдиний цифровий ринок ЄС (Digital Single Market): Розвиток *acquis communautaire* у сфері цифровізації спрямований на створення єдиного цифрового простору, де діють спільні правила для електронної комерції, обміну даними та захисту персональної інформації. Наприклад, General Data Protection Regulation – GDPR [20], що регулювання гармонізує правила у всіх країнах-членах, що дозволяє вільний рух цифрових послуг і підвищує довіру споживачів; акт про цифрові послуги (Digital Services Act [21]) та Акт про цифрові ринки (Digital Markets Act [22]), що дозволяють регулювати діяльність великих онлайн-платформ та забезпечення прозорості цифрових послуг.

Зміна клімату та енергетична безпека. У 2021 році було остаточно розроблено набір політичних ініціатив, висунутих Європейською Комісією з загальною метою зробити Європейський континент кліматично нейтральним до 2050 року – Європейський зелений курс (European Green Deal) [23]. Європейське кліматичне законодавство встановлює чіткі юридичні зобов'язання для досягнення кліматичної мети ЄС – скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року, з перспективою кліматичної нейтральності до 2050 року. Країни ЄС також постійно вдосконалюють своє законодавство, аби відповідати цим зобов'язанням. Пакет ЄС “Fit for 55” є комплексним набором пропозицій щодо перегляду та оновлення законодавства, спрямованих на забезпечення узгодженості політики ЄС з кліматичними цілями [24].

Таким чином, *acquis communautaire* розвивався як гнучка система, яка поєднує стабільність правового доробку з його здатністю до змін. Його зміст охоплює не лише правові акти та судові рішення, але й політичні цілі, декларації та резолюції, що виходять за межі традиційного розуміння «права». Це робить *acquis communautaire* не лише юридичною базою функціонування ЄС, але й важливим інструментом для розширення, інтеграції нових країн та підтримання співпраці з третіми державами, залежно від їхніх особливостей та рівня взаємодії з ЄС.

Висновки. Історичні процеси становлення європейських інтеграційних об'єднань від Європейського Співтовариства з вугілля та сталі до сучасного ЄС відображають динаміку розвитку інтеграційних процесів та постійне удосконалення *acquis communautaire*. З кожним етапом розвитку ЄС відбувалося поглиблення співпраці серед його членів, а також формування нових інституційних структур, що сприяли більш ефективному функціонуванню ЄС та підтриманню правових стандартів. Ці історичні процеси показують значення *acquis communautaire* як основи єдності та стабільності правового порядку ЄС.

Основні етапи розширення ЄС свідчать про складний і багатогранний процес інтеграції нових членів, що включає не лише географічне розширення, але й гармонізацію

правової системи нових держав з *acquis communautaire*. Кожне розширення ЄС супроводжувалося змінами в правовому полі, що вимагали адаптації національних законодавств до європейських стандартів. Ці трансформації стали важливим чинником у розвитку механізмів співпраці та вишколу нових інституцій ЄС.

Вивчення еволюції концепції *acquis communautaire* крізь призму розширення Європейського Союзу має не лише теоретичну, а й практичну цінність. Воно дозволяє зрозуміти, як цей процес впливає на стабільність і розвиток регіону, а також які перспективи і ризики відкриваються перед ЄС у контексті майбутніх розширень. Це знання є ключовим для формування ефективної стратегії інтеграції нових держав і зміцнення європейського проекту загалом.

Аналіз еволюції концепції *acquis communautaire* є ключовим для подальших досліджень в контексті євроінтеграційних прагнень України. Розуміння основних аспектів європейського права та історичних етапів інтеграції ЄС дає змогу визначити оптимальні шляхи адаптації національного законодавства до стандартів ЄС. Це сприятиме успішній реалізації європейського курсу України та інтеграції у правовий простір ЄС, що, в свою чергу, підтримуватиме стабільність і розвиток держави в рамках європейської спільноти.

Формування комплексної та систематизованої правової бази є ключовою умовою ефективного функціонування Європейського Союзу, забезпечуючи правову єдність і сталість інтеграційних процесів. З часом *acquis communautaire* постійно розширювалося, охоплюючи нові сфери, зокрема політичну, економічну, екологічну, цифрову та соціальну, що дозволило адаптувати правову систему до сучасних викликів і потреб. Здатність ЄС оперативного реагувати на глобальні виклики, такі як економічні кризи, зміни клімату чи цифровізація, демонструє гнучкість та ефективність *acquis communautaire*.

Концепція *acquis communautaire*, що формувалася протягом десятиліть, відображає комплексний і динамічний підхід до правового регулювання в Європейському Союзі. Як свідчать офіційні документи, судові рішення та доктрини, термін *acquis communautaire* використовується в різних значеннях і охоплює ширший зміст, ніж просто «право Євросоюзу». До нього входять не лише договори, закони та постанови інститутів ЄС, але й декларації, резолюції, а також практика Суду ЄС, яка, хоча й не закріплена як формальне джерело права, відіграє важливу роль у правовій системі Союзу.

Список використаних джерел:

1. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. К. : Ін Юре, 2015 Кн. перша : Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. К. : Ін Юре, 2015. 312 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/833-----1.pdf (дата звернення: 10.01.2024).
2. Яковюк В. І. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2021. Вип. 24. С. 37–49. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2036/1/Yakoviuk_37.pdf (дата звернення: 10.01.2024).
3. Толстов С. В. Процеси розширення ЄС в історичній ретроспективі. Європейські історичні студії. 2015. № 2. С. 118–136. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/sergij-tolstov-protsesy-rozshyrennya-yes-v-istorychnij-retrospektyvi/> (дата звернення: 10.01.2024).

4. Як і чому відбувається процес європейської інтеграції. URL: https://www.citizen.in.ua/photos/topic/f/20190906_144058_%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%206..pdf (дата звернення: 10.01.2024).
5. Єдиний європейський акт: Угода Європейського економічного співтовариства від 17.02.1986. URL: https://zakon.cc/law/document/read/994_028 (дата звернення: 10.01.2024).
6. Договір про Європейський Союз від 07.02.92. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153773__595905 (дата звернення: 10.01.2024).
7. Пістракевич О. В. Розширення європейського союзу як процес поглиблення європейської інтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 20. С. 137–141. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2014/31.pdf (дата звернення: 10.01.2024).
8. Рябінін Є. Етапи розширення ЄС: ретроспективний аналіз. *Зовнішні справи*. 2013. № 7. С. 12–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2013_7_8 (дата звернення: 10.01.2024).
9. Treaty establishing the European Coal and Steel Community, 1951. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A11951K%2FTXT> (Last accessed: 11.01.2024).
10. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25.03.57. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 10.01.2024).
11. The Foreign Policy of the European Union. URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/ed294e396bc929513302f89cd9665195.pdf> (Last accessed: 11.01.2024).
12. Інформаційна довідка щодо історії розширення Європейського Союзу. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33206.pdf> (дата звернення: 10.01.2024).
13. Дір. І. Ю. Основні договори Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 81: частина 3. С. 263–268. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/41-2.pdf> (дата звернення: 10.01.2024).
14. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко, за загальною редакцією Г. Друзенка. К.: «К.І.С.», 2010. 536 с.
15. Петров Р.А. Еволюція поняття «acquis communautaire» в праві Європейського Союзу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 4. С. 145–148. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/daa2f6cb-6a92-46fd-a67d-b87393f83d63/content> (дата звернення: 10.01.2024).
16. Рішення у справі C-259/95 «Європейський Парламент проти Ради» від 02.10.1997 (ECR, 1997, р. I-5313, para. 17) (дата звернення: 10.01.2024).
17. Трихліб К. О. Зміст та обсяг acquis communautaire. Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р. С. Мельника, відпов. ред. канд. юрид. наук Л. Ю. Малюга. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 84–87.
18. Лісабонська угода (договір про реформування Європейського Союзу). URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29057.pdf> (дата звернення: 10.01.2024).
19. Ткач Д. І. Поняття та сутність «acquis communautaire» у контексті дослідження процесу лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2020. № 38. С. 77–84.

20. Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation). URL: <https://www.gdpr.org.ua/> (дата звернення: 10.01.2024).

21. A Digital Single Market Strategy for Europe. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568325/EPRS_BRI\(2015\)568325_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568325/EPRS_BRI(2015)568325_EN.pdf) (Last accessed: 11.01.2024).

22. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj/eng> (Last accessed: 11.01.2024).

23. Європейський Зелений курс: можливості та загрози для України: аналітичний документ. URL: <https://dixigroup.org/storage/files/2020-05-26/european-green-dealwebfinal.pdf> (Last accessed: 11.01.2024).

24. Fit for 55 package. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733513/EPRS_BRI\(2022\)733513_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733513/EPRS_BRI(2022)733513_EN.pdf) (Last accessed: 11.01.2024).

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.05>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ

Болюбаш Євген Володимирович,
здобувач наукового ступеня доктора
філософії кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню теоретико-правових основ інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Встановлення таких фактів здійснюється в порядку окремого провадження, особливістю якого є його спрямування на з'ясування необхідних фактів за відсутності правового спору.

Розкрито поняття, сутність і процесуальні особливості окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Наголошено, що інститут окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті є об'єктом особливої юридичної природи, що зумовлює специфіку провадження у цих цивільних справах.

Кожна справа про встановлення факту народження або смерті, що розглядається в порядку окремого провадження, є індивідуальною, тому потребує урахування певної специфіки процесуального характеру. Встановивши відповідний факт, можливо дійти висновку, чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне він певні правові наслідки. У справах про встановлення факту народження або смерті метою встановлення відповідних фактів є необхідність їх подальшої державної реєстрації задля отримання свідоцтва про народження (смерть) відповідно до чинного законодавства України.

Акцентовано, що встановлення юридичних фактів в порядку окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, сприяє реалізації конституційних прав громадян, зокрема права кожної особи бути зареєстрованою, права на посвідчення статусу особи (народження, смерть) та на громадянство. Не маючи змоги скористатись адміністративним порядком реєстрації народження чи смерті, особа втрачає можливість реалізувати низку своїх громадянських і цивільних прав, а саме права на спадкування, на соціальні виплати, на громадянство та інших.

Констатовано, що неможливість створення державою доступного механізму встановлення фактів на відповідній території призводить до того, що особа не матиме змоги скористатись адміністративним порядком реєстрації народження чи смерті.

Ключові слова: окреме провадження, цивільне судочинство, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, встановлення факту, що має юридичне значення, справи про встановлення факту народження особи, справи про встановлення факту смерті особи.

GENERAL CHARACTERISTICS OF A SEPARATE PROCEEDING IN CASES OF ESTABLISHING OF THE FACT OF A PERSON'S BIRTH OR DEATH

Bolyubash Evgen Volodymyrovych,
PhD recipient of the Department of Civil
and Legal Disciplines
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article deals with the theoretical and legal foundations of the institution of civil justice in cases of establishing the fact of a person's birth or death. The establishment of such facts is carried out in the order of a separate proceeding, the peculiarity of which is that it is aimed at clarifying the necessary facts in the absence of a legal dispute.

The concept, the essence and the procedural features of separate proceedings in cases of establishing the fact of a person's birth or death are justified. It is emphasized that the institution of separate proceedings in cases of establishing the facts of a person's birth or death is an object of a special legal nature, which determines the specificity of the proceedings in these civil cases.

Each case of establishing the fact of birth or death, which is considered in the order of a separate proceeding, is individual, therefore it needs to take into account certain specifics of a procedural nature. Having established the relevant fact, it is possible to conclude whether this fact is really legal and whether it entails certain legal consequences. In cases of establishing the fact of birth or death, the purpose of establishing the relevant facts is the need for their further state registration in order to obtain a birth (death) certificate in accordance with the current legislation of Ukraine.

It is emphasized that the establishment of legal facts in the order of separate proceedings in cases of establishing the fact of a person's birth or death contributes to the realization of the constitutional rights of citizens, in particular the right of each person to be registered, the right to a certificate of the status of a person (birth, death) and to citizenship. Not being able to use the administrative procedure for registration of birth or death, a person loses the opportunity to exercise a number of his civil rights.

It is established that the inability of the state to create an accessible mechanism for establishing the facts in the relevant territory leads to the fact that a person will not be able to use the administrative procedure for registration of birth or death.

Key words: separate proceedings, civil proceedings, Civil Code of Ukraine, Civil Procedure Code of Ukraine, establishment of a fact of legal significance, cases regarding the establishment of the fact of a person's birth, establishment of the fact of a person's death.

Постановка проблеми. Національна правова система побудована за принципом верховенства права і взаємної відповідальності держави та особи. Особливого значення набуває захист прав людини й впровадження європейських правових стандартів

у нормотворчу і правозастосовну практику. Не є винятком і сфера цивільного судочинства, де зачіпаються права, свободи та законні інтереси людини.

Законом передбачено цілий перелік способів захисту громадянами своїх прав та інтересів. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових інститутів, зокрема у порядку цивільного судочинства – це судовий захист, що є одним із видів державного захисту прав і свобод людини, громадянина. Обмеження цього права суперечить принципу рівності усіх перед законом.

Статтею 15 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України передбачено право кожної особи на своїх захист цивільних прав та інтересів у разі їх порушення, невизнання або оспорювання; ч. 1 ст. 16 – також право особи звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [1].

Стаття 2 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України визначає, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [2].

У порядку цивільного судочинства розглядається ціла низка справ, зокрема серед них вирізняються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Встановлення таких фактів здійснюється в порядку окремого провадження, особливістю якого є його спрямування на з'ясування необхідних фактів за відсутності правового спору. Характеризуючи окреме провадження як самостійну підгалузь цивільного процесуального права, варто вказати на те, що воно має певну специфіку засобів правового регулювання й особливу процедуру розгляду справ. Отже, виникнення справ окремого провадження пов'язане з потребою підтвердження певного юридичного факту, що має значення для охорони прав, свобод та інтересів особи.

Справи про встановлення таких фактів чинним цивільним процесуальним законодавством (ст. 315 ЦПК України) віднесено до юрисдикції суду. До таких справ віднесено і справи про: 1) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; 2) смерть особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті. Розгляд таких справ здійснюється в порядку окремого провадження.

Проблеми цивільного судочинства у справах про встановлення фактів народження або смерті не були предметом окремої наукової розвідки. Певні питання досліджувалися з урахуванням процесуальних особливостей розгляду в порядку окремого провадження деяких категорій справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі фактів народження або смерті, досліджували такі вчені, як С. Н. Абрамов, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, І. В. Венедіктова, О. М. Ганкевич, Л. Є. Гузь, К. В. Гусаров, М. М. Дякович, П. Ф. Єлісейкін, І. В. Жилінкова, П. П. Заворотько, Р. В. Кашперський, В. В. Комаров, Л. А. Кондрат'єва, А. В. Коструба, В. М. Кравчук, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнецова, А. О. Мельников, Р. М. Мінченко, М. О. Німак, З. В. Ромовська, Г. О. Світлична, В. І. Тертишніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Д. М. Чечот, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та інші.

Інститут окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті є об'єктом особливої юридичної природи, що зумовлює специфіку провадження у цих цивільних справах. Недостатньо розробленими залишається низка

питань щодо окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті, що потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є загальна характеристика окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Своєю чергою, характеристика окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті передбачає дослідження його поняття, сутності та процесуальних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до висвітлення питання, зауважимо, що права та охоронювані законом інтереси потребують постійного захисту. Здебільшого вони порушуються чи оспорюються, інколи потрібно встановити обставини, що сприяють здійсненню суб'єктивних прав і реалізації охоронюваних законом інтересів. Якщо ж факти, що підтверджують наявне в особи певне право, неочевидні, через що вона не може реалізувати своє право, такі факти потребують перевірки та підтвердження відповідними доказами. Саме окреме провадження й покликане допомогти особі встановити у судовому порядку юридичні факти для подальшого здійснення відповідних суб'єктивних прав.

Окреме провадження як вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, привертає особливу увагу серед інших інститутів цивільного процесуального права.

Отже, окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (п. 7 ст. 19 ЦПК України) [2].

Окреме провадження серед інших інститутів цивільного процесуального права привертає особливу увагу, а об'єднання справ у спеціальний вид цивільного судочинства пов'язано з їх особливою юридичною природою, а також специфікою суб'єктного складу [3, с. 46].

Відтак, особлива юридична природа та специфіка суб'єктного складу сприяє об'єднанню таких справ у спеціальний вид цивільного судочинства. Окремому провадженню у справах про встановлення факту народження або смерті особи притаманні свої процесуальні особливості, без встановлення сутності яких неможливо здійснити класифікацію відповідних фактів.

Варто зауважити, що кожна справа про встановлення факту народження або смерті, що розглядається в порядку окремого провадження, є індивідуальною, тому потребує урахування певної специфіки процесуального характеру. Встановивши відповідний факт, можливо дійти висновку, чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне він певні правові наслідки. У справах про встановлення факту народження або смерті метою встановлення відповідних фактів є необхідність їх подальшої державної реєстрації задля отримання свідоцтва про народження (смерть) відповідно до чинного законодавства України.

Наразі побутує думка, що неможливо виокремити ту сукупність властивостей, якими будуть наділені всі справи, що розглядаються в порядку окремого провадження.

Правова природа справ про встановлення факту народження або смерті, що розглядається в порядку окремого провадження, у теорії процесуального права визначається по-різному.

Так, на переконання одних учених, у справах окремого провадження відсутній спір про право, на думку інших, мета процесуальної діяльності суду спрямована на захист охоронюваних законом правових інтересів громадян і організацій, третя група науковців акцентують увагу на предметі окремого провадження, тобто встановленні саме юридичного факту.

Окреме провадження як підгалузь цивільного процесуального права характеризується:

- необхідною наявністю своєї загальної частини;
- автономністю предмета правового регулювання;
- окремою деталізацією процесуальних правових відносин, які мають своє закріплення в процесуальних нормах права;
- наявністю дій, родинних процесуальних інститутів;
- особливістю виконання судових рішень [4, с. 46].

Ознаками окремого провадження є:

- відсутність спору про право;
- відсутність сторін з протилежними інтересами;
- особливості прояву дії окремих принципів цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, одноособовості та колегіальності розгляду цивільної справи, процесуальної рівності та ін.) [5, с. 10].

Науковці стверджують, що справи окремого провадження характеризуються самостійними вимогами та метою, суб'єктивним складом, предметом доказування, колом засобів доказування, розміром судових витрат, підсудністю, нормативно-правовим регулюванням тощо [5].

Найчастіше заінтересовані особи звертаються до суду за встановленням юридичних фактів, коли відсутні необхідні правовстановлювальні документи і судові рішення є єдиним засобом захисту їхніх інтересів для подальшої реалізації суб'єктивних прав. Від наявності чи відсутності юридичних фактів залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян [6, с. 3].

Отже, встановлення юридичних фактів в порядку окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, сприяє реалізації конституційних прав громадян, зокрема права кожної особи бути зареєстрованою, права на посвідчення статусу особи (народження, смерть) та на громадянство. Не маючи змоги скористатись адміністративним порядком реєстрації народження чи смерті, особа втрачає можливість реалізувати низку своїх громадянських і цивільних прав, а саме права на спадкування, на соціальні виплати, на громадянство та інших.

Своєю чергою, із задоволенням законних інтересів, що захищаються у порядку окремого провадження та існують поза межами цивільних й інших правовідносин, віднесених до юрисдикції суду, їх носій має можливість реалізувати у майбутньому ті чи інші суб'єктивні права.

З процесуальної точки зору, кожна справа про встановлення факту народження або смерті особи, що розглядається в порядку окремого провадження, характеризується своєю самостійністю. Таким чином, в межах окремого провадження вибудовується особлива юридична конструкція кожної окремої справи, яка порушується за заявою заявника. У справах окремого провадження часто заявниками самостійно заінтересованими особами зазначаються органи державної влади.

В окремому провадженні підтверджувати наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів, не є необхідним, коли завником є орган державної влади або місцевого самоуправління, або фізична чи юридична особа, які діють в інтересах інших осіб, у разі коли

вони прямо зазначені в якості можливих заявників у конкретній справі. Об'єктом захисту у справах окремого провадження є охоронюваний законом інтерес [5].

Статтею 294 КПК України визначено порядок розгляду справ окремого провадження. Так, під час розгляду справ суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією [7] і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи. З цією метою суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених КПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Суд розглядає справи за участю заявника і заінтересованих осіб. Такі справи не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом [2].

Судові рішення у справах окремого провадження не підлягають примусовому виконанню. Вони є підставою для оформлення майнових або особистих немайнових прав громадян.

Тобто суд в окремому провадженні виконує фактофіксуючу діяльність. Розгляд судом справ окремого провадження не є здійсненням судочинства з цивільних справ, а є здійсненням, так би мовити, «судового управління» у випадках, коли законодавець покладає на суд невласливу йому функцію встановлення тих чи інших обставин без вирішення спору про право [5, с. 13].

Сьогодні ця категорія справ набула особливої актуальності у зв'язку з необхідністю встановлення таких фактів в умовах воєнного стану та негативні наслідки, спричинені військовою агресією з боку російської федерації проти України.

Варто зазначити, що документи, що підтверджують факт народження або смерті, видані окупаційними органами та/або особами, є дійсним і додається до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану за межами тимчасово окупованої території України.

Отже, для встановлення факту народження/смерті на тимчасово окупованих територіях громадянам потрібно подати заяву (в порядку окремого провадження) про встановлення факту народження чи смерті на тимчасово окупованій території, яка має відповідати вимогам ЦПК України та містити відомості про:

- факт, який заявник просить встановити (народження чи смерть) та мету його встановлення;
- причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
- докази, що підтверджують факт;
- докази, що підтверджують обставини, викладені заявником.

Рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, зокрема факту народження або смерті особи, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів. Тобто після отримання рішення суду можна звертатися до органу державної реєстрації актів цивільного стану за отриманням відповідного свідоцтва.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що окреме провадження як самостійно відособлена підсистема в цивільному процесуальному праві характеризується певною специфікою засобів правового регулювання та особливою юридичною конструкцією справ, які мають особливу процедуру розгляду.

Виходячи з того, що окреме провадження – це самостійний вид цивільного судочинства, варто зазначити, що суд, розглядаючи справи в порядку окремого провадження, з метою захисту охоронюваних законом інтересів громадян і організацій має встановити наявність або відсутність факту, який повинен мати юридичне значення.

Окреме провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи спрямоване на встановлення обставин, від яких у конкретної особи може виникнути, змінитися або припинитися певне суб'єктивне право, тобто власне сам юридичний факт. Під час розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи у порядку окремого провадження не виникає спору, немає сторін з протилежними інтересами, адже йдеться про реалізацію особою права, яке їй належить. Власне через відсутність сторони з протилежними інтересами у таких справах не йдеться про матеріальну заінтересованість. Тобто відбувається як правове регулювання суспільних відносин з метою встановлення суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин, так і їх захист.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (редакція від 10 черв. 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV (редакція від 18 черв. 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Чурпіта Г. В. Деякі аспекти суб'єктного складу справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 46–52.
4. Ясинок М. М. Окреме провадження як підгалузь цивільного процесуального права України. *Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку економіки України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 26 листоп. 2010 р.). Донецьк, 2010. С. 45–46.
5. Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. Суми, 2014. 194 с.
6. Фурса С. Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право». К., 1997. 23 с.
7. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 1 січ. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

УДК 346.9:347.121.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.06>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Зайцев Олександр Олександрович,
orcid.org/0009-0004-6660-9019
аспірант кафедри державно-правових
дисциплін
(Міжнародний гуманітарний
університет, м. Одеса, Україна)

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та створення глобальної мережі зв'язку «Інтернет» мали наслідком появи нового явища – «Цифрової економіки», в основі складової якої є електронна комерція. Прийшовши на заміну традиційним способам ведення бізнесу електронна комерція швидко інтегрувалась в глобальну економіку світу, ставши її невід'ємною частиною. Електронна комерція безумовно створює нові можливості для бізнесу покращуючи комунікацію з клієнтами та відкриваючи нові шляхи для масштабування бізнесу й виходу на нові міжнародні ринки.

Водночас, трансформація комерційної діяльності бізнесу у цифровий простір змінює традиційні способи комунікації бізнесу з клієнтами й потребує особливого правового регулювання.

У статті досліджується правове регламентування захисту прав споживачів у сфері електронної комерції. Проведено аналіз ключових нормативно-правових актів щодо регулювання захисту прав споживачів в Україні та Європейському Союзі у сфері електронної комерції. Окреслено основні проблеми вітчизняного регулювання захисту прав споживачів у сфері електронної комерції та визначено ступінь гармонізації українського законодавства з європейським.

Проаналізовано ключові погляди вчених на проблематику правового захисту прав споживачів у сфері електронної комерції.

Результатом дослідження є порівняльно-правовий аналіз законодавства Європейського Союзу та України у сфері правового регулювання захисту прав споживачів у сфері електронної комерції та визначення рівня відповідності українського законодавства європейським стандартам.

Аналіз останніх наукових публікацій з обраної теми дослідження підтверджує наявність невирішених правових проблем у сфері вітчизняного правового регулювання електронної комерції.

Тому, наукове дослідження відповідного зарубіжного та українського законодавства у сфері захисту прав споживачів в електронній комерції є надзвичайно актуальним.

Ключові слова: електронна комерція, цифрова економіка, захист прав споживачів, правове регулювання, гармонізація законодавства, Європейський Союз, електронна торгівля, інформаційні технології.

SOME ISSUES OF CONSUMER PROTECTION IN THE FIELD OF E-COMMERCE

Zaitsev Oleksandr Oleksandrovich,

orcid.org/0009-0004-6660-9019

Postgraduate Student at the Department
of State and Legal Disciplines(International Humanitarian University,
Odesa, Ukraine)

The rapid development of information technology and the creation of the global communication network 'Internet' have resulted in the emergence of a new phenomenon – the 'Digital Economy', with e-commerce as its core component. Having replaced traditional ways of doing business, e-commerce has rapidly integrated into the global economy, becoming its integral part. E-commerce undoubtedly creates new opportunities for businesses by improving communication with customers and opening up new ways to scale up business and enter new international markets.

At the same time, the transformation of business activities into the digital space changes the traditional ways of business communication with customers and requires special legal regulation.

The article examines the legal regulation of consumer protection in the field of e-commerce. The author analyses the key legal acts regulating consumer protection in Ukraine and the European Union in the field of e-commerce. The main problems of domestic regulation of consumer protection in the field of e-commerce are outlined and the degree of harmonisation of Ukrainian legislation with the European one is determined.

The author analyses the key views of scholars on the issues of legal protection of consumer rights in the field of e-commerce.

The result of the study is a comparative legal analysis of the legislation of the European Union and Ukraine in the field of legal regulation of consumer protection in the field of e-commerce and determination of the level of compliance of Ukrainian legislation with European standards.

The analysis of the latest scientific publications on the chosen research topic confirms the existence of unresolved legal issues in the field of domestic legal regulation of e-commerce.

Therefore, a scientific study of the relevant foreign and Ukrainian legislation in the field of consumer protection in e-commerce is extremely relevant.

Key words: e-commerce, digital economy, consumer rights protection, legal regulation, harmonization of legislation, European Union, electronic trade, information technologies.

Постановка проблеми. Проблема захисту прав споживачів у сфері електронної комерції в Україні набула особливої актуальності у зв'язку з динамічним розвитком цифрових технологій та інтеграцією країни у світовий економічний простір. Глобалізація та цифровізація суспільства створюють нові виклики, що вимагають створення ефективних інструментів для захисту прав і безпеки споживачів у цифровому середовищі. Відсутність належного правового регулювання може призводити до зловживань з боку продавців, нерівності між учасниками ринку та зниження рівня довіри споживачів до електронної комерції як форми господарської діяльності.

Швидкий розвиток технологій створює унікальні можливості для бізнесу, дозволяючи розширити ринки збуту, знизити операційні витрати та покращити комунікацію з клієнтами. Проте цей прогрес одночасно породжує нові загрози для споживачів, такі як шахрайство, неналежне використання персональних даних, відсутність прозорості щодо умов продажу чи повернення товарів, а також труднощі у вирішенні спорів

у транскордонних угодах. У цьому контексті оновлення законодавства має включати врахування сучасних технічних рішень, таких як штучний інтелект, блокчейн та значний обсяг даних, які активно використовуються в електронній торгівлі.

Значний вплив на формування правового поля у сфері електронної комерції мають європейські стандарти. Україна, взявши курс на євроінтеграцію, прагне гармонізувати своє законодавство із нормативно-правовими актами Європейського Союзу, зокрема Директивою 2011/83/ЄС про права споживачів, Регламентом 2016/679 (GDPR), а також Директивою 2000/31/ЄС про електронну комерцію. Гармонізація передбачає створення уніфікованих правил, які сприяють прозорості ринку, однаковому рівню захисту прав споживачів і запобігають недобросовісній конкуренції між суб'єктами господарювання.

Тому захист прав споживачів у сфері електронної комерції вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення національного законодавства, гармонізацію з європейськими стандартами, створення механізмів ефективного правозастосування та інтеграцію у міжнародні регуляторні процеси. Лише за таких умов можна забезпечити високий рівень довіри споживачів до електронної торгівлі, сприяти розвитку цифрової економіки та забезпечити безпеку й захист усіх учасників цього процесу.

Аналіз останніх публікацій. Проблематику захисту прав споживачів, зокрема у сфері електронної комерції досліджено у роботах багатьох українських науковців, в статті наведені висновки вчених Садчикової, І., Тарасенко, А., Дубина, М., В. В. Волинєць, Письменної О. П., Утехіна І.Б. Пожоджук Р.В., Хижняка О.В. та багато інших, однак стрімкий розвиток цифрових технологій, оновлення європейського та вітчизняного законодавства залишають досліджувану тему актуальною.

Мета дослідження. Метою цієї статті є дослідження вітчизняного та зарубіжного законодавства з правового регулювання захисту прав споживачів у сфері електронної комерції та визначити ступінь гармонізації українського законодавства у даній сфері з законодавством Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація суспільства та економіки сьогодні вже є невідворотним явищем та її темпи зростають з кожним роком. Разом з тим зростають й обсяги частки електронної комерції в економіці різних країн світу.

Правове регулювання електронної комерції в Україні здійснюється Законом України «Про електронну комерцію». Вказаний нормативно-правовий акт закріплює визначення електронної комерції як «відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру» [1].

Вітчизняна наукова література надає більш розгорнуте визначення, зокрема Садчикова, І.В. Тарасенко, А.В. та Дубина, М.В. вважають, що електронна комерція – це нова сфера діяльності бізнесу, яка представляє собою кооперацію між підприємством і всіма контрагентами з використанням засобів електронної торгівлі, що ґрунтуються на використанні інформаційних технологій для оптимізації витрат і покращення економічної ефективності бізнесу [2, с. 3].

Однією з ключових ознак електронної комерції є взаємодія бізнесу з клієнтами у цифровому просторі через застосування глобальної мережі Інтернет. Специфіка таких відносин вимагає окремого правового регулювання, зокрема з метою захисту прав клієнтів, оскільки вони як споживачі є вразливою стороною таких правовідносин та потребують особливого захисту зі сторони держави та її органів. Про важливість такого правового захисту споживачів наголошував Конституційний Суд України

у Рішенні від 10.11.2011 № 15-рп/2011 зазначаючи, що держава забезпечує особливий захист споживачів як більш слабкого суб'єкта економічних відносин з метою забезпечення споживання населенням якісних товарів (робіт, послуг), зростанню добробуту громадян та загального рівня довіри в суспільстві [3].

Деякі положення щодо захисту прав споживачів містить Закон України «Про електронну комерцію», оскільки цим нормативно-правовим актом визначено права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції та особливості укладання електронних правочинів.

Зокрема, серед основних принципів правового регулювання у сфері електронної комерції закріплених статтею 5 Закону України «Про електронну комерцію» закріплено принцип забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції, це сприяє підвищенню довіри споживачів до електронної комерції та стимулює розвиток цього ринку. Іншим не менш важливим для споживачів є принцип забезпечення доступу до інформації всіх учасників відносин у сфері електронної комерції який гарантує прозорість та відкритість бізнес-процесів, це дозволяє споживачам отримувати необхідну інформацію про товари та послуги, що підвищує їхню поінформованість та впевненість у своїх рішеннях [4, с. 12].

Статтею 8 Закону України «Про електронну комерцію» визначено, що покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції за обсягом своїх прав та обов'язків прирівнюється до споживача у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями та у разі укладення договору на відстані відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів».

Профільним законом у сфері захисту прав споживачів зокрема у сфері електронної комерції є Закон України «Про захист прав споживачів» прийнятий у 1991 році, що регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів [5]. Проте, тривалий час норми цього закону не відповідали сучасним реаліям, будь-які правові норми щодо регулювання відносин між продавцями та споживачами у сфері електронної комерції були відсутні.

З прийняттям у 2022 році Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо покращення управління у сфері електронних комунікацій» [6] ситуація із захистом прав споживачів у сфері електронної комерції значно покращилась. Ключовими змінами у Законі України «Про захист прав споживачів» можна назвати появу нормативно-правового визначення договору, укладеного на відстані та договору, укладеного поза торговельними або офісними приміщеннями, та закріплення прав споживачів у таких договорах.

Однак, вказані зміни є недостатніми для ефективного правового захисту споживачів у сфері електронної комерції. Серед іншого вчені, що досліджували українську проблематику захисту прав виділяють також наступні проблеми, що стосуються й сфери електронної комерції.

Письменна О. П. акцентує на таких проблемах як недосконале законодавство, недостатнє фінансування, матеріально-технічна та кадрова база, відсутність навчання споживачів, непоінформованість споживачів щодо своїх прав, бездіяльність центральних та місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації прав та інтересів споживачів, корупція в органах влади, недовіра громадян [7, с. 34].

Утехін І.Б. виокремлює наступні проблеми правового регулювання: розгалуженість національного законодавства про захист прав споживачів, наявність прогалин

в ньому прогалин; відсутність дієвих санкцій для всіх порушників; інертність змін, які потрібні для оновлення нормативних актів, декларативний характер положень актів про захист прав споживачів-фізичних осіб та відсутність правової освіти у сфері захисту прав споживачів [8, с. 218].

Питання необхідності правової освіти населення у сфері споживчого законодавства є актуальним серед більшості вчених, що досліджують цю тему.

Походжук Р.В. вважає необхідним належне забезпечення права споживача на споживчу освіту є фундаментальною основою для формування досить добре поінформованого та досить спостережливого і обачливого споживача, який буде здатен приймати зважені рішення щодо придбання/не придбання продукції. На думку вченого, це також позитивно впливатиме на сталий розвиток [9, с. 274].

Отже, наведені доктринальні джерела формують комплексне уявлення про проблематику захисту прав споживачів. Автори акцентують на ключових аспектах, таких як недостатня правова база, прогалини у її реалізації та необхідність підвищення рівня обізнаності споживачів, що є критичними для забезпечення ефективного захисту. Однак, дослідження потребують ширшого аналізу цифрових викликів та інтеграції міжнародного досвіду, що може сприяти підвищенню ефективності регулювання у сфері електронної комерції.

З метою вирішення вищезгаданих проблем та наближення національного законодавства до права Європейського Союзу, а принципів захисту прав споживачів в Україні до принципів, практик та підходів Європейського Союзу Верховною Радою України прийнято новий Закон України «Про захист прав споживачів» від 10 червня 2023 року [10].

Головними новаціями вказаного закону є:

- запровадження електронного Єдиного державного вебпорталу для споживачів у сфері електронної комерції (Портал е-покупець) з метою взаємодії суб'єктів електронної комерції, споживачів та органів, що здійснюють захист прав споживачів;
- врегулювання відносин зі споживачами у сфері електронної торгівлі, зокрема при покупці товарів, робіт і послуг в інтернет-магазинах, класифайдах, прайс-агрегаторах і маркетплейсах;
- врахування електронної комунікації зі споживачами;
- деталізація нечесних комерційних практик;
- забезпечення можливості громадським об'єднанням споживачів проводити дослідження продукції, виступати від імені невизначеного кола споживачів, а також залучення до досудового вирішення споживчих спорів;
- запровадження нових суб'єктів у сфері розгляду скарг споживачів;
- суб'єкт електронної комерції, який пропонує продукцію для реалізації через інтернет-магазин, нестиме відповідальність за наявність та достовірність інформації, яка стосується даних про такого суб'єкта електронної комерції та ним для реалізації продукції [11, с. 130].

Однак, закон вступить в силу лише через рік після його опублікування та не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану, тому наразі слід керуватися нормами чинного Закону України «Про захист прав споживачів» від 1991 року.

Розглянемо досвід Європейського Союзу з регулювання захисту прав споживачів. Законодавча база європейської системи захисту прав споживачів ґрунтується на основних актах законодавства Європейського Союзу, до яких відносяться засновницькі договори ЄС: про заснування Європейської Спільноти, про функціонування ЄС, Хартія основних прав людини в ЄС які визначають основні принципи та напрямки

взаємодії країн Європейського Союзу у сфері нормативно-правового регулювання прав споживачів.

Європейський Союз має добре розвинену систему правового регулювання електронної комерції, яка базується на кількох ключових нормативних актах. Основними документами є:

- Директива 97/7/ЄС Європейського парламенту та Ради від 20 травня 1997 р. «Про захист прав споживачів у дистанційних контрактах»;
- Директива 97/66/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 грудня 1997 р. щодо обробки персональних даних та охорони таємниці приватного життя в телекомунікаційному секторі;
- Директива Європейського парламенту та Ради 1999/93/ЄС від 13 грудня 1999 р. про правові основи Співтовариства для електронних підписів;
- Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту і Ради від 8 червня 2000 р. про деякі правові аспекти послуг інформаційного суспільства, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку;
- Директива 2002/58/ЄС Європейського парламенту і Ради від 12 липня 2002 р. щодо обробки персональних даних та охорони таємниці приватного життя в секторі електронних комунікацій тощо.

Особлива увага надається захисту персональних даних, який у Європейському Союзі забезпечується Загальним регламентом про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR). GDPR встановлює високі стандарти захисту даних, що забезпечує довіру споживачів до електронної комерції та сприяючи її розвитку.

Отже, законодавство Європейського Союзу має досить широке нормативно-правове регулювання електронної комерції та захисту прав споживачів ефективність якого доведена через імплементацію в національні законодавства країн ЄС.

Варто зазначити, що за умовами передбаченими Угодою про Асоціацію між ЄС та Україною, актуальним питанням є захист прав споживачів. Метою співробітництва є наближення чинного законодавства України з законодавством Європейського Союзу для гарантування права споживачів на якісну і безпечну для життя і здоров'я продукцію, а також усунення певних «прогалин» між європейськими та українськими системами захисту прав споживачів [12, с. 99].

Зокрема, на виконання положень передбачених Угодою про Асоціацію між ЄС та Україною новим Законом України «Про захист прав споживачів» імплементовано Директиву № 2019/771 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2019 року стосовно нових вимог щодо гарантійного обслуговування проданих товарів та Директиву № 2011/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25.10.2011, якою передбачено визначення електронного торгового майданчика (маркетплейсу), електронного сервісу порівняння продукції (прайс-агрегатора) та відповідальність за наявність інформації щодо даних про підприємство, продукцію на вебсайтах маркетплейсу та прайс-агрегатора.

Загалом, аналіз нового Закону України «Про захист прав споживачів» від 10 червня 2023 року демонструє наближення національного законодавства до права Європейського Союзу, а принципів захисту прав споживачів в Україні – до принципів, практик та підходів Європейського Союзу.

Висновки. Таким чином, необхідність правового захисту прав споживачів у сфері електронної комерції обумовлена трансформацією комерційної діяльності бізнесу у цифровий простір, змінами традиційних способів комунікації бізнесу з клієнтами, а також правовою природою споживачів як більш слабкого суб'єкта економічних відносин. Разом з тим, як показує практика Європейського Союзу належне правове

регулювання даної сфери має наслідком формування ринку якісних товарів (робіт, послуг) та зростання добробуту громадян. Основними проблемами вітчизняного регулювання захисту прав споживачів у сфері електронної комерції є недосконалість законодавчої бази, наявність в ній прогалин та відсутність правової освіти споживачів, недостатній рівень гармонізації з законодавством Європейського Союзу, однак з набранням чинності нового Закону України «Про захист прав споживачів» є сподівання на вирішення зазначених проблем.

Список використаних джерел:

1. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
2. Садчикова, І.В., Тарасенко, А.В., Дубина, М.В. Теоретичне обґрунтування сутності поняття «електронна комерція». *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2651/2567>
3. Рішення Конституційного суду України у справі з конституційним зверненням громадянина Степаненка Андрія Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пунктів 22, 23 ст. 1, ст. 11, частини восьмої ст. 18, частини третьої ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» у взаємозв'язку з положеннями частини четвертої ст. 42 Конституції України (справа про захист прав споживачів кредитних послуг) Справа №126/2011 від 10.11.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11#Text>.
4. Волинець В.В. Виклики правового регулювання електронної комерції в контексті глобалізації цифрової економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія Право. Том 2 № 84. С. 9–15.
5. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо покращення управління у сфері електронних комунікацій : Закон України від 16.08.2022 № 2529-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2529-20#Text>.
7. Письменна О.П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг). Монографія. Вінниця. Видавництво «Вінницька газета». 2009. 160 с.
8. Утехін І.Б. Захист прав споживачів в Україні та Європейському Союзі: сучасний стан та перспективи. *Науково-теоретичний журнал «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»*. 2023. № 2. С. 216–228.
9. Пожоджук Р.В. Право на споживчу освіту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8/2024. С. 271–275.
10. Про захист прав споживачів : Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text>.
10. Письменна О.П. Захист прав споживача під час купівлі товару через інтернет-магазин. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. Випуск № 2. С. 122–132.
11. Хижняк В.О. Стандарти ЄС щодо захисту прав споживачів: уроки для України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Випуск № 27. Ч. 1. С. 99–102.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.07>

ДО ПИТАННЯ ДИСКРЕЦІЇ ЯК СПЕЦИФІЧНОГО КОМПОНЕНТА ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Білих Ірина Вікторівна,

ад'юнкт

(Одеський державний університет

внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті досліджено поняття «дискреція» як специфічний компонент повноважень органів виконавчої влади, його правова природа, соціокультурні джерела та межі застосування в управлінській діяльності. Встановлено, що дискреційні повноваження стають важливим інструментом для прийняття гнучких, ефективних управлінських рішень органами виконавчої влади. Визначено, що у зв'язку із розвитком демократичних процесів та потребою у забезпеченні верховенства права питання дискреції набуває значної актуальності, оскільки вимагає чіткого правового регулювання, аби уникнути ризиків свавілля і зловживань зі сторони влади.

Акцентовано увагу на етимології поняття «дискреція». З'ясовано, що зазначене поняття має іноземне походження, а його використання в українській юридичній науці почало активно розвиватися лише в останні десятиріччя. Визначено, що дискрецію у правовій сфері можна трактувати як можливість органу виконавчої влади діяти на власний розсуд у межах правових норм, що робить її унікальним інструментом для балансування між формальним регулюванням і необхідністю врахування індивідуальних обставин.

Встановлено відмінності між поняттями «дискреція», «адміністративний розсуд» та «дискреційні повноваження». У статті обґрунтовано, що дискреція є правовим механізмом, що надає органам виконавчої влади певний простір для прийняття рішень у межах, встановлених правовими нормами, з одночасним забезпеченням контролю за цими діями.

Проаналізовано практичні аспекти застосування дискреційних повноважень органами виконавчої влади. Підкреслено необхідність удосконалення адміністративного законодавства та розвиток ефективних механізмів контролю, що дозволить забезпечити прозорість прийняття рішень і покращити взаємодію органів виконавчої влади з іншими інститутами державної влади та громадськістю.

Зроблено висновок про те, що дослідження дискреційних повноважень є важливим внеском у теоретичне осмислення механізмів публічного адміністрування, підвищення ефективності правозастосування та забезпечення законності в діяльності органів виконавчої влади.

Ключові слова: дискреційні повноваження, дискреція, органи виконавчої влади, публічне адміністрування, правове регулювання, розсуд, адміністративний розсуд.

ON THE ISSUE OF DISCRETION AS A SPECIFIC COMPONENT OF POWERS OF EXECUTIVE AUTHORITIES

Bilykh Iryna Viktorivna,

Adjunct

(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article examines the concept of “discretion” as a specific component of the powers of executive authorities, its legal nature, socio-cultural sources and limits of application in administrative activities. The author establishes that discretionary powers are becoming an important tool for making flexible and effective management decisions by executive authorities. It is determined that in connection with the development of democratic processes and the need to ensure the rule of law, the issue of discretion is becoming increasingly relevant, since it requires clear legal regulation to avoid the risks of arbitrariness and abuse by the authorities.

The author focuses on the etymology of the concept of “discretion”. It is established that this concept is of foreign origin, and its use in Ukrainian legal science has begun to develop actively only in recent decades. It is determined that discretion in the legal sphere can be interpreted as the ability of an executive body to act at its own discretion within the framework of legal provisions, which makes it a unique tool for balancing formal regulation with the need to take into account individual circumstances.

The author distinguishes between the concepts of “discretion”, “administrative discretion” and “discretionary powers”. The article substantiates that discretion is a legal mechanism which provides executive authorities with a certain scope for decision-making within the limits established by legal provisions, while ensuring control over these actions.

The author analyzes the practical aspects of the use of discretionary powers by executive authorities. The author emphasizes the need to improve administrative legislation and develop effective control mechanisms, which will ensure transparency of decision-making and improve the interaction of executive authorities with other public authorities and the public.

It is concluded that the study of discretionary powers is an important contribution to the theoretical understanding of public administration mechanisms, improvement of law enforcement efficiency and ensuring the rule of law in the activities of executive authorities.

Key words: discretionary powers, discretion, executive authorities, public administration, legal regulation, discretion, administrative discretion.

Постановка проблеми. Дискреція є важливим правовим явищем, що характеризує діяльність органів виконавчої влади в сучасній правовій державі, якою є Україна. Вона є механізмом адаптації правових рішень до реалій суспільного життя, забезпечуючи при цьому ефективність та справедливість публічного адміністрування. У попередніх дослідженнях ми неодноразово вказували на те, що в умовах демократичного суспільства, саме дискреційні повноваження сприяють ефективному виконанню управлінських функцій, адаптації до змінних обставин і врахуванню індивідуальних особливостей конкретних ситуацій. У той же час реалізація дискреційних повноважень вимагає чітких механізмів контролю з метою уникнення зловживань владою. Безумовно, надмірне чи неправильне використання дискреційних повноважень може

призвести до зловживань, порушення прав людини та викликати суспільну недовіру до державних інституцій. Відповідно дослідження цього явища є актуальним і необхідним для вдосконалення механізмів державного управління загалом. У даній науковій роботі вважаємо за необхідне дослідити дискрецію як специфічну компонента повноважень органів виконавчої влади.

Стан дослідження проблеми. Загальні проблеми та актуальність дослідження проблематики дискреційних повноважень органів публічної влади знайшли широке відображення у вітчизняній юридичній науці у роботах: В.Б. Авер'янова, Н.А. Бааджи, Ю.Г. Барабаша, В.М. Бевзенко, М.І. Бойчука, В.М. Венгера, В.В., Горбалінського, А.А. Грінь, О.В. Ільницького, В.А. Колесник, В.К. Колпакова, А.О. Коренева, А.Є. Краковської, Д.А. Красовської, С.С. Ненько, Р.В. Сінельніка, Х.М. Тримбашевської та інших провідних науковців. Однак, залишається частково дослідженим питання дискреції як специфічного компонента повноважень органів виконавчої влади. Разом з тим, слід відзначити, що аналіз законодавства України дає змогу зробити висновок, що хоча поняття дискреції зустрічається в законодавчих актах України, але на сьогодні їх законодавчі дефініції відсутні.

Проблематика дослідження дискреційних повноважень органів виконавчої влади є однією з ключових тем у сфері адміністративного права та теорії управління. Це зумовлено тим, що в сучасних умовах зростає необхідність оперативного прийняття рішень у різних суспільних сферах, що потребує певної свободи у діях органів виконавчої влади. Дискреційні повноваження надають посадовим особам і органам виконавчої влади можливість приймати рішення у межах, визначених законом, залежно від обставин і специфіки конкретної ситуації.

Актуальність зазначеної у даній науковій роботі тематики зумовлена також необхідністю створення чіткого балансу між свободою дій органів виконавчої влади та забезпеченням дотримання прав громадян. Дослідження проблем дискреційних повноважень сприяє розвитку механізмів контролю за їх реалізацією, удосконаленню нормативно-правової бази та підвищенню ефективності функціонування виконавчої влади в цілому.

Мета і завдання дослідження. Метою даної наукової роботи є визначення сутності дискреції як специфічного компонента повноважень органів виконавчої влади, її правової природи, меж застосування та значення для забезпечення ефективного державного управління в умовах верховенства права.

На основі зазначеної мети наукової роботи можна визначити такі завдання:

- 1) проаналізувати поняття та правову природу дискреції;
- 2) визначити сутність і зміст дискреційних повноважень як правового інструменту в діяльності органів виконавчої влади;
- 3) визначити критерії та принципи, що забезпечують правомірність реалізації дискреції;
- 4) проаналізувати проблеми та виклики, пов'язані з використанням дискреційних повноважень в Україні;
- 5) окреслити напрями вдосконалення механізмів правового регулювання та контролю за дискреційними повноваженнями органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечно, поняття дискреції є відносно новим для Української незалежної держави. Для того, щоб зрозуміти сутність цього явища, варто звернутися до етимології самого поняття «дискреція». Так, у «Етимологічному словнику української мови» відсутнє зазначене поняття [1]. У свою чергу, вже словник іншомовних слів надає визначення поняття «дискреція» як «вирішення посадовою особою чи державним органом певного питання на власний розсуд» [2, с. 183].

Водночас додатково етимологія говорить нам про те, що поняття «дискреція» походить від латинського слова «discretion», що перекладається як «розподіл». Цікавою є думка про переклад французького слова «discretionnaire», яке означає той, що залежить від власного розсуду [3, с. 195].

Якщо ми звернемо свою увагу на наявність у сучасних інформаційних ресурсах поняття «дискреція», то знайдемо інформацію, яка підтверджує, що воно залишається складним для розуміння. Наприклад, сайт «Словник іншомовних слів» [4] не містить визначення слова «дискреція», хоча зазначає поняття «дискреційний» із такими значеннями: а) делікатний, мовчазний; б) самовільний, той, хто діє на власний розсуд. До вказаного слід додати, що слово «дискреція» вперше з'явилося у 1705 році і походило від німецького слова «diskretion» або польського – «dyskrecja». У перекладі з німецької, польської та французької мов це слово означає «розсуд».

У «Словнику української мови» слово «розсуд» трактується як: а) рішення, висновок; б) розмірковування, роздум. Синонімами до нього є слова «розум» та «роздум». З цього випливає, що реалізація дискреції потребує розсудливого та раціонального підходу від того, хто її застосовує чи приймає рішення. Отже, однозначно визначити походження слова «дискреція» в українській мові досить складно. Проте очевидно, що дослідження сутності явища дискреції та дискреційних повноважень є одним із важливих питань сучасної юридичної науки. Про це свідчить значна кількість наукових праць, присвячених цій темі.

Варто зазначити, що хоча розсуд чи роздум окремої людини самі по собі не створюють правових наслідків, вивчення дискреції має значний публічний інтерес. Юридичні наслідки виникають у момент застосування дискреції суб'єктом владних повноважень, що підкреслює її важливість для правозастосування.

На нашу думку, дискреція в юридичному розумінні означає право органу влади чи посадової особи діяти на власний розсуд у межах, встановлених законодавством. Вона надає суб'єктам владних повноважень можливість самостійно обирати варіант рішення, враховуючи конкретні обставини. З одного боку, дискреція дозволяє враховувати динаміку суспільних відносин, а з іншого – створює простір для потенційних зловживань.

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне зупинитися на понятті дискреційних повноважень. Слід відзначити, що поняття «дискреційні повноваження» використовуються у міжнародному законодавстві. Так, у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2, прийнятої Комітетом Міністрів 11.03.1980 року визначено, що дискреційні повноваження – це повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за таких обставин [5].

У законодавстві України визначення поняття «дискреційне повноваження» наведено у Законі України «Про адміністративну процедуру», у якому відповідно до п. 7 ст. 2 під дискреційними повноваженнями законодавець пропонує розуміти повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано [6].

У науковому доробку також існують різні підходи до визначення поняття «дискреційне повноваження». Так вітчизняний дослідник Сінельнік Р.В. тлумачить дискреційну владу як надання вищим органам виконавчої влади, судам та іншим органам повноважень діяти на власний розсуд залежно від обставин як у рамках закону, так і поза ними та вказує на міру визначеності повноважень суб'єкта владних повноважень та межі дозволеності відходу від визначеного порядку [7, с. 65]. Авер'янов В.Б.

стверджує, що дискреційна влада – це спосіб реалізації публічної влади, за яким відповідний суб'єкт влади (орган чи посадова особа) застосовує надані йому в межах закону повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження у будь-якій формі своїх дій з іншими суб'єктами [8, с. 195]. Шатрава С.О. зазначає, що дискреційним правом або дискреційною владою є надана особі свобода діяти на свій розсуд, тобто, оцінюючи ситуацію, обирати один із декількох варіантів дій (або утримуватися від дій) чи один із варіантів можливих рішень [9, с. 277].

У науковій літературі також існує думка, що поняття «дискреційні повноваження», «дискреція» та «адміністративний розсуд» можна використовувати як синоніми, однак із певними застереженнями. Проте інші автори висловлюють заперечення щодо такого підходу, наголошуючи, що ці поняття мають різні соціокультурні витоки, специфічне тлумачення та суттєві відмінності, які сформувалися на практиці [10, с. 24]. Прибічники цієї наукової позиції зазначають, що дискреція, на відміну від розсуду в його загальному розумінні, «заснована на праві й обмежена правовими нормами, представляючи собою правову форму соціально-психологічного явища розсуду» [11, с. 33]. При цьому автори відзначають, що розсуд (у широкому значенні) може як відповідати правовим нормам і принципам, так і не відповідати їм» [11; 12].

Цікавими у цьому контексті є погляди Горбалінського В.В., який вважає, що дискреційні повноваження не слід розглядати як абсолютну свободу адміністративного розсуду. Таке обмеження розсуду у змісті дискреційних повноважень має відбуватися в обмеженні державної влади через гарантію прав людини [13, с. 45].

Ми вважаємо, що поняття «дискреційні повноваження», «дискреція» та «адміністративний розсуд» не є тотожними і маємо власне бачення першого поняття. Під дискреційними повноваженнями слід розуміти юридично визначене право органів виконавчої влади приймати рішення у межах наданої компетенції, вибираючи один із кількох правомірних варіантів дій. Цей елемент повноважень дозволяє органам виконавчої влади забезпечувати оперативність і гнучкість у вирішенні питань, що виникають у процесі реалізації ними публічних функцій.

Відповідно до сучасної теорії права, дискреційні повноваження виникають у ситуаціях, коли законодавець свідомо залишає простір для власного розсуду органу влади, що є необхідним для ефективного управління в умовах непередбачуваних обставин. Наприклад, це може стосуватися визначення доцільності застосування певних адміністративних заходів або прийняття рішень у рамках регуляторної політики.

Правомірність застосування дискреційних повноважень органів виконавчої влади базується на кількох ключових принципах: верховенство права, тобто реалізація дискреції повинна відповідати Конституції та чинним законам України; пропорційність, коли прийняте рішення має відповідати меті, яка переслідується; об'єктивність передбачає, що дії органу влади повинні базуватися на фактах і бути позбавленими суб'єктивності; прозорість, тобто процедура прийняття рішень має бути зрозумілою для суспільства та підконтрольною відповідним державним інституціям. Наявність зазначених принципів забезпечує баланс між оперативністю дій органів виконавчої влади та захистом прав і свобод громадян.

На практиці використання дискреційних повноважень органами виконавчої влади в Україні стикається з рядом проблем. Зупинимося на самих ключових з них. Зокрема, це відсутність чітких меж при здійсненні дискреції, тобто у деяких випадках норми права містять надмірно широкий зміст, що породжує можливості для зловживань зі сторони органів виконавчої влади. Ще одним проблемним питанням є недостатній контроль за реалізацією дискреційних повноважень. Вбачається, що існуючі механізми правового та судового контролю часто є неефективними через складність

доведення порушення зі сторони органу виконавчої влади. Разом з тим, існують певні корупційні ризики, тобто іноді дискреційні повноваження можуть використовуватися для досягнення особистих або корпоративних інтересів, що підриває довіру до органів виконавчої влади.

У напрямку усунення зазначених проблем та підвищення ефективності реалізації дискреційних повноважень, вважаємо за потрібне, запропонувати наступне. По-перше, є необхідність у вдосконаленні законодавства, а саме у чіткому визначенні меж дискреції та критеріїв її застосування у нормативних актах, що сприятиме зменшенню правової невизначеності. По-друге, одним із шляхів удосконалення є запровадження електронної системи моніторингу, яка дозволить використання сучасних технологій з метою забезпечення прозорості прийняття рішень і мінімізації корупційних ризиків. По-третє, існує потреба у підвищенні кваліфікації посадових осіб органів виконавчої влади у формі проведення тренінгів та навчань, що сприятиме кращому розумінню принципів реалізації ними дискреційних повноважень.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного можна зробити висновок, що дискреційні повноваження не є тотожними із поняттями «дискреція» та «адміністративний розсуд». Зазначені повноваження є важливим елементом діяльності органів виконавчої влади, який забезпечує гнучкість та оперативність прийняття рішень. Однак реалізація таких повноважень повинна бути обмежена правовими нормами та супроводжуватися ефективним контролем. Удосконалення механізмів правового регулювання та підвищення рівня прозорості прийняття рішень сприятиме зміцненню довіри суспільства до органів виконавчої влади та забезпеченню належного рівня публічного адміністрування в Україні. Водночас дискреція є інструментом, який дозволяє органам виконавчої влади ефективно виконувати свої функції у таких сферах як адміністративно-правове регулювання, правоохоронна діяльність, соціальна політика.

Список використаних джерел:

1. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 1982. 632 с.
2. Словник іншомовних слів / С.П. Биби́к, Г.М. Сюта. Х.: Консум, 2006. 380 с.
3. Юридична енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. 2001. Т. 2 : К–М. 792 с.
4. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsn.com.ua/sis/index.shtml>
5. Бевзенко В.М., Панова Г.В. Сутність та підстави втручання адміністративного суду у розсуд суб'єкта публічної адміністрації». Київ: Дакор, 2018. 232 с.
6. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 10.01.2024.).
7. Сінельнік Р.В. Дискреційні повноваження президента України в контексті проведення конституційної реформи. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2009. № 1. С. 62–68.
8. Авер'янов В.Б. Дискреційна влада. *Юридична енциклопедія: у 6 т. Т. 2. К.: Українська енциклопедія*, 1999. 744 с.
9. Шатрава С.О. Дискреційні повноваження працівників ОВС, як корупційний ризик в діяльності органів внутрішніх справ. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 276–277.
10. Грінь А.А. Дискреційні повноваження органів виконавчої влади України та їх реалізація : дис . канд. юрид. наук: 12.00.07 / Інститут держав. і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 256 с.

11. Бааджи Н.А. Адміністративний розсуд в діяльності органів публічної влади : дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Одес. держав. універ. внутр. справ. Одеса, 2020. 246 с.
12. Коршун А.О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.
13. Горбалінський В.В. Дискреційні повноваження у діяльності публічної адміністрації: підходи до розуміння поняття. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 44–49.

УДК 351.74:323.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.08>

ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З НАЦІОНАЛЬНИМИ МЕНШИНАМИ

Галуцько Віра Миколаївна,
orcid.org/0000-0002-0563-0576

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Любчик Віктор Борисович,
orcid.org/0000-0001-7065-6951

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

В статті здійснено дослідження питань взаємодії Національної поліції з національними меншинами. Історично склалося, що на території України проживають різні народності, які стикаються з викликами, пов'язаними з реалізацією прав національних меншин, особливо в умовах воєнного стану, що вимагає від органів державної влади застосування ефективних механізмів правового регулювання та адміністративного управління. Органи публічного адміністрування несуть відповідальність за розробку та реалізацію політики у сфері етнічних відносин, забезпечення рівного доступу національних меншин до освіти, культури, державних послуг та правосуддя. У багатонаціональних суспільствах забезпечення рівноправності, запобігання дискримінації та інтеграція осіб, які належать до національних меншин, відіграє критично важливу роль у формуванні стабільного правопорядку, соціальної згуртованості та гармонійного співіснування всіх етнічних груп. Саме тому, проблеми забезпечення прав національних меншин у контексті суспільного розвитку та національної безпеки є одним із ключових питань сучасної правової та політичної науки.

Зроблено висновки, що забезпечення прав національних меншин є одним із ключових завдань державної політики у сфері прав людини та міжетнічних відносин. В умовах сучасних суспільних трансформацій та викликів, пов'язаних із глобалізацією, зростанням міграційних процесів і збереженням національної ідентичності, ефективна державна політика щодо національних меншин набуває особливого значення. Україна, як багатонаціональна держава, має забезпечити дотримання основних принципів рівноправності, недискримінації та соціальної інтеграції осіб, що належать до етнічних спільнот. Сучасна система адміністративно-правового забезпечення прав національних меншин потребує комплексного вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду та правових стандартів. Роль поліції у запобіганні дискримінації та забезпеченні громадського порядку є надзвичайно важливою. Вона має виконувати функцію не лише охоронця закону, а й посередника у міжетнічних відносинах, сприяти зниженню соціальної напруги, запобіганню злочинам на ґрунті ненависті.

Ключові слова: Національна поліція, поліцейська діяльність, взаємодія, гендерні питання, національні меншини.

INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE WITH NATIONAL MINORITIES

Halunko Vira Mykolaivna,
orcid.org/0000-0002-0563-0576
Doctor of Law Science, Professor,
Professor at the Department
of Police Administration
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

Lyubchyk Viktor Borysovych,
orcid.org/0000-0001-7065-6951
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department
of Police Administration
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article examines the interaction of the National Police with national minorities. Historically, different nationalities live on the territory of Ukraine, which face challenges related to the realization of the rights of national minorities, especially in the conditions of martial law, which requires the state authorities to apply effective mechanisms of legal regulation and administrative management. Public administration bodies are responsible for the development and implementation of policies in the field of ethnic relations, ensuring equal access of national minorities to education, culture, public services and justice. In multinational societies, the provision of equality, prevention of discrimination and integration of persons belonging to national minorities plays a critically important role in the formation of a stable legal order, social cohesion and harmonious coexistence of all ethnic groups. That is why the problems of ensuring the rights of national minorities in the context of social development and national security are one of the key issues of modern legal and political science.

It was concluded that ensuring the rights of national minorities is one of the key tasks of state policy in the field of human rights and inter-ethnic relations. In the conditions of modern social transformations and challenges associated with globalization, the growth of migration processes and the preservation of national identity, effective state policy towards national minorities acquires special importance. Ukraine, as a multinational state, must ensure compliance with the basic principles of equality, non-discrimination and social integration of persons belonging to ethnic communities. The modern system of administrative and legal protection of the rights of national minorities needs comprehensive improvement, taking into account international experience and legal standards. The role of the police in preventing discrimination and maintaining public order is extremely important. It should perform the function of not only a guardian of the law, but also a mediator in interethnic relations, contribute to the reduction of social tension, and prevent hate crimes.

Key words: National police, police activity, interaction, gender issues, national minorities.

Актуальність дослідження: Історично склалося, що на території України проживають різні народності, які стикаються з викликами, пов'язаними з реалізацією прав національних меншин, особливо в умовах воєнного стану, що вимагає від органів державної влади застосування ефективних механізмів правового регулювання та адміністративного управління. Органи публічного адміністрування несуть відповідальність за розробку та реалізацію політики у сфері етнічних відносин, забезпечення рівного доступу національних меншин до освіти, культури, державних послуг та правосуддя. У багатонаціональних суспільствах забезпечення рівноправності, запобігання дискримінації та інтеграція осіб, які належать до національних меншин, відіграє критично важливу роль у формуванні стабільного правопорядку, соціальної згуртованості та гармонійного співіснування всіх етнічних груп. Саме тому, проблеми забезпечення прав національних меншин у контексті суспільного розвитку та національної безпеки є одним із ключових питань сучасної правової та політичної науки.

Мета і завдання статті полягає в тому щоб здійснити аналіз взаємодії Національної поліції з національними меншинами у протидії правопорушенням.

Огляд останніх досліджень. Вище вказаному питанню увагу приділяли такі науковці, як Бандурка О., Братель С., Галунько В., Деревінський В., Капелько П., Корнієнко М., Ляшенко О., Пишна А., Римаренко С. та інші.

Виклад основних положень. Сьогодні, в умовах глобалізації та зростаючої мобільності населення, питання інтеграції та соціального захисту національних меншин стає ще більш актуальним. Значний вплив на процеси інтеграції та запобігання між-етнічним конфліктам забезпечує Національна поліція, яка повинна мати відповідну підготовку для ефективної роботи з національними меншинами, сприяння гармонійним міжетнічним відносинам та запобігання проявам дискримінації. Держави скеровує свої дії на усвідомлення не тільки поліцією, а й широким загалом, включно з представниками національних меншин, щодо ключової функції у забезпеченні стабільних і гармонійних міжетнічних відносин, що передбачає надання правоохоронним органам чітко визначених повноважень, необхідних інструментів і чітких завдань для ефективного виконання цієї місії. У контексті багатонаціонального суспільства успішна інтеграція етнічних меншин і формування довірливих міжетнічних відносин значною мірою залежать від сприйняття всіма етнічними групами державних ініціатив як справедливих, легітимних і ефективних. Лише через забезпечення рівноправного ставлення, прозорих механізмів взаємодії та чіткого дотримання принципів правової держави можна досягти суспільної згуртованості та зміцнити соціальну стабільність. Так, принципи поліцейської діяльності повинні бути частиною ширшої національної стратегії, що сприяє інтеграції та побудові багатонаціонального суспільства. Вони повинні передбачати заходи щодо заохочення участі осіб, які належать до національних меншин, у політичному та економічному житті держави, а також заходи в сфері освіти, мовної політики, політичного представництва, телерадіомовлення та викорінювання бідності і загальної відчуженості. Поступ у ширших аспектах процесу інтеграції полегшить запровадження заходів, необхідних для забезпечення поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві [1].

Визначаючи, поняття національної меншини (спільнота) України, законодавець трактує, що це стала група громадян України, які не є етнічними українцями, проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність. Національні меншини (спільноти) є невід'ємними, інтегрованими та органічними частинами українського

суспільства [2]. Особи, які належать до національних меншин (спільнот), є рівними перед законом та мають право на рівний правовий захист. Будь-яка пряма чи непряма дискримінація осіб, які належать до національних меншин (спільнот), забороняється. Не вважаються дискримінацією дії, що мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету та спрямовані на усунення юридичної чи фактичної нерівності в можливостях реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) [3].

Люблянські рекомендації щодо національних меншин наголошували, що відсутність довіри до системи правосуддя або переконання, що вона надає перевагу представникам титульної нації, підриває соціальну згуртованість, може спричинити зростання міжетнічної напруги та навіть радикалізацію окремих груп населення. Водночас, системна дискримінація чи виключення меншин із суспільного життя можуть стати каталізатором соціальних та політичних конфліктів, що негативно впливають на внутрішню стабільність держави. У цьому контексті держава має забезпечити ефективні механізми реалізації прав національних меншин, унеможливити будь-які прояви дискримінації та сприяти залученню представників меншин до ухвалення рішень, що стосуються їхніх прав і свобод. Забезпечення рівного доступу до правосуддя має критичне значення не лише для дотримання прав представників національних меншин і титульної нації, а й як ефективний інструмент запобігання конфліктам як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях. Саме тому гарантування справедливого судочинства та рівності перед законом для всіх громадян є ключовим напрямом діяльності Верховного комісара у справах національних меншин, місія якого полягає у забезпеченні превентивних заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків міжетнічних протистоянь та посилення суспільної згуртованості через ефективні правові механізми. Обов'язок, поліції вивчати особливі потреби національних меншин, що дозволить ефективно реагувати на ситуації, що можуть спричиняти міжетнічну напруженість. Особливої уваги, заслуговують дільничні офіцери поліції та поліцейські офіцери громади, які взаємодіють з населенням на засадах партнерства та мають на меті співпрацю з громадянами, громадськими організаціями, установами, підприємствами різних форм власності; взаємодіють з органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням й утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку; виконують завдання, спрямовані на дотримання прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави тощо [4]. Застосовуючи у своїй діяльності комплексні підходи дільничні офіцери поліції та поліцейські офіцери громади запобігають різного роду дискримінаціям. Зрозумілим чином, вони повинні постійно підвищувати свої професійні можливості через проходження тренінгів, формування навичок культурної компетентності, медіації конфліктів та запобігання дискримінаційним практикам. Такі ініціативи сприятимуть підвищенню рівня довіри між поліцією та громадами меншин, що є важливим фактором забезпечення стабільності й гармонійного співіснування. Крім того, варто запровадити систему наставництва та залучення представників меншин до поліцейських структур, що допоможе встановити кращий діалог між правоохоронними органами та етнічними спільнотами. Лише через комплексний підхід та активну взаємодію можна досягти реального покращення міжетнічних відносин та ефективного зниження соціальної напруги.

Висновки. Забезпечення прав національних меншин є одним із ключових завдань державної політики у сфері прав людини та міжетнічних відносин. В умовах сучасних суспільних трансформацій та викликів, пов'язаних із глобалізацією, зростанням міграційних процесів і збереженням національної ідентичності, ефективна державна

політика щодо національних меншин набуває особливого значення. Україна, як багатонаціональна держава, має забезпечити дотримання основних принципів рівноправності, недискримінації та соціальної інтеграції осіб, що належать до етнічних спільнот. Сучасна система адміністративно-правового забезпечення прав національних меншин потребує комплексного вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду та правових стандартів. Роль поліції у запобіганні дискримінації та забезпеченні громадського порядку є надзвичайно важливою. Вона має виконувати функцію не лише охоронця закону, а й посередника у міжетнічних відносинах, сприяти зниженню соціальної напруги, запобіганню злочинам на ґрунті ненависті.

Список використаних джерел:

1. Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві. Організація з безпеки та співробітництва в Європі Верховний комісар у справах національних меншин. 2006. 51 с.
2. Про національні меншини (спільноти) України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>
3. Гаацькі рекомендації щодо доступу до правосуддя і національних меншин і Пояснювальна записка. ОБСЕ. 2017. 52 с.
4. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад. Наказ МВС від 28.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.09>

ПРО ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ПРАВОПОРУШНИКА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Десятник Анатолій Антонович,
orcid.org/0000-0002-2930-5102
кандидат юридичних наук,
завідувач відділення моніторингу
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена дослідженню окремих проблемних питань встановлення особи правопорушника в адміністративному провадженні.

Автор дійшов до висновку, що не притягнення до адміністративної відповідальності внаслідок не встановлення особи правопорушника тягне за собою можливість подальшого вчинення вказаною особою та іншими громадянами як адміністративних, так й кримінальних правопорушень, негативно впливає на формування правосвідомості громадян.

Стверджується, що наявні технічні можливості встановлення особи правопорушника в Україні не надані в достатній мірі для використання органами та підрозділами Національної поліції, внаслідок чого в рамках адміністративного провадження не встановлюється особа правопорушника, яка уникає адміністративної відповідальності.

Пропонується внести доповнення до законодавства, у відповідності з якими Національній поліції буде наданий доступ до інформації Єдиного державного демографічного реєстру, інших інформаційних ресурсів в обсязі, необхідному для встановлення особи.

Наголошується, що до Кодексу України про адміністративні правопорушення, відомчі нормативно-правові акти необхідно внести зміни та доповнення, у відповідності до яких поліцейські для встановлення особи правопорушника в адміністративному провадженні повинні мати можливість здійснити дактилоскопіювання в умовах органу (підрозділу) поліції, тобто мати та використовувати мобільні пристрої для дактилоскопіювання та встановлення особи за допомогою інформаційних систем. Потрібно передбачити можливість проходження як добровільного дактилоскопіювання правопорушником, так й примусового, який визначити як один з заходів забезпечення адміністративного провадження.

Ключові слова: встановлення особи правопорушника, адміністративне затримання, адміністративне провадження, Кодекс України про адміністративні правопорушення, дактилоскопіювання, Національна поліція.

ABOUT CERTAIN PROBLEMATIC ISSUES OF ESTABLISHING THE IDENTITY OF THE OFFENDER IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Desyatnik Anatolii Antonovych,
orcid.org/0000-0002-2930-5102
PHD in Law,
Head of the Monitoring Department
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the study of certain problematic issues of establishing the identity of the offender in administrative proceedings.

The author came to the conclusion that not bringing to administrative responsibility due to failure to establish the identity of the offender entails the possibility of further commission of both administrative and criminal offenses by the specified person and other citizens, negatively affects the formation of legal awareness of citizens.

It is claimed that the available technical possibilities for establishing the identity of the offender in Ukraine are not provided to a sufficient extent for use by the bodies and units of the National Police, as a result of which the identity of the offender who avoids administrative responsibility is not established within the framework of administrative proceedings.

It is proposed to make additions to the legislation, in accordance with which the National Police will be granted access to the information of the Unified State Demographic Register, other information resources in the amount necessary for identification.

It is emphasized that changes and additions must be made to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, departmental regulatory legal acts, in accordance with which, in order to establish the identity of an offender in administrative proceedings, police officers must be able to carry out fingerprinting in the conditions of a police body (subdivision), i.e. have and use mobile devices for fingerprinting and identification using information systems. It is necessary to provide for the possibility of undergoing both voluntary fingerprinting by the offender and forced fingerprinting, which should be defined as one of the measures to ensure administrative proceedings.

Key words: identification of the offender, administrative detention, administrative proceedings, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, fingerprinting, the National Police.

Постановка проблеми. З прийняттям нового Закону України «Про Національну поліцію» у 2015 році було багато сподівань наукової спільноти, громадян, практичних працівників на якісно новий рівень роботи оновленого правоохоронного органу. В певній частині робота Національної поліції покращилася, однак залишається багато проблемних питань в її діяльності, у тому числі в частині адміністративної діяльності поліції при встановленні особи правопорушника. При цьому вказана проблема набагато ширше, стосується не тільки поліцейських, а має місце під час службової діяльності всіх осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення. Не в повній мірі вирішується вказане питання з боку уповноважених державних органів, які наділені повноваженнями ініціювати та вносити відповідні зміни до законодавства, так як в поточний момент існують відповідні інформаційні технології, які дозволяють вирішення проблеми встановлення особи правопорушника, однак в поточний момент проблема на законодавчій основі не вирішена.

Метою цієї наукової статті виступає дослідження окремих проблемних питань встановлення особи правопорушника в адміністративному провадженні та запропоновання шляхів їх вирішення.

Аналіз наукових публікацій. Дослідженням окремих проблемних питань встановлення особи правопорушника в адміністративному провадженні в різні періоди займалися такі науковці як О. М. Бандурка, Т. Ф. Веселецька, Д. Ф. Бортняк, В. К. Колпаков, М. М. Стефанчук, Р. В. Миронюк, Д. М. Лук'янець, З. Р. Кісіль, Л. О. Батанова, Д. М. Бахрак, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, Т. О. Коломоєць, К. О. Чишко та інші. Однак на поточний момент вказана проблема встановлення особи правопорушника продовжує мати місце, відповідно потребує подальшого обговорення та надання пропозицій для її вирішення.

Виклад основного матеріалу. Прийняття 02.07.2015 Закону України «Про Національну поліцію» відкрило нову сторінку в розвитку системи правоохоронних органів України. Особливістю вказаного Закону у порівнянні з попереднім Законом України «Про міліцію» є більша деталізація завдань, повноважень поліції, у порівнянні з завданнями, повноваженнями міліції. Згідно з п. 8 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», поліція відповідно до покладених на неї завдань у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання. Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 23 вказаного Закону, поліція відповідно до покладених на неї завдань доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, які вчинили адміністративне правопорушення [1].

Однак від практичних працівників поліції надходить інформація про проблемні питання встановлення особи правопорушника при складанні протоколу про адміністративне правопорушення. Зазначається про випадки, коли після доставлення до відділу поліції для встановлення особи та складання протоколу про адміністративне правопорушення, поліцейські в подальшому були вимушені через три години відпустити особу, так як не змогли встановити особу правопорушника та скласти протокол про адміністративне правопорушення. При цьому правопорушник може називати дійсні відомості про себе, але ніяк не підтверджує це документами. Також правопорушник може називати невірні відомості про себе, так й відомості про інших осіб, видаючи їх персональні дані як свої персональні дані. Розповсюджені факти відмови надавати відомості про себе.

В окремих випадках судді не розглядають матеріали про адміністративне правопорушення за відсутності належних відомостей, які документально підтверджують особу правопорушника.

У зв'язку з викладеним К. О. Чишко зазначає, що сьогодні «схема» встановлення окремих персональних даних про особу правопорушника виглядає наступним чином: виявлення адміністративного правопорушення – невдала спроба його документування – адміністративне затримання правопорушника – звільнення особи через три години. На думку К. О. Чишко, кінцевим результатом повинно бути не звільнення особи, а накладення на неї адміністративного стягнення в рамках провадження по справі про адміністративні правопорушення. Проблема неповідомлення правопорушниками відомостей про себе К. О. Чишко пропонує вирішити шляхом встановлення адміністративної відповідальності для фізичних осіб за неповідомлення або неправдиве повідомлення відомостей щодо себе на вимогу працівників правоохоронних органів, зокрема органів поліції [2, с. 249].

З вказаним підходом К. О. Чишко щодо встановлення адміністративної відповідальності для фізичних осіб за неповідомлення або неправдиве повідомлення відомостей

щодо себе на вимогу працівників правоохоронних органів ми категорично не згодні та вважаємо, що такі дії громадян є їх способом самозахисту в адміністративному провадженні та правоохоронні органи повинні мати свої можливості для встановлення особи.

Окремі науковці та практичні працівники вказують про недостатній час для встановлення особи правопорушника. Так В. В. Кононець зазначає, що трьох годин недостатньо для встановлення особи та пропонує редагувати статтю 263 «Строки адміністративного затримання» КУпАП, а саме доповнити частиною (на кшталт другої та третьої) наступного змісту: «При вирішенні питання, пов'язаного із встановленням особи, строк затримання може тривати до шести годин». В. В. Кононець відмічає, що такий порядок виключно не вирішує даної проблеми, але однозначно є більш ефективним, адже саме обмеження свободи пересування особи терміном на шість годин є вже свого роду покаранням [3, с. 175].

Вказану позицію В. В. Кононець не можна повною мірою підтримати, на нашу думку, потрібно збільшити саме технічні можливості для встановлення особи, а не термін адміністративного затримання. Також ніяким чином не можна розглядати збільшення терміну адміністративного затримання, як певне покарання, так як адміністративне затримання є засобом забезпечення адміністративного провадження, за допомогою якого саме й здійснюється встановлення особи. Крім цього згідно ст. 1 КУпАП покарання не є завданням вказаного Кодексу.

Стосовно строку адміністративного затримання С. А. Резанов зазначає, що початком строку адміністративного затримання є фактичний момент затримання особи. Беручи до уваги інтенсивний трафік, стан доріг, затори тощо, на доставлення особи можна витратити половину всього строку затримання. Але й це не найбільша проблема, бо затримана особа навіть у відділі поліції може мовчати і не називати свої дані. Яким чином тоді поліцейський може у залишок строку (2 години) скласти протокол або винести постанову? Науковець пропонує ст. 263 КУпАП доповнити в частині продовження строку адміністративного затримання до трьох діб з метою встановлення особи та/або з'ясування обставин правопорушення і поширити на всі адміністративні правопорушення для уникнення ситуацій, коли правопорушник не має документів і відмовляється надати відомості про себе для перевірки [4, с. 113, 115].

Вказану позицію С. А. Резанова ми не поділяємо по викладеним нами причинам. Додатково відмітимо, що на поточний момент адміністративне затримання на три доби технічно ускладнено по причині того, що внаслідок скорочення кількості функціонуючих ізоляторів тимчасового тримання в системі Національної поліції перевезення затриманого на значну відстань ускладнено.

Розглядаючи нормативно-правовий аспект проблеми зазначимо, що ст. 254 КУпАП передбачає, що про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на те посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадської самодіяльності. Згідно зі ст. 256 КУпАП у протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення) [5].

Пунктом 9 розділу II Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС від 06.11.2015 № 1376 передбачено, що при складанні протоколу про адміністративне правопорушення в ньому зазначаються, зокрема: у графі «склав цей протокол про те, що громадянин(ка)» – прізвище, ім'я та по батькові особи, яка притягається до адміністративної відповідальності (повністю, без скорочень); у графі «назва документа, серія, №, ким і коли виданий» – документ, що посвідчує особу (серія, номер паспорта, дата видачі

і назва органу, що його видав, або серія, номер іншого документа, що посвідчує особу, яка вчинила правопорушення (службове чи пенсійне посвідчення, студентський квиток тощо), дата видачі і найменування органу (установи, підприємства, організації), що його видав(ла)) [6].

Іншими словами у разі не встановлення особи протокол про адміністративне правопорушення не може бути складений.

Статтею 260 КУпАП передбачені заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, в якій зазначено, що у випадках, прямо передбачених законами України, з метою встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення допускається адміністративне затримання особи. Згідно зі ст. 263 КУпАП загальний строк адміністративного затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години [5].

Можна зазначити, що процедура встановлення особи правопорушника в адміністративному провадженні не в повній мірі відповідає наявним сучасним технічним можливостям, в тому числі не враховує практику, яка формується в окремих країнах Європейського Союзу (далі – ЄС).

Наприклад повідомляється, що ЄС з 10 листопада 2024 року введе автоматизовану систему реєстрації в'їзду та виїзду на зовнішніх кордонах Шенгенської зони – Entry/Exit System (EES). Система застосовуватиметься при в'їзді до 25 країн ЄС (тобто усіх членкинь, крім Кіпру та Ірландії), а також чотирьох країн, що не входять до ЄС, але є частиною Шенгенської зони (Норвегія, Ісландія, Швейцарія та Ліхтенштейн). Система передбачає відмову від ручного паспортного контролю та внесення штампів у паспорт на кордоні. Реєстрація в електронній базі даних буде автоматичною через термінали самообслуговування. Кожного разу при перетині кордону особи повинні будуть сканувати свої паспорти чи інші проїзні документи. EES реєструватиме ім'я, біометричні дані, дату й місце в'їзду та виїзду. Раз на три роки буде проводитися зняття сканів обличчя та відбитків пальців – ці дані будуть дійсними впродовж цього часу і зберігатимуться в електронній базі. При цьому єврокомісар з внутрішніх справ Євросоюзу Ілва Йоханссон зазначає, що завдяки біометричній ідентифікації, фотографії та відбиткам пальців EES злочинцям, терористам буде складніше використовувати підроблені паспорти [7].

У зв'язку з викладеним потрібно зазначити, що в поточний момент згідно п. 45 ч. 1 ст. 23 поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [1].

При цьому згідно з п 1.5. інструкції «Про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України», затвердженої наказом МВС України від 11.09.2001 № 785 передбачалося, що працівники ОВС відповідно до чинного законодавства проводять дактилоскопіювання осіб, які: затримані за підозрою у вчиненні злочину; взяті під варту; звинувачуються у вчиненні злочину; піддані адміністративному арешту. Пунктом 2.2.2. вказаної інструкції передбачалося, що формування автоматизованих місцевих, кущових, обласних та центральної дактилокартотек може проводитися дактилокартами в електронному вигляді [8].

Законом України «Про Національну поліцію» також враховані сучасні науково-технічні можливості збирання інформації. Так, згідно ч. 2 ст. 26 вказаного Закону України при наповненні реєстрів та баз (банків) даних, визначених у п. 7 ч. 1 цієї статті,

поліція забезпечує збирання, накопичення мультимедійної інформації (фото, відео, звукозаписи) та біометричних даних (відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук, дактилокартки). Збирання, накопичення, зберігання, використання та знищення біометричних даних здійснюються відповідно до вимог закону в порядку, встановленому Міністерством внутрішніх справ України.

Відповідно згідно з п. 7 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» поліція засобами інформаційно-комунікаційної системи наповнює та підтримує в актуальному стані реєстри та бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України, стосовно осіб, стосовно яких поліцією застосовано адміністративне затримання, затримання в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, або інше законне затримання; осіб, підданих адміністративному арешту, домашньому арешту; осіб, яким повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення [1].

Однак збирання поліцією біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, у випадках, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, вказаним Кодексом безпосередньо не передбачено. Якщо процедуру дактилоскопіювання розглядати як порушення прав людини, то вказана позиція не витримає критики тому що в рамках подібної адміністративної процедури буде здійснюватися перетин кордону з використанням системи Entry/Exit System (EES), під час якої здійснюється відцифровання відбитків пальців рук та в цілому є очевидним, що вказана система використовується для підтримання належного рівня правопорядку.

Цікавим також є, що згідно з ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» суддя при здійсненні судочинства має доступ до інформації Реєстру в обсязі, необхідному для ідентифікації учасників судового процесу. Статтею 7 вказаного Закону передбачено, що до реєстру вноситься інформація про особу, у тому числі ім'я особи, дата народження, місце народження, реквізити документів, виданих особі засобами реєстру, а також документів, на підставі яких видані такі документи (тип, назва документа, серія, номер, дата видачі та уповноважений суб'єкт, що видав документ, строк дії документа), відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук особи (у разі оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, за згодою особи – відцифровані відбитки пальців рук особи (у разі оформлення паспорта громадянина України) [9].

Таким чином суддя при здійсненні судочинства має доступ до інформації вказаного реєстру в обсязі, необхідному для ідентифікації учасників судового процесу, а Національна поліція не має вказаного доступу для встановлення особи правопорушника, що не дозволяє поліції належним чином виконувати свої обов'язки з документування адміністративних правопорушень. Відомості про біометричні дані осіб, у тому числі відцифровані відбитки пальців рук особи, образи обличчя особи (фото) Єдиного державного демографічного реєстру потрібно додати до єдиної інформаційної системи Національної поліції, до якої будуть мати доступ уповноважені особи, яким надано право на складання протоколу про адміністративне порушення. Потрібно надати доступ до інших інформаційних ресурсів для забезпечення встановлення особи правопорушника.

В нашому розумінні наявність фото та дактилоскопії (відцифровані відбитки пальців рук) особи в тому числі законослухняних громадян ніяким чином не принижує їх гідність, а тільки сприяє підтриманню належного громадського порядку та безпеки.

По мірі наповнення вказаної інформаційної бази будуть розширені можливості встановлення особи.

Відповідно поліцейські для встановлення особи правопорушника повинні мати можливість здійснити дактилоскопіювання в умовах органу (підрозділу) поліції, тобто мати та використовувати мобільні пристрої для дактилоскопіювання та встановлення особи за допомогою інформаційних систем. Також потрібно внести зміни та доповнення до КУпАП, яким передбачити можливість проходження як добровільного дактилоскопіювання порушником, так й примусового, який визначити як один з заходів забезпечення адміністративного провадження.

Висновки

1. Не притягнення до адміністративної відповідальності внаслідок не встановлення особи правопорушника тягне за собою можливість подальшого вчинення вказаною особою та іншими громадянами як адміністративних, так й кримінальних правопорушень, негативно впливає на формування правосвідомості громадян.

2. Наявні технічні можливості встановлення особи правопорушника в Україні не надані в достатній мірі для використання органами та підрозділами Національної поліції, внаслідок чого в рамках адміністративного провадження не встановлюється особа правопорушника, яка уникає адміністративної відповідальності.

3. Необхідно внести доповнення до законодавства, у відповідності з якими Національній поліції буде наданий доступ до інформації Єдиного державного демографічного реєстру, інших інформаційних ресурсів в обсязі, необхідному для встановлення особи.

4. До Кодексу України про адміністративні правопорушення, відомчі нормативно-правові акти необхідно внести зміни та доповнення, у відповідності до яких поліцейські для встановлення особи правопорушника в адміністративному провадженні повинні мати можливість здійснити дактилоскопіювання в умовах органу (підрозділу) поліції, тобто мати та використовувати мобільні пристрої для дактилоскопіювання та встановлення особи за допомогою інформаційних систем. Потрібно передбачити можливість проходження як добровільного дактилоскопіювання правопорушником, так й примусового, який визначити як один з заходів забезпечення адміністративного провадження.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#top> (дата звернення 23.09.2024).

2. Чишко К. О. Встановлення персональних даних особи порушника : прогалини адміністративного законодавства, що призводять до зниження ефективності роботи органів поліції. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2019. С. 248–249. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/26969ce8-c9a3-4973-a666-66b5b16a7749/content> (дата звернення: 29.09.2024).

3. Кононець В. В. Актуальні питання процедури встановлення особи при адміністративному затриманні в рамках реалізації провадження щодо виявлення податкових правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2017. Вип. 42. С. 173–175. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33328/1/%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%94%D0%A3%D0%A0%D0%98.pdf> (дата звернення: 05.10.2024).

4. Резанов С. А. Щодо проблемних питань притягнення особи до адміністративної відповідальності : адміністративно-правові засади. *Право і безпека*. 2021. № 6. С. 111–117. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/993df416-bdf9-4d68-b365-fada22891c75/content> (дата звернення: 05.10.2024).
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/conv#n497> (дата звернення 24.09.2024).
6. Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : затв. наказом МВС від 06 лист. 2015 р. № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text> (дата звернення 24.09.2024).
7. ЄС запустить систему в'їзду EES : які зміни для українців з 10 листопада. URL: <https://zaborona.com/yes-zapustyt-systemu-vyizdu-ees-yaki-zminy-dlya-ukrayincziv-z-10-lystopada/> (дата звернення 04.10.2024).
8. Про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України : затв. наказом МВС України від 11 верес. 2001 р. № 785. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01#Text> (дата звернення 24.09.2024).
9. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення 24.09.2024).

УДК 352.07:328.185:343.35:343.8(477:4)
DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.10>

МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ У СИСТЕМАХ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Михайловська Євгенія Володимирівна,
orcid.org/0000-0001-6814-8843
доктор філософії за спеціальністю
081 Право,
заступник завідувача кафедри
адміністративного, господарського
права та фінансово-економічної
безпеки
(Навчально-науковий інститут права,
Сумського державного університету,
м. Суми, Україна)

У статті досліджено проблему корупції в системах органів публічного управління України, яка залишається однією з ключових перешкод на шляху до ефективного державного управління, сталого розвитку та інтеграції країни до Європейського Союзу. Проведено порівняльно-правовий аналіз механізмів протидії та запобігання корупційним ризикам в Україні та країнах ЄС (Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди, Німеччина).

Охарактеризовано причини та наслідки корупції, зокрема правові, економічні, соціальні та політичні чинники, а також негативний вплив цього явища на національну безпеку, економіку та довіру громадян до державних інституцій.

Розглянуто європейські підходи до протидії корупції, зокрема впровадження прозорості, цифровізації державних послуг, посилення незалежності антикорупційних органів, запобігання конфлікту інтересів, громадського контролю та антикорупційної освіти.

Визначено перспективи адаптації механізмів протидії та запобігання корупційним ризикам у системах органів публічного управління до українських умов з урахуванням національних особливостей. Окреслено основні напрями вдосконалення антикорупційної політики України, серед яких: розширення цифрових технологій, посилення правової відповідальності за корупційні правопорушення, розвиток міжнародної співпраці та формування культури нетерпимості до корупції.

Акцентовано увагу на необхідності створення цілісної системи контролю та моніторингу, що базується на сучасних технологіях та міжнародних стандартах протидії корупції.

Зроблено висновок, що інтеграція кращих європейських практик сприятиме створенню ефективної антикорупційної системи, яка забезпечить прозорість, підзвітність та функціональність публічного управління в Україні, це стане важливим етапом для реалізації євроінтеграційних прагнень України, підвищення довіри громадян до державних інституцій та побудови суспільства, заснованого на принципах верховенства права, доброчесності й демократичних цінностей.

Ключові слова: корупція, корупційні ризики, публічне управління, механізми протидії та запобігання корупційним ризикам у системах органів публічного управління, антикорупційна політика, країни Європейського Союзу.

MECHANISMS FOR COUNTERACTING AND PREVENTING CORRUPTION RISKS IN THE SYSTEMS OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF UKRAINE AND THE EU COUNTRIES

Mykhailovska Yevheniia Volodymyrivna,
orcid.org/0000-0001-6814-8843
Doctor of Philosophy, Speciality 081 Law,
Deputy Head of the Department
of Administrative, Commercial Law
and Financial and Economic Security
(Educational and Research Institute
of Law, Sumy State University, Sumy,
Ukraine)

The article studies the problem of corruption in the systems of public administration bodies of Ukraine, which remains one of the key obstacles to effective public administration, sustainable development and integration of the country into the European Union. A comparative legal analysis of the mechanisms for counteracting and preventing corruption risks in Ukraine and EU countries (Sweden, Denmark, Finland, the Netherlands, Germany) is carried out.

The causes and consequences of corruption, including legal, economic, social and political factors, as well as the negative impact of this phenomenon on national security, economy and public trust in state institutions are described.

European approaches to combating corruption are considered, including the introduction of transparency, digitalisation of public services, strengthening the independence of anti-corruption bodies, prevention of conflicts of interest, public control and anti-corruption education.

Prospects for adapting the mechanisms of counteracting and preventing corruption risks in the systems of public administration bodies to Ukrainian conditions, taking into account national peculiarities, are determined. The main directions of improvement of Ukraine's anti-corruption policy are outlined, including: expansion of digital technologies, strengthening of legal liability for corruption offences, development of international cooperation and formation of a culture of intolerance to corruption.

The author emphasises the need to create an integrated control and monitoring system based on modern technologies and international anti-corruption standards.

It is concluded that the integration of the best European practices will contribute to the creation of an effective anti-corruption system that will ensure transparency, accountability and functionality of public administration in Ukraine, which will be an important step towards the realisation of Ukraine's European integration aspirations, increasing public confidence in state institutions and building a society based on the principles of the rule of law, integrity and democratic values.

Key words: corruption, corruption risks, public administration, mechanisms for counteracting and preventing corruption risks in the systems of public administration bodies, anti-corruption policy, EU countries.

Постановка проблеми. Корупція в системах органів публічного управління залишається однією з найбільших перешкод на шляху до ефективного державного управління, сталого розвитку та інтеграції України до Європейського Союзу. Попри численні спроби реформування антикорупційної політики, чинні механізми запобігання та протидії корупційним ризикам залишаються недостатньо ефективними. Основними проблемами є відсутність цілісної системи контролю, недостатній рівень цифровізації управлінських процесів, обмежена незалежність антикорупційних інституцій та низький рівень суспільної довіри до державних органів.

Європейський досвід свідчить про важливість комплексного підходу, що включає поєднання нормативно-правових, інституційних та технологічних інструментів, однак адаптація цих практик до українських умов вимагає врахування специфіки національної системи управління, правової бази та соціально-економічного контексту.

Ідентифікація ефективних механізмів запобігання та протидії корупції в системі органів публічного управління України через порівняльно-правовий аналіз з досвідом країн Європейського Союзу дає можливість розробити рекомендації щодо вдосконалення національної антикорупційної політики, спираючись на кращі європейські практики.

Стан опрацювання теми можна вважати задовільним, проте залишаються питання, які потребують подальшого дослідження, зокрема аналіз причин та наслідків корупційних ризиків у системах органів публічного управління. Науковці, такі як: Заїка К. П., Головач Т. А., Самойлович А. А., Пироговська В. О., Предместніков О. Г., Гончарук О. В., Дубич К. В., Пінчук, В. І., Скочилас-Павлів О. В., Головкін Б. М., Вербановський В.В. та інші, у своїх працях висвітлюють окремі аспекти цієї багатогранної проблематики. Водночас питання інтеграції найкращих європейських практик і механізмів запобігання та протидії корупційним ризикам, а також їх адаптація до українських реалій, залишаються недостатньо вивченими та потребують глибшого аналізу і наукового обґрунтування.

Метою наукової статті є проведення порівняльно-правового аналізу механізмів протидії та запобігання корупційним ризикам у системах органів публічного управління України та країн Європейського Союзу, з подальшою ідентифікацією ефективних підходів і розробкою рекомендацій щодо вдосконалення національної антикорупційної політики.

Виклад основного матеріалу статті. Корупція в системах органів публічного управління залишається однією з ключових проблем, що стримують сталий розвиток держави, підривають довіру громадян до влади та створюють загрози національній безпеці. Ця проблема особливо актуальна для України, яка перебуває на етапі реформування публічного управління та інтеграції до Європейського Союзу. Ефективна протидія корупції є невід'ємною умовою для побудови прозорості, підзвітності та функціональної системи державного управління.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», корупція визначається як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», своїх службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей для отримання неправомірної вигоди, прийняття такої вигоди чи обіцянки (пропозиції) вигоди для себе чи інших осіб. Також корупцією вважається надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою спонукання цієї особи до неправомірного використання своїх службових повноважень або можливостей, пов'язаних із ними [1, 2]. Визначення корупції у Законі

України «Про запобігання корупції» охоплює як активні, так і пасивні форми зловживання службовими повноваженнями або пов'язаними з ними можливостями з метою отримання неправомірної вигоди. Корупція включає такі дії, як безпосереднє отримання вигоди, прийняття обіцянок чи пропозицій вигоди, а також надання або вимагання вигоди для впливу на виконання службових повноважень.

Основною характеристикою корупції є використання посадового становища для досягнення особистих чи сторонніх інтересів, що суперечить принципам доброчесності, законності та соціальної справедливості. Корупція є наслідком реалізації корупційних ризиків, а корупційні ризики, своєю чергою, створюють основу для виникнення та поширення корупції. Ефективна боротьба з корупцією можлива лише через аналіз і усунення таких ризиків шляхом впровадження прозорих процедур, підвищення відповідальності посадових осіб, вдосконалення законодавства та забезпечення активного контролю з боку суспільства.

Заїка К. П. звертає увагу на поняття ризику та пропонує визначати корупційний ризик як сукупність явищ і обставин, що виникають у процесі діяльності суб'єктів публічної адміністрації та створюють умови для можливого вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією [3].

Головач Т. А. трактує поняття «корупційного ризику» як нормативно-правові, організаційні та інші умови, що виникають у діяльності осіб, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції, і створюють можливість вчинення корупційних правопорушень [4].

На думку автора, «корупційні ризики» слід визначати як сукупність умов, факторів та обставин, що виникають у процесі виконання функцій і повноважень публічної адміністрації, сприяють формуванню корупційної поведінки, створюють загрозу ефективності державного управління та підривають суспільну довіру. Ці ризики також можуть призводити до правопорушень, пов'язаних із корупцією. У сучасних умовах корупційні ризики у системах органів публічного управління доцільно розглядати як сукупність нормативно-правових, організаційних, соціальних та інших факторів, які виникають у діяльності суб'єктів публічної адміністрації, створюючи можливості для вчинення корупційних правопорушень і загрозу негативних наслідків для інтересів особистості, суспільства та держави.

Боротьба з корупцією є одним із ключових національних викликів сучасної України. Від часу здобуття незалежності корупція визначається як пряма загроза національній безпеці, стабільності та економічному розвитку. Її негативні наслідки проявляються у підриві основоположних конституційних принципів, зокрема соціальної справедливості та рівності перед законом. Корупція підточує довіру громадян до влади, блокує ефективне функціонування ринкових механізмів, які мають сприяти конкуренції та запобігати монополізації економіки, а також стимулює лобіювання у законодавчій і регуляторній сферах. Вимога до постійної та рішучої боротьби з цим суспільно-правовим явищем є нагальною як для політиків, так і для суспільства [5].

Хоча корупція становить одну з ключових загроз національній безпеці України, боротьба з нею повинна здійснюватися виключно правовими методами із суворим дотриманням конституційних принципів та норм законодавства, ухваленого відповідно до Конституції України [6, 7].

У Конституції України термін «корупція» безпосередньо не згадується, проте Основний Закон визначає низку положень, які закріплюють принципи, спрямовані на запобігання корупційним проявам і забезпечення доброчесності в діяльності органів публічної влади та посадових осіб. Серед цих принципів варто виділити: верховенство права та поділ влади, законність у діяльності державних органів, рівність

громадян перед законом, право громадян на участь в управлінні державними справами, а також обов'язок дотримання Конституції та законів України.

Зокрема, стаття 6 закріплює поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, які діють у межах, визначених Конституцією, і відповідно до законів України. Стаття 19 зобов'язує органи державної влади, місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб діяти виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України. У свою чергу, стаття 24 гарантує рівність усіх громадян у правах і свободах та забороняє будь-які форми привілеїв чи обмежень, а стаття 38 забезпечує право громадян на участь в управлінні державними справами, сприяючи прозорості та підзвітності влади. Водночас стаття 68 зобов'язує кожного громадянина дотримуватися Конституції та законів України, не порушуючи прав, свобод, честі й гідності інших осіб [7], конституційні принципи, такі як верховенство права, прозорість у діяльності державних органів, рівність перед законом і законність, забезпечують правову основу для формування ефективної антикорупційної політики, яка повинна відповідати вимогам сучасного демократичного суспільства.

Рівень корупції в державі також впливає на формування антикорупційної політики та може оцінюватися за допомогою різних методів. Найбільш об'єктивним і точним показником поширеності рівня корупції вважається аналіз причин та наслідків цього явища [8], що дозволяє визначити вплив корупції на функціонування державних інституцій, рівень суспільної довіри та ефективність публічного управління. Корупція в Україні являє собою складне явище, яке має глибокі соціальні, економічні та політичні корені [8, 9], її поширення значною мірою обумовлене сукупністю факторів, які можуть бути умовно класифіковані на правові, економічні, соціальні та політичні чинники та причини, що ускладнює її подолання та вимагає системного аналізу причин і наслідків корупційних діянь.

Однією з ключових причин є недоліки правової та інституційної системи, які включають відсутність дієвих механізмів контролю та підзвітності в діяльності органів державної влади, недостатню ефективність антикорупційного законодавства та залежність антикорупційних інституцій від політичного впливу. Недосконалість нормативно-правової бази створює умови, що унеможливають ефективну боротьбу з корупцією, та сприяє її поширенню.

Економічні чинники також суттєво впливають на формування корупційних ризиків [10], зокрема, низький рівень оплати праці публічних службовців змушує їх шукати додаткові джерела доходу, що провокує корупційну поведінку. Крім того, нерівномірний розподіл ресурсів та можливостей, а також високий рівень тіньової економіки, створюють додаткові стимули для зловживань.

Серед соціальних причин корупції можна виділити толерантне ставлення суспільства до корупційної поведінки, яке зумовлене історичними та культурними особливостями, недостатня активність громадянського суспільства та низький рівень обізнаності населення щодо механізмів протидії корупції також значно ускладнюють боротьбу з цим явищем.

Політичні чинники включають зрощення бізнесу і політики, зловживання службовим становищем для досягнення економічних і політичних вигод, а також непрозорість процесів прийняття рішень [10, 11], ці фактори формують додаткові передумови для поширення корупційних практик.

Наслідки корупції є багатогранними і мають негативний вплив на всі аспекти суспільного життя. У сфері економіки корупція спричиняє зниження рівня інвестицій, втрати державного бюджету через розвиток тіньової економіки та неефективний

розподіл ресурсів, що уповільнює економічний розвиток країни. Соціальні наслідки включають поглиблення соціальної нерівності, зниження довіри громадян до державних інституцій та формування корупційної культури, яка впливає на майбутні покоління. У політичному аспекті корупція призводить до послаблення легітимності влади, зростання політичної нестабільності та ускладнення процесів реформування державного управління. Вона також створює загрози національній безпеці, сприяючи проникненню організованої злочинності в стратегічно важливі сектори економіки та знижуючи здатність держави ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики та загрози. Корупція становить серйозний виклик для ефективності публічного управління, суспільної стабільності та національної безпеки, її подолання вимагає комплексного підходу, заснованого на аналізі причин і наслідків цього явища, що дозволяє краще зрозуміти його природу та визначити дієві механізми запобігання корупції.

Механізм запобігання корупції є одним із основоположних елементів забезпечення доброчесності у державному управлінні та суспільстві, що охоплює імплементацію міжнародних антикорупційних стандартів у правову систему України, практичну реалізацію державної антикорупційної політики, впровадження антикорупційних ініціатив, міжнародну співпрацю та діяльність громадських об'єднань. Головною метою функціонування цього механізму є захист особи, суспільства, держави та бізнесу від корупційних посягань, що сприяє створенню прозорого й справедливого середовища для розвитку держави [12]. Важливу роль у цьому процесі також відіграють механізми протидії та запобігання корупційним ризикам у системах органів публічного управління, оскільки вони є сукупністю правових, організаційних, адміністративних, освітніх та економічних заходів, спрямованих на ідентифікацію, оцінку, мінімізацію та усунення умов і факторів, що сприяють виникненню корупційних проявів у публічному управлінні.

Правові заходи включають удосконалення антикорупційного законодавства [1], запровадження чітких правил і процедур для уникнення конфлікту інтересів, а також регламентацію діяльності посадових осіб.

Адміністративні заходи спрямовані на посилення контролю за виконанням службових обов'язків посадовими особами, регулярний аудит і моніторинг діяльності органів державної влади, а також забезпечення прозорості у роботі органів публічного управління.

Організаційні заходи передбачають створення спеціалізованих антикорупційних органів, розробку стратегій і планів із запобігання корупції та впровадження сучасних технологій, зокрема цифровізації державних послуг.

Освітні та інформаційні заходи охоплюють навчання посадових осіб етичним стандартам і антикорупційній поведінці, інформування громадськості про механізми запобігання корупції та формування культури нетерпимості до корупційних проявів у суспільстві.

Економічні заходи включають забезпечення гідного рівня оплати праці публічних службовців, мінімізацію умов для тіньових економічних схем, підтримку конкуренції та ліквідацію монополій у ключових секторах.

Незважаючи на досягнутий прогрес у реалізації антикорупційних реформ, існуючі механізми запобігання та протидії корупції в Україні залишаються недостатньо ефективними. Основними проблемами є: відсутність цілісної системи контролю, недостатній рівень цифровізації управлінських процесів, брак ресурсів і незалежності антикорупційних інституцій, а також низький рівень суспільної довіри до органів державної влади.

Країни Європейського Союзу, такі як Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди та Німеччина, демонструють значні успіхи у протидії корупції завдяки впровадженню комплексних механізмів протидії та запобігання корупційним ризикам у системах органів публічного управління, які включають нормативно-правові, інституційні та технологічні заходи.

Інтеграція європейських практик, адаптованих до українських реалій, має значний потенціал для підвищення ефективності антикорупційної політики і сприяння створенню прозорої, підзвітної та функціональної системи публічного управління. На основі позитивного досвіду таких країн, як Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди та Німеччина, для України пропонується впровадження низки ефективних антикорупційних практик і механізмів протидії та запобігання корупційним ризикам, адаптованих до національного контексту. До них, зокрема, належать: підвищення прозорості державного управління (досвід Швеції та Данії); цифровізація державних послуг (досвід Фінляндії); запобігання конфлікту інтересів (досвід Нідерландів); забезпечення незалежності антикорупційних органів (досвід Німеччини); посилення громадського контролю та залучення громадян (досвід Швеції та Данії); освіта та формування культури нетерпимості до корупції (досвід Німеччини та Нідерландів); посилення відповідальності за корупційні правопорушення (досвід Фінляндії); розширення міжнародної співпраці (загальноєвропейський досвід) [13, 14].

Підвищення прозорості державного управління (досвід Швеції та Данії). Відкрите державне управління передбачає обов'язкову публікацію всіх рішень, нормативних актів і звітів органів державної влади у відкритому доступі. Це сприяє створенню електронних платформ для забезпечення доступу громадян до публічної інформації, а також підвищує прозорість бюджетного процесу і контроль за витратами державних коштів.

Цифровізація державних послуг (досвід Фінляндії). Використання сучасних технологій дозволяє впроваджувати єдині електронні платформи для надання державних послуг, що мінімізують прямий контакт між громадянами та посадовими особами, знижуючи ризик корупції. Це також включає розширення функціоналу систем електронного урядування для моніторингу виконання державних програм і застосування блокчейн-технологій для збереження даних про тендери, реєстрацію власності та державні закупівлі.

Запобігання конфлікту інтересів (досвід Нідерландів). Для мінімізації конфліктів інтересів у роботі публічних службовців важливим є впровадження автоматичних систем моніторингу, а також запровадження чітких механізмів декларування подарунків, доходів та витрат посадових осіб. Обов'язкове навчання службовців принципам уникнення конфлікту інтересів сприяє зниженню корупційних ризиків.

Забезпечення незалежності антикорупційних органів (досвід Німеччини). Створення повністю незалежних органів, які відповідальні за розслідування корупційних правопорушень, з чіткими гарантіями захисту від політичного тиску є ключовим компонентом. Також важливо забезпечити стабільне фінансування таких інституцій та здійснювати регулярну зовнішню оцінку їхньої роботи для підвищення прозорості та довіри.

Посилення громадського контролю та залучення громадян (досвід Швеції та Данії). Необхідно підтримувати громадські організації, які займаються моніторингом діяльності органів влади та виявленням корупційних схем. Регулярні громадські слухання, консультації у процесі ухвалення рішень та створення платформ для громадського моніторингу державних програм сприяють прозорості й підзвітності.

Освіта та формування культури нетерпимості до корупції (досвід Німеччини та Нідерландів). Антикорупційна освіта повинна включати систематичні тренінги та програми для службовців, спрямовані на дотримання етичних стандартів і запобігання корупції. Важливим є також включення антикорупційної освіти до навчальних програм шкіл і університетів та проведення інформаційних кампаній для формування суспільної нетерпимості до корупції.

Посилення відповідальності за корупційні правопорушення (досвід Фінляндії). Запровадження жорсткіших санкцій за корупційні правопорушення, включаючи конфіскацію незаконно отриманих активів, є важливим кроком. Необхідно також забезпечити ефективність судового розгляду корупційних справ шляхом створення спеціалізованих судів або палат, а також відкритості інформації про такі розгляди.

Розширення міжнародної співпраці (загальноєвропейський досвід). Інтеграція України до міжнародних антикорупційних ініціатив, таких як GRECO (Група держав проти корупції), та співпраця з Європейським агентством з боротьби з шахрайством (OLAF) сприятимуть обміну досвідом і технологіями. Спільні розслідування з іншими країнами дозволяють виявляти міжнародні корупційні схеми [15, 16].

Висновки. Проведений порівняльно-правовий аналіз механізмів протидії та запобігання корупційним ризикам у системах органів публічного управління України та країн Європейського Союзу дозволив встановити, що ефективна боротьба з корупцією можлива лише за умови впровадження комплексних механізмів протидії та запобігання корупційним ризикам у системах органів публічного управління, які включають нормативно-правові, інституційні та технологічні заходи. Європейський досвід (Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди, Німеччина) підтверджує важливість прозорості, цифровізації, громадського контролю та незалежності антикорупційних органів.

Українська антикорупційна політика потребує вдосконалення з урахуванням правового, соціального й економічного контексту країни. Основними напрямками є підвищення прозорості державного управління, впровадження цифрових технологій, врегулювання конфліктів інтересів, забезпечення незалежності антикорупційних органів та посилення відповідальності за правопорушення. Особливу увагу слід приділити формуванню культури нетерпимості до корупції через освіту та інформування громадськості.

Адаптація європейських практик сприятиме створенню в Україні ефективної системи запобігання корупції, що зміцнить довіру громадян до державних інституцій, забезпечить прозорість управлінських процесів і підтримає сталий розвиток, це стане важливим етапом для інтеграції України до європейського простору, що базується на демократичних цінностях, верховенстві права та підзвітності влади.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII : станом на 20 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Михайловська Є. В. Корупційні ризики, які негативно впливають на діяльність державних службовців у системі державного управління. *Актуальні проблеми запобігання корупції в органах публічної влади в Україні в умовах євроінтеграції: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 10–11 квітня 2018 р.)*. Запоріжжя, 2018. С. 166–168.
3. Заїка К. П. Корупційні ризики: поняття та засоби їх мінімізації. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 2, 2018. С. 35–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_2_7
4. Головач Т. А. Поняття корупційних ризиків. *Економіка. Фінанси. Закон*. Вип. № 12, 2020. С. 16–19. URL: http://efp.in.ua/public_html/uploads/journals/285/efp_12_2020.pdf#page=16

5. Самойлович А. А. Значення кваліфікації корупційних адміністративних правопорушень для національної поліції України. *Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право*. Т. 30 (69). № 5. 2019. С. 171–175.
6. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/31631-zapobigannyakorupciyi?utm_source.com
7. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 20 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
8. Пироговська В. О., Предместніков О. Г., Гончарук О. В. Запобігання корупції в органах державної влади України: роль адміністративного права. *Академічні візії*. № 27. 2024. С. 1–15. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/836>
9. Скобіна І. І., Дубич К. В. Організаційно-правові засади запобігання корупції в державному управлінні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 8. 2021. С. 120–126. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2021/21.pdf
10. Пінчук, В. І. Механізми державного управління запобіганню корупції в органах влади в контексті економічної безпеки : дис...д-ра філос.: 281. Чернігів, 2023. 231 с. URL: https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/09/dyser_tacziya_pinchuk.pdf
11. Скочиляс-Павлів О. В. Корупція як негативне соціально-правове явище: ознаки та причини. *Право та державне управління* № 2 (35) том 2. 2019. С. 41–46. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/tom_2/8.pdf
12. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. № 4. 2018. С. 254–260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_4_55
13. Transparency International. Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org>
14. Вербановський В.В. Механізми протидії корупційним ризикам в системі публічної служби: міжнародний досвід. *Актуальні проблеми державного управління* Том 3 № 84. 2021. С. 194–198. URL: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/246400>
15. GRECO (Група держав проти корупції). Рекомендації щодо протидії корупції в державному секторі. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco>
16. Досвід Європейського Союзу у боротьбі з корупцією. Офіційні документи Європейської Комісії. URL: <https://ec.europa.eu>

УДК 342.9:347.961

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.11>

ПУБЛІЧНИЙ КОНТРОЛЬ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА МИРНОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Розсоха Сергій Сергійович,

orcid.org/0000-0001-6039-3174

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

(Приватна установа «Науково-

дослідний інститут публічного права»,

м. Київ, Україна)

У статті розкрито проблеми публічного контролю нотаріальної діяльності в Україні як складових правового та державного контролю, аспектом на контроль як інструмент публічного адміністрування в умовах російсько-української війни та введення воєнного стану. Особлива увага приділена ролі правового контролю як ключового інструменту забезпечення законності, захисту прав і свобод учасників нотаріальних відносин. Охарактеризовано механізми перевірки дотримання законодавчих норм нотаріусами, запобігання порушенням та притягнення винних до відповідальності. Зазначено, що під час війни контроль спрямований на забезпечення ефективності роботи системи нотаріату, збереження нотаріальних документів і дотримання професійної етики. Державний контроль визначено як адміністративно-правовий механізм, що охоплює всі аспекти нотаріальної діяльності та адаптується до викликів воєнного часу. Особливі обмеження, запроваджені в умовах війни, спрямовані на забезпечення безпеки держави, зокрема заборону вчинення нотаріальних дій для осіб, пов'язаних із державою-агресором. Акцент зроблено на підтримці прозорості та ефективності функціонування нотаріальної системи завдяки комплексним і цільовим перевіркам. Описано роль Міністерства юстиції України та його територіальних органів як ключових суб'єктів адміністративного контролю. Підкреслено важливість перевірок робочих місць нотаріусів, державних архівів, а також відповідності технічним, правовим і безпековим стандартам. Виокремлено явища, що контролюються, зокрема дотримання правил професійної етики, нотаріальних дій і ведення документації. Наголошено на забезпеченні доступності нотаріальних послуг для військових і громадян, які перебувають у складних умовах. Зазначено, що контроль виконує функції підтримання законності, захисту прав громадян і забезпечення стабільного функціонування нотаріату навіть за умов військових викликів.

Ключові слова: адміністративний орган, забезпечення законності, законодавство, захист прав, нотаріальна діяльність, нотаріальна таємниця, права і свободи, правовий контроль, прозорість функціонування, публічне адміністрування, умови війни, учасники нотаріальних, військові виклики, державний контроль.

**PUBLIC CONTROL OF NOTARIAL ACTIVITY IN THE CONDITIONS
OF MARTIAL LAW AND PEACE IN UKRAINE**

Rozsokha Serhii Serhiiovych,
orcid.org/0000-0001-6039-3174
PhD in Law,
Senior Researcher
(Private institution «Scientific Institute
of Public Law», Kyiv, Ukraine)

The article addresses the issues of public control over notarial activities in Ukraine as a component of legal and state control, with a focus on control as an instrument of public administration in the context of the Russo-Ukrainian war and the introduction of martial law. Particular attention is given to the role of legal control as a key tool for ensuring legality, protecting the rights and freedoms of participants in notarial relations. Mechanisms for verifying compliance with legislative norms by notaries, preventing violations, and holding offenders accountable are characterized. It is noted that during the war, control is aimed at ensuring the efficiency of the notarial system, preserving notarial documents, and maintaining professional ethics. State control is defined as an administrative and legal mechanism that covers all aspects of notarial activity and adapts to wartime challenges. Special restrictions introduced during the war are aimed at ensuring state security, including the prohibition of notarial acts for persons associated with the aggressor state. Emphasis is placed on maintaining transparency and efficiency in the functioning of the notarial system through comprehensive and targeted inspections. The role of the Ministry of Justice of Ukraine and its territorial bodies as key subjects of administrative control is described. The importance of inspecting the workplaces of notaries, state archives, and their compliance with technical, legal, and safety standards is emphasized. Phenomena under control include adherence to professional ethics, notarial acts, and documentation management. The article highlights the importance of ensuring access to notarial services for military personnel and citizens in difficult conditions. It is stated that control performs the functions of maintaining legality, protecting citizens' rights, and ensuring the stable functioning of the notarial system even under wartime challenges.

Keywords: administrative body, ensuring legality, legislation, protection of rights, notarial activity, notarial secrecy, rights and freedoms, legal control, transparency of functioning, public administration, wartime conditions, participants in notarial activities, military challenges, state control.

Вступ. Актуальність наукового аналізу публічного контролю у сфері нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану в Україні обумовлена невід'ємною роллю нотаріату як важливого інституту правової стабільності. В умовах масштабної російсько-української війни, яку веде Україна, для забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб набуває особливого значення. З огляду на сучасні виклики, нотаріат виконує не лише функції, пов'язані з легітимацією правочинів та забезпеченням документального обігу, але й виступає запорукою захисту прав власності, збереження нотаріальної таємниці та належного функціонування юридичних механізмів навіть у надзвичайних умовах воєнного стану.

Який ускладнює реалізацію багатьох аспектів нотаріальної діяльності, таких як доступність нотаріальних послуг для громадян, що перебувають у зонах активних бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях. Це зумовлює необхідність розробки нових підходів до адміністративного контролю за діяльністю нотаріусів,

включаючи моніторинг дотримання ними професійної етики, забезпечення безпеки документів, належного використання спеціальних бланків і реєстрів. Особливу увагу слід приділяти захисту даних, попередженню втрати або зловживань нотаріальними документами, а також створенню умов для знищення чи передачі печаток і бланків у разі загрози їх неправомірного використання.

Додатковий аспект актуальності пов'язаний із необхідністю забезпечення правового регулювання щодо надання нотаріальних послуг військовослужбовцям збройних сил України, інших сил безпеки і оборони. У таких умовах публічний контроль стає публічно правовим механізмом не лише нагляду, але й підтримки безперервної діяльності нотаріату. Використання сучасних технологій, забезпечення прозорості та об'єктивності перевірок, а також чітка регламентація дій суб'єктів контролю дозволяють мінімізувати ризики і підтримувати високу якість нотаріального обслуговування.

Отже, науковий аналіз публічного контролю у сфері нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану, є необхідною передумовою для створення ефективної системи забезпечення прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб умовах повномасштабного російського терористичного вторгнення в Україну. Він сприяє зміцненню правової держави, підвищенню довіри до інституту нотаріату та забезпеченню сталості суспільно-правових відносин навіть у кризових обставинах.

Огляд останніх досліджень. У науковому аналізі адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності значний внесок зробили такі науковці, як А. Берлач, Т. Білоус, О. Буханевич, В. Бусел, В. Галуцько, М. Глобінець, Н. Гриців, А. Гуледза, Г. Гулевська, Л. Данюк, А. Денисова, М. Долинська, К. Досінчук, Е. Жenessу, Д. Журавльов, Р. Ігонін, Н. Ільєва, Н. Карнарук, У. Кінаш, С. Ковальчук, І. Когутич, О. Косілова, О. Костюченко, О. Красногор, Т. Курило, Я. Лазур, О. Мартинюк, О. Надьон, І. Орловська, У. Палієнко, Є. Пряхін, О. Ситников, С. Стеценко, В. Тищенко, К. Федорова, М. Фролков, В. Черниш, К. Чижмарь, О. Чудний та інші Цей перелік підкреслює багатогранність наукових підходів до аналізу юридичної природу публічного контролю нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану та важливість подальшого розвитку цієї тематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права та діючого законодавства розкрити юридичну природу публічного контролю нотаріальної діяльності в Україні в умовах повномасштабного російського вторгнення.

Результати дослідження. Відповідно до тлумачення, поданого у словнику української мови, зміст контролю є багатограним поняттям, яке охоплює процес перевірки, обліку діяльності або нагляду за відповідністю дій певної особи чи організації встановленим нормам і правилам. Крім того, контроль може стосуватися діяльності спеціалізованих установ або організацій, які здійснюють пильний нагляд або ретельну перевірку дотримання стандартів, правил чи обов'язків. Варто також зазначити, що контроль охоплює колектив осіб, які виконують функції контролерів, забезпечуючи належне виконання вимог у різних сферах [1].

Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» визначає контроль як діяльність уповноважених законом органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів, державних колегіальних органів або органів місцевого самоврядування, що діють у межах повноважень, передбачених законом. Ця діяльність спрямована на виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства, забезпечення суспільних інтересів, належної якості продукції, робіт і послуг, а також дотримання допустимого рівня безпеки для населення і навколишнього середовища. Закон визначає правові й організаційні основи державного контролю у сфері господарської діяльності. Водночас

у статті 2 цього Закону зазначено, що його дія не поширюється на певні види відносин, зокрема податковий і митний контроль, державний експортний контроль тощо [2]. Однак нотаріальна діяльність у переліку винятків не згадується, що дає підстави стверджувати про можливість застосування цього Закону до нотаріальної сфери.

Сутність державного контролю полягає в отриманні об'єктивної інформації про процеси, які відбуваються у суспільстві, а також у застосуванні нормативно закріплених заходів для запобігання, припинення правопорушень та забезпечення дотримання правових норм [3, с. 50]. На думку В. Колпакова, контроль у сфері нотаріату є системою цілеспрямованих дій, спрямованих на визначення фактичного стану справ щодо формування системи органів нотаріату та реалізації нотаріусами свого професійного статусу відповідно до нормативно-правових приписів. Він виділяє дві складові контролю в цій сфері: а) контроль за організацією системи нотаріату; б) контроль за дотриманням законності вчинення нотаріальних дій [4, с. 61–64].

Р. Калюжний і В. Шкарупа наголошують, що суть контролю полягає в нагляді за функціонуванням підконтрольного об'єкта, отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан дисципліни та законності, вживанні заходів для запобігання і усунення порушень. Вони також акцентують увагу на необхідності притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законності [5, с. 95–96]. В. Гаращук додає, що контроль передбачає застосування заходів із прямим втручанням у діяльність підконтрольної структури для відновлення законності й дисципліни, а також виявлення причин та умов, які сприяють порушенням [6, с. 54].

Н. Карнарук на доктринальному рівні розглядає державний контроль як вид державної діяльності, принцип управління, метод забезпечення законності та дисципліни, а також форму державної активності. Учена визначає державний контроль як комплекс дій уповноважених органів та службових осіб, спрямованих на отримання достовірної інформації про стан справ, попередження правопорушень із правом втручання в оперативну діяльність об'єктів контролю, а також надання їм допомоги у відновленні законності й дисципліни [7, с. 3, 8].

В умовах воєнного стану державний контроль у сфері нотаріату набуває особливого значення. Він здійснюється на підставі положень Конституції України, Закону України «Про нотаріат», Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та підзаконних актів. Його метою є забезпечення дотримання норм законодавства нотаріусами, ефективна організація нотаріальної діяльності, а також захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, залучених до нотаріальних відносин [8].

Отже, правовий контроль у сфері нотаріату є багатограним процесом, що включає перевірку, облік діяльності та нагляд за відповідністю дій нотаріусів встановленим законодавчим нормам. Він охоплює різні аспекти суспільного життя, спрямовуючись на дотримання стандартів, правил і обов'язків у сфері нотаріальної діяльності. Державний контроль у цій сфері базується на положеннях Конституції України, Закону України «Про нотаріат», Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також на підзаконних актах.

Державний контроль за нотаріальною діяльністю, як вважає Н. Карнарук, має багатоаспектний, самостійний, поліструктурний характер, що дозволяє розглядати його як окремий правовий інститут із суттєвим превалюванням адміністративно-правової складової та визначити і закріпити на законодавчому рівні його поняття як «сукупність дій уповноважених державних органів (Міністерства юстиції України, судів тощо) по спостереженню за нотаріальною діяльністю, що здійснюється державними нотаріальними конторами, державними нотаріальними архівами, приватними нотаріусами, “квазінотаріальними” органами з метою отримання об'єктивної та достовірної

інформації про стан справ у відповідній діяльності, надання допомоги суб'єктам нотаріальної діяльності, усунення прогалин, помилок у їх діяльності, виявлення причин та умов, що сприяють порушенню ними вимог правових норм, а у разі систематичних порушень з їх боку – притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, щодо яких здійснюється нотаріальна діяльність» [7, с. 3, 8]. Державний контроль за нотаріальною діяльністю В. Тищенко визначає як цілеспрямований вплив органів державної влади на суспільні відносини у сфері організації та функціонування суб'єктів здійснення нотаріальних дій, межі якого зумовлені адміністративно-правовою сутністю нотаріату. Державний контроль за нотаріальною діяльністю поєднує як ознаки загального характеру (оперативність, повсякденність, спрощеність), так і специфічні властивості (публічно-правова природа, змішаний характер діяльності). Регламентация правових засад контролю у численних нормативно-правових актах різної юридичної сили, переважно підзаконного характеру, положення яких інколи мають дещо узагальнений характер, істотно ускладнює практичну реалізацію державного контролю у сфері нотаріальної діяльності [9, с. 22–28].

Державне регулювання нотаріальної діяльності передбачає встановлення чітких умов допуску громадян до професії нотаріуса, порядку припинення або зупинення їх діяльності, а також процедури анулювання свідоцтв про право на здійснення нотаріальної діяльності. Контроль за організацією нотаріату охоплює перевірку дотримання нотаріусами правил вчинення нотаріальних дій, організації їх діяльності та виконання вимог нотаріального діловодства. Цей контроль здійснюється Міністерством юстиції України та його територіальними органами, які також проводять відповідні перевірки [10]. В умовах воєнного стану забороняється вчинення нотаріальних дій щодо осіб, визначених як пов'язані із державою-агресором, за винятком засвідчення підписів на заявах про вихід із громадянства російської федерації, видачі свідоцтв про право на спадщину, посвідчення заповітів військовополонених тощо [8].

Отже, державний контроль за нотаріальною діяльністю характеризується багатоаспектністю та системністю, що дозволяє розглядати його як окремий правовий інститут із домінуванням адміністративно-правової складової. Основними його рисами є публічно-правова природа, яка забезпечує захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, об'єктів нотаріальної діяльності. Контроль здійснюється уповноваженими органами, такими як Міністерство юстиції України та його територіальні органи. Його основа – законність і нормативність, адже контроль базується на чітко регламентованих законодавчих та підзаконних актах, що визначають механізми перевірок та відповідальності.

Крім того, контроль за нотаріусами можна розглянути як інструмент *характеризуються такими ознаками*: є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності адміністративного органу; віддзеркалюють правову динаміку (адміністративну діяльність) публічного адміністрування; залежать від змісту компетенцій адміністративного органу; їх вибір зумовлюється специфікою поставленої мети щодо певного об'єкта публічного впливу, що встановлює найкращий ефективний варіант діяльності з метою досягнення бажаного публічного інтересу [11]. Контроль за нотаріальною діяльністю – це інструмент адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності, що використовується загальними та спеціальними суб'єктами публічної адміністрації для реалізації бінарного (адміністративного та внутрішньонотаріального) контролюючого впливу на нотаріальні відносини задля дотримання норм нотаріального законодавства та приписів, належної організації нотаріальної діяльності, захисту прав учасників нотаріальної діяльності та виявлення стану дотримання

правил здійснення нотаріальної діяльності [12]. Безпосередньо ж об'єктом державного контролю є конкретні дії підконтрольних суб'єктів, пов'язані з їхньою нотаріальною діяльністю. Такими суб'єктами є державні нотаріальні контори, приватні нотаріуси, державні нотаріальні архіви та так звані квазінотаріальні органи (консульські установи України, посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних і міських рад та інші посадові особи, які посвідчують дії, дорівняні до нотаріальних, лише в певних випадках виключного характеру та встановлених законом; особи, які мають намір зайнятися нотаріальною діяльністю (яких можна розподілити на осіб, що мають намір пройти стажування; стажистів державних та приватних нотаріусів; осіб, які мають намір отримати свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю; осіб, що мають намір зареєструвати приватну нотаріальну діяльність) [9, с. 22–28].

Наукове розуміння контролю, як інструменту публічному адміністрування ґрунтується на визначенні його як самостійного інструменту, який полягає у здійсненні перевірки суб'єктами публічної адміністрації діяльності підконтрольних об'єктів для виявлення відхилень від встановлених правових норм. Основною метою контролю є забезпечення правомірності, ефективності й відповідності функціонування таких об'єктів вимогам законодавства, а також запобігання й усунення порушень через аналіз їх причин і умов. Контроль виконує не лише функцію нагляду, а й виступає інформаційно-аналітичним засобом, спрямованим на підвищення якості державного управління [13].

Контроль у сфері нотаріальної діяльності є одним із ключових механізмів забезпечення належної організації роботи нотаріусів і дотримання ними законодавства, базуючись на положеннях Закону України «Про нотаріат» та нормативно-правових актах Міністерства юстиції України. Він здійснюється відповідно до принципів законності, об'єктивності, прозорості, конфіденційності та регулярності. Контроль здійснюється на підставі планових і позапланових перевірок, а також перевірок на запит. Планові перевірки проводяться відповідно до затвердженого графіка з урахуванням попередніх результатів перевірок. Позапланові перевірки ініціюються за дорученням Міністерства юстиції України чи його територіальних органів, у разі обґрунтованих звернень фізичних або юридичних осіб чи за результатами попередніх перевірок, якщо виявлено значні порушення. Перевірки на запит проводяться за зверненням суб'єкта нотаріальної діяльності для отримання методичної допомоги. Підготовка до перевірки передбачає формування комісії з визначенням її складу, строків і плану, вивчення попередніх результатів перевірок і наявних матеріалів та надсилання повідомлення суб'єкту перевірки не пізніше ніж за 10 днів до її початку у разі планової перевірки [14].

Отже, контроль у сфері нотаріальної діяльності є важливим інструментом публічного адміністрування, що забезпечує ефективність та відповідність діяльності нотаріусів державним вимогам. Він виступає зовнішнім виразом адміністративної діяльності публічних органів, спрямованим на перевірку функціонування підконтрольних об'єктів, таких як нотаріуси, державні нотаріальні контори та архіви. Контроль ґрунтується на правовій динаміці адміністративної діяльності, яка залежить від компетенцій органів влади. Вибір контрольних заходів визначається специфікою мети та об'єкта впливу, що дозволяє досягати бажаного публічного інтересу. Особливістю контролю є його бінарний характер, оскільки він поєднує адміністративний та внутрішньонотаріальний контроль для забезпечення дотримання законодавства, організації нотаріальної діяльності та захисту прав її учасників.

Сукупність суб'єктів, що діють у сфері державного регулювання нотаріальної діяльності, – певна система учасників, яка на підставі критерію наявності владних

повноважень розподіляється на суб'єктів, які наділені владними повноваженнями, і суб'єктів, що позбавлені їх. До суб'єктів державного контролю нотаріальної діяльності, які наділені владними повноваженнями, належить перш за все держава, зокрема створюючи систему нотаріату шляхом ухвалення відповідних нормативно-правових актів. За нормативною функцією, до системи означених суб'єктів належать Президент України та Кабінет Міністрів України, безпосередньо ж реалізація функції організації нотаріату покладена на Міністерство юстиції України й підпорядковані йому місцеві органи юстиції [9, с. 22–28]. Адміністративний контроль за діяльністю органів нотаріату як інструмент забезпечення належної нотаріальної діяльності в Україні використовується загальними та спеціальними суб'єктами публічної адміністрації для реалізації бінарного (адміністративного та внутрішньо-нотаріального) контролюючого впливу на нотаріальні відносини задля дотримання норм нотаріального законодавства та приписів, належної організації нотаріальної діяльності, захисту прав учасників нотаріальної діяльності та виявлення стану дотримання правил здійснення нотаріальної діяльності. Адміністративний контроль за діяльністю органів нотаріату як інструмент забезпечення належної нотаріальної діяльності в Україні здійснюють більшою мірою Міністерство юстиції України (адміністративний вплив) та Нотаріальна палата України (внутрішньо-організаційний контролюючий вплив) [12].

Адміністративні органи, які здійснюють контроль у сфері нотаріату, включають Міністерство юстиції України та його територіальні органи, представників цих органів, а також працівників територіальних органів юстиції, чия діяльність безпосередньо пов'язана з організацією нотаріату. До контролю також залучаються нотаріуси з високим рівнем професійної кваліфікації та значним досвідом практичної роботи (понад 10 років), працівники державного нотаріального архіву, а також комісії, які утворюються Міністерством юстиції або його територіальними органами, зокрема комплексні, цільові чи контрольні. Голови й члени цих комісій є відповідальними за проведення перевірок, забезпечення їх об'єктивності та відповідності законодавству [14].

Об'єкти здійснення контролю умовно поділяються на три основні категорії. До першої категорії належать фізичні особи, зокрема державні й приватні нотаріуси, а також посадові особи квазінотаріальних органів, таких як консульські установи чи виконавчі комітети місцевих рад. Друга категорія охоплює місця контролю, до яких належать державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, робочі місця приватних нотаріусів та приміщення, які використовуються для їхньої діяльності, включаючи їхню доступність, безпеку та відповідність законодавчим вимогам. Третя категорія стосується явищ, які контролюються, зокрема, дотримання нотаріусами законодавства під час вчинення нотаріальних дій, організація та ведення нотаріального діловодства, зберігання документів і архівів, виконання правил професійної етики, відповідність робочих місць встановленим стандартам, дотримання вимог страхування цивільно-правової відповідальності, а також загальний професійний рівень нотаріального обслуговування [14].

Для військовослужбовців, працівників правоохоронних органів та інших осіб, які перебувають у зонах бойових дій, передбачена можливість посвідчення довіреностей та заповітів командирами чи уповноваженими особами з подальшою реєстрацією документів у Єдиному реєстрі довіреностей або Спадковому реєстрі. Органи Міністерства юстиції забезпечують регулярний моніторинг дотримання нотаріусами професійної етики, законодавства, а також перевіряють стан використання спеціальних бланків і реєстрів. Нотаріальні дії заборонені для нотаріусів, чий робочі місця розташовані на тимчасово окупованих територіях, визначених Міністерством з питань

реінтеграції. Відчуження акцій, паїв та часток у статутному капіталі юридичних осіб можливе лише за наявності рішення Кабінету Міністрів України, що гарантує захист національних інтересів. У разі технічної несправності державних реєстрів строк внесення даних до них продовжується на час їх непрацездатності, підтверджений відповідними органами. Це забезпечує безперервність нотаріальної діяльності навіть в умовах збоїв у функціонуванні реєстрів. У разі загрози втрати або вилучення спеціальних бланків чи печаток вони підлягають знищенню з подальшим звітуванням перед уповноваженими органами [8].

Висновки. Отже, правовий контроль нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану є ключовим інструментом забезпечення законності, захисту прав і свобод учасників нотаріальних відносин. Він включає перевірку відповідності дій нотаріусів законодавчим нормам, запобігання порушенням і притягнення до відповідальності за їх вчинення. Особливий акцент робиться на забезпеченні ефективності роботи системи нотаріату, захисті нотаріальних документів і дотриманні професійної етики нотаріусами. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в умовах російсько-української війни виконує ключову роль у забезпеченні законності та захисту національних інтересів. Він базується на адміністративно-правовій складовій, охоплює всі аспекти нотаріальної діяльності та адаптується до викликів воєнного часу. Основними завданнями є перевірка дотримання законодавства, захист прав фізичних і юридичних осіб, а також попередження зловживань. Особливі обмеження, запроваджені в умовах війни, спрямовані на забезпечення безпеки держави, включаючи заборону вчинення нотаріальних дій для осіб, пов'язаних із державою-агресором. Публічний контроль у сфері нотаріальної діяльності – це вагомий засіб правового впливу держави на сферу нотаріату та ключовий інструмент публічного адміністрування ефективності та прозорості функціонування нотаріальної системи, що спрямований на забезпечення прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб в умовах мирного і воєнного стану. Він поєднує загальні засади правового нагляду з особливими адміністративними заходами, адаптованими до актуальних викликів воєнного стану. Основними суб'єктами контролю виступають Міністерство юстиції України, його територіальні органи та спеціальні комісії. Об'єктами контролю є нотаріуси, їхні робочі місця, документація, професійна етика, а також відповідність діяльності вимогам законодавства. Особливий акцент зроблено на підтримці доступності нотаріальних послуг для військовослужбовців Збройних сил, інших сил оборони України та осіб, які перебувають у складних обставинах внаслідок російської агресії та терористичних актів.

Список використаних джерел:

1. Контроль. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980). 2024. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C>
2. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України 5 квітня 2007 року, № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. ст. 389.
3. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: дис. д.ю.н. за спец. 12.00.07. Київ, 1999. 378 с.
4. Колпаков В. К. Поняття контрольного провадження у сфері нотаріату. *Юридичний вісник*. Повітряне і космічне право. 2013. № 1. С. 61–64.

5. Забарний Г. Г., Шкарупа В. К. Адміністративне право України : навчальний посібник. К., 2003. 212 с.
6. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні: монографія. Харків: Фоліо, 2002. 176 с.
7. Карнарук Н. В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2007. 21 с.
8. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року, № 164. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 43.
9. Тищенко В. Г. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 22–28.
10. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
11. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
12. Розсоха С. С. Адміністративний контроль за діяльністю органів нотаріату як інструмент забезпечення належної нотаріальної діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права. Збірник наукових праць*. Випуск 6, 2020. С. 46–52.
13. Правоторова О.М. Контроль та Нагляд. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні : навчальний посібник : у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін. ; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 378–381.
14. Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства. Затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 17 лютого 2014 року №357/5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17 лютого 2014 року за № 298/25075. *Офіційний вісник України*. 2014. № 16, стор. 246, стаття 512, код акта 71596/2014.
15. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року, № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28, ст. 250. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

УДК 351.746(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.12>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ

Талпа Петро Валентинович,
аспірант
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У науковій статті проаналізовано систему нормативно-правових актів за юридичною силою, що включає закони та підзаконні нормативно-правові акти та охоплюється поняттям правового регулювання організації та діяльності Служби судової охорони України.

Визначено, що нормативно-правові акти різної юридичної сили, спрямовані на врегулювання правового статусу Служби судової охорони, організації порядку службових відносин, відносин взаємодії з міжнародними організаціями, органами публічної влади, громадськістю та є складовою механізму адміністративно-правового регулювання організації і діяльності цієї служби, що є динамічною частиною правової системи суспільства та являє собою систему правових засобів, способів, форм, які перебувають у взаємозв'язку і взаємодії.

Встановлено, що Служба судової охорони здійснює свою діяльність не тільки у відповідності до норм національного законодавства, а також повинна опиратися на міжнародні нормативно-правові акти, якими регламентовано, зокрема, захист прав і свобод людини, основні принципи правосуддя для осіб, які постраждали від злочинів і зловживання владою, захист свідків, а також осіб, які співпрацюють з органами правосуддя тощо.

Запропоновано нормативно-правові акти, які регулюють організацію та діяльність Служби судової охорони, класифікувати залежно від предмету правового регулювання (відносини, які виникають у сфері реалізації Службою судової охорони своїх безпосередніх функціональних обов'язків).

Аргументовано та встановлено, що правова база, яку складають нормативно-правові акти, що регулюють організацію та діяльність Служби судової охорони, поділяються на два види: ті, які безпосередньо стосуються адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони; ті, що визначають правове положення інших державних органів влади та опосередковано регламентують певні складові елементи адміністративно-правового статусу зазначеної служби.

Ключові слова: Служба судової охорони, адміністративно-правовий статус, адміністративно-правове регулювання, нормативно-правові акти, закон, підзаконний нормативно-правовий акт, суд, правосуддя.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE JUDICIAL SECURITY SERVICE

Talpa Petro Valentynovych,
Postgraduate Student
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article analyzes the system of legal acts by their legal force, which includes laws and by-laws and is covered by the concept of legal regulation of the organization and activities of the Judicial Security Service of Ukraine.

The author determines that legal acts of different legal force are aimed at regulating the legal status of the Judicial Security Service, organizing the procedure for service relations, relations with international organizations, public authorities, and the public, and are part of the mechanism of administrative and legal regulation of the organization and operation of this service, which is a dynamic part of the legal system of society and is a system of legal means, methods, and forms which are interrelated and interacting.

It is established that the Judicial Security Service carries out its activities not only in accordance with national legislation, but must also rely on international legal acts that regulate, in particular, the protection of human rights and freedoms, the basic principles of justice for victims of crime and abuse of power, protection of witnesses and persons cooperating with the judiciary.

The author proposes to classify the legal acts regulating the organization and operation of the Court Security Service depending on the subject matter of legal regulation (relations arising in the course of implementation by the Court Security Service of its direct functional duties).

The author argues and establishes that the legal framework comprised of the statutory and regulatory acts governing the organization and operation of the Judicial Security Service is divided into two types: those which directly relate to the administrative and legal regulation of the Judicial Security Service; those which determine the legal position of other public authorities and indirectly regulate certain constituent elements of the administrative and legal status of the said service.

Key words: Judicial Security Service, administrative and legal status, administrative and legal regulation, regulatory legal acts, law, bylaw, court, justice.

Постановка проблеми. Служба судової охорони поряд із іншими органами публічної влади здійснює правоохоронну діяльність. Правоохоронна діяльність є основним напрямом діяльності органів публічної влади, в межах якого реалізується правоохоронна функція держави [1, с. 73]. Водночас Служба судової охорони разом із національною судовою системою протягом тривалого часу перебуває у стадії постійного реформування. За останні роки було ухвалено низку нормативно-правових актів, відповідно до яких зазначена служба зазнала істотних змін.

У процесі проведення судової реформи здебільше увага законодавця приділена вдосконаленню правового статусу Служби судової охорони; внесенню змін та доповнень до законодавчої бази, яка регламентує діяльність інституту судової охорони на рівні центрального органу та територіальних підрозділів; покращенню організаційно-штатного складу та структури та управлінської ланки найвищого рівня; визначенню переліку та можливому розширенню сфери охоронних послуг, які надає Служба судової охорони тощо.

Слід відзначити, що Служба судової охорони є вагомою ланкою у судовій системі, оскільки саме від професійності, кваліфікації та мотивації цих державних службовців залежать ефективність та швидкість роботи суду, якісне виконання покладених на суд завдань і функцій. У зв'язку із цим питання вдосконалення адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Служби судової охорони є важливим і актуальним для наукового дослідження. Порядок організації та діяльності Служби судової охорони регулюється водночас положеннями наступних нормативно-правових актів: Закону України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя», «Про Вищий антикорупційний суд», «Про державну службу», «Про публічні закупівлі», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації», «Про інформацію», «Про очищення влади», «Про судову експертизу», «Про Національну поліцію», «Про охоронну діяльність», «Про запобігання корупції», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Постанови Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення співробітників Служби судової охорони», Положення про Службу судової охорони, Положення про Державну судову адміністрацію України, Порядку проведення конкурсу для призначення на посади співробітників Служби судової охорони та ін. Необхідність поглибленого дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Служби судової охорони обумовлено тим, що зазначена діяльність регламентується різними за юридичною силою, суб'єктом прийняття, порядком прийняття нормативно-правових актів та відомчих документів. Особливого значення набуває аналіз проблемних питань, пов'язаних із адміністративно-правовим регулюванням діяльності цього органу, що потребує системного аналізу та узагальнення.

Стан дослідження проблеми. Окремі питання, пов'язані з адміністративно-правовим регулюванням організації та діяльності Служби судової охорони, досліджували у своїх наукових роботах такі учені: В. Галуцько [2], П. Діхтієвський, В. Сурник [3, с. 37–42], А. Іванищук [4, с. 34–37], Р. Ігонін [5, с. 43–48], О. Кіпчарський [6, с. 60–66], С. Пашков [7], О. Угровецький [8], С. Шатрава [9, с. 348–350], С. Шоптенко [10, с. 255–253] та ін. Однак ґрунтового та комплексного аналізу потребує дослідження різних аспектів адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Служби судової охорони, яке має практичне і наукове значення.

Мета даної наукової статті полягає у проведенні аналізу теоретичних, організаційно-правових засад, юридичної природи, сутності, змісту адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Служби судової охорони.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження, перш за все, варто звернути увагу на необхідність вдосконалення законодавчого забезпечення діяльності Служби судової охорони. Це пов'язано, насамперед, із тим, що зазначена служба є відносно новою, відповідно перед нею постає багато завдань та викликів. Звернемо увагу на стан адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Служби судової охорони в реаліях сьогодення.

Звернемо увагу на теоретичне поняття правового регулювання, яке існує в юридичній науці. Так, на думку О.Ф. Скакун, під правовим регулюванням розуміють здійснення державними органами та установами за допомогою права, закону і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне оформлення, а також їх охорону та розвиток [11, с. 529]. Позиція інших науковців полягає у тому, що під правовим регулюванням вони розуміють здійснюваний із використанням системи правових засобів і способів вплив на відносини у суспільстві з метою їх юридичної фіксації, охорони та подальшого розвитку відповідно до потреб, що виникають

[12, с. 117]. Натомість існує інша наукова позиція, прибічники якої пропонують правове регулювання розуміти як різносторонній вплив на різні суспільні відносини правових явищ, до яких відносять правові ідеї, принципи правового буття суспільства, які не впроваджено в юридичні форми (закони, кодекси, постанови, розпорядження) [13, с. 10].

Що стосується поняття адміністративно-правового регулювання, то з цього приводу є слушною думка В. Разводовського, який визначає останнє як комбінацію способів правового регулювання, де переважають зобов'язання та заборони [14, с. 168]. Відповідно ця комбінація формується через наділення учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами й покладання на них обов'язків шляхом визначення та закріплення у правових актах певних правил поведінки внаслідок правотворчої діяльності уповноважених на це органів (посадових осіб) [15, с. 122].

На рівні дисертаційної роботи питання адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Служби судової охорони були розглянуті О.П. Угровецьким, який в контексті дослідження організаційно-правових засад охоронної діяльності Державної Служби охорони (ДСО) при Міністерстві внутрішніх справ України, розглядає правове регулювання організації її діяльності як специфічний вид соціального регулювання, що полягає у діяльності уповноважених органів в сфері нормотворчості з метою організації ДСО складової системи в структурі органів виконавчої влади, включаючи організацію та порядок взаємодії ДСО як служби та її посадових осіб із представниками громадськості для захисту об'єктів усіх форм власності та призначення від протизаконних посягань, що будується на договірних засадах, а також боротьби з різного роду правопорушеннями в місцях несення ними служби [16].

Цікавою також є наукова позиція М. Мазепи, який провів аналіз адміністративно-правових засад правоохоронної діяльності ДСО при Міністерстві внутрішніх справ України та визначає, що правове поле для належного функціонування та організації роботи цієї служби утворюють закони та підзаконні нормативно-правові акти, які характеризуються ієрархічною побудовою [17, с. 8].

Разом з тим, О.М. Кіпчарський в одному із розділів дисертаційної роботи, ґрунтуючись на аналізі законодавства України, міжнародних нормативно-правових актів, судової практики, правової доктрини, визначає поняття правового регулювання організаційної та практичної діяльності Служби судової охорони як самостійний вид регулювання суспільних відносин зовнішньої та внутрішньої адміністративної діяльності, яка розкривається через нормотворчу діяльність уповноважених органів щодо організації діяльності Служби судової охорони як правоохоронного органу [6].

Як бачимо, наукові підходи теоретиків щодо сутності та властивостей правового регулювання можуть бути базовим теоретичним підґрунтям для розгляду питання про правові засади організації та діяльності Служби судової охорони.

У попередніх дослідженнях нами було зазначено, що організація та діяльність Служби судової охорони регламентується різними за юридичною силою, суб'єктом прийняття, процедурою прийняття нормативно-правових актів. У зазначених наукових працях нами було акцентовано увагу на інституційній складовій механізму адміністративно-правового регулювання Служби судової охорони в Україні, натомість у даній науковій роботі вважаємо за необхідне більш детально дослідити правову базу, яка регулює діяльність служби за юридичною силою.

Служба судової охорони при здійсненні діяльності керується нормами Конституції України, національними законами, указами глави держави, постановами парламенту України, ухваленими відповідно та на виконання вимог Конституції та законодавчих актів України, актами українського уряду, рішеннями та документами Вищої

ради правосуддя та Державної судової адміністрації України, іншими нормативними актами.

Так, нормативно-правове регулювання організації та діяльності Служби судової охорони регулюється сукупністю актів різної юридичної сили, а саме можна відзначити наступні: 1) Конституцією України; 2) Законами України (закони та кодекси, наприклад: Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Закон України «Про Вищу раду правосуддя», Закон України «Про Вищий антикорупційний суд», Закон України «Про публічні закупівлі», Закон України «Про звернення громадян», Закон України «Про державну службу», Закон України «Про доступ до публічної інформації», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про очищення влади», Закон України «Про запобігання корупції», Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний процесуальний кодекс України); 3) Указами і Розпорядженнями Президента України (Указ Президента України від 6 жовтня 2021 р. № 508/2021 «Про символіку Служби судової охорони»); 4) нормативними актами, які приймають органи виконавчої влади (постанови Кабінету Міністрів України, наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2019 р. № 289 «Про грошове забезпечення співробітників Служби судової охорони»); 5) нормативними актами, що приймають у системі правосуддя (Наказ Державної судової адміністрації України від 20 квітня 2021 р. № 131 «Про затвердження правил пропуску осіб до будинків (приміщень) Державної судової адміністрації України та транспортних засобів на її територію»); 6) документами та актами, які приймають рішенням керівництва органу (Наказ Служби судової охорони від 23 вересня 2020 р. № 510 «Про затвердження переліку відомостей, які становлять службову інформацію в Службі судової охорони»); 7) рішеннями, що ухвалює Вища Рада правосуддя, яка як колегіальний, незалежний орган державної влади конституційного рівня та суддівського самоврядування контролює судову охорону (Рішення від 4 квітня 2019 р. № 1052/0/15-19 «Про затвердження Положення про проходження служби співробітниками Служби судової охорони»).

Серед численної кількості нормативних актів вищої юридичної сили, які встановлюють підстави та напрями діяльності Служби судової охорони можна віднести Закони України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [18] та «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [19]. Зазначені нормативно-правові акти регулюють ключові питання, пов'язані із виконанням завдань, які поставлені перед Службою судової охорони. У свою чергу, серед підзаконних нормативно-правових актів, які визначають статус Служби судової охорони, можна виділити Положення про проходження служби співробітниками Служби судової охорони, затверджене Вищою радою правосуддя в рішенні від 4 квітня 2019 р. № 1051/0/15-19 [20]. Положення визначає правовий статус, підзвітність та підвідомчість, структуру, завдання, функції, права Служби судової охорони та її співробітників.

Слід відзначити, що при здійсненні своєї діяльності Служба судової охорони також повинна опиратися на ключові міжнародні нормативно-правові акти, якими регламентовано захист прав і свобод людини, основні засади боротьби держав світу з транснаціональною злочинністю, основні принципи правосуддя для осіб, які постраждали від злочинів і зловживання владою, правила поведінки з особами, винними у злочинах, захист свідків, а також осіб, які співпрацюють з органами правосуддя тощо.

Вважаємо, що першочерговими такими міжнародними документами, є положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (4 листопада 1950 р.),

а також Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнятої Генеральною асамблеєю ООН (29 листопада 1985 р.). Основною положенням є те, що зазначені документи міждержавного рівня закріплюють право, умови та шляхи забезпечення безпеки та інтересів осіб, які є учасниками або сприяють здійсненню кримінального судочинства. Водночас необхідно відзначити положення Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, 2005 року, які визначають порядок забезпечення безпеки для осіб та працівників правоохоронного сектору держави в окремих категоріях кримінальних справ.

До вказаного слід додати, що нормативно-правові акти, які регулюють організацію та діяльність Служби судової охорони, можна також класифікувати залежно від предмету правового регулювання. Відповідно є нормативно-правові акти, які визначають: засади утворення та діяльності органу публічної влади; порядок внутрішньої та зовнішньої організації функціонування Служби судової охорони; взаємодію Служби судової охорони з іншими суб'єктами публічної адміністрації, правоохоронними органами, громадськістю; виконання завдань і функцій Служби судової охорони.

Висновки. Отже, у межах нашого наукового дослідження можна зробити висновок, що залежно від юридичної сили нормативно-правові акти, які регулюють діяльність Служби судової охорони, ієрархічно можна відобразити наступним чином: Конституція України; міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України; законодавчі акти; підзаконні нормативно-правові акти. Норми зазначених нормативно-правових актів, спрямовані на врегулювання: правового статусу Служби судової охорони, організації порядку службових відносин, відносин щодо взаємодії з міжнародними організаціями, органами державної влади та представниками громадянського суспільства. Разом вони є складовою механізму адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Служби судової охорони, що є динамічною частиною правової системи суспільства загалом та являє собою систему правових засобів, способів, форм, які перебувають у взаємозв'язку і взаємодії.

Враховуючи аналіз системи нормативно-правових актів, що регулюють організацію та діяльність Служби судової охорони, можна визначити у складі правової бази ті, які безпосередньо стосуються адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони та ті, які визначають правове положення інших державних органів влади та одночасно опосередковано регламентують певні складові елементи адміністративно-правового статусу зазначеної служби.

Список використаних джерел:

1. Корнієнко М.В. Правоохоронна діяльність в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 2. С. 66–74.
2. Галуцько В.В. Адміністративно-правові основи організації та діяльності Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна акад. внутріш. справ України. Київ, 2003. 206 с.
3. Діхтієвський П.В., Сурник В.М. Діяльність Державної судової адміністрації в контексті організаційного забезпечення безпеки суддів та охорони приміщень судів. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 1 (7). С. 37–42.
4. Іванищук А.А. Особливості методів адміністративного примусу у сфері регулювання судової гілки влади. *Інформація і право*. 2014. № 2 (11). С. 34–37.
5. Ігонін Р.В. Судова міліція України в контексті адміністративно-правової реформи. *Адвокат. Наука і практика*. 2010. № 9 (120). С. 43–48.
6. Кіпчарський О.М. Принципи діяльності Служби судової охорони. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 21. С. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.08>.

7. Пашков С.М. Організаційно-правові засади діяльності судової міліції по забезпеченню безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2008. 18 с.
8. Угровецький О.П. Організаційно-правові засади охоронної діяльності державної служби охорони при МВС України: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 20 с.
9. Шатрава С. Правова регламентація діяльності судової міліції в умовах сьогодення. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 9. С. 48–50.
10. Шоптенко С.С. Особливості правового регулювання адміністративно-правового статусу судової міліції в Україні. *Право і Безпека*. 2010. № 1. С. 60–65.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
12. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
13. Петрова І.П., Мулявка Д.Г. Нормативно-правове регулювання організації і діяльності міліції України : монографія. Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2005. 176 с.
14. Разводовський В. Особливості нормативно-правового регулювання державноуправлінських відносин у транспортній сфері. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 167–174.
15. Матвійчук А. Визначення адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення регуляторної політики. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 11. С. 121–124.
16. Угровецький О.П. Організаційно-правові засади охоронної діяльності державної служби охорони при МВС України: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 20 с.
17. Мазепа М.М. Адміністративно-правові засади правоохоронної діяльності Державної служби охорони при МВС України: дис. канд. юр. наук: 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 263 с.
18. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 20.07.2024).
19. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 20.07.2024).
20. Положення про проходження служби співробітниками Служби судової охорони: Рішення Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 р. № 1052/0/15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1052910-19/conv#n306> (дата звернення: 21.07.2024).

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 34.096

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.13>

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Гончарук Владислав Леонідович,
orcid.org/0000-0002-9627-9530
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри національної безпеки
та кафедри управління фінансово-
економічною безпекою
(Інститут безпеки Міжрегіональної
Академії управління персоналом,
м. Київ, Україна)

Бедратий Юрій Вячеславович,
orcid.org/0000-0001-9230-0438
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правових
природоохоронних дисциплін
(Національний університет водного
господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна)

Корупція є системним і перманентним явищем, здатним вплинути на вітчизняну економіку, зокрема шляхом розширення її тіньового сектору. Це, своєю чергою, негативно позначається на ключових економічних показниках та уповільнює темпи розвитку держави в умовах інтеграції до європейського економічного простору. Наявність корупційних ризиків формує бар'єри для залучення інвестицій, знижує ефективність державного управління та підриває довіру суспільства до владних інституцій.

Нині, нагальна необхідність боротьби з корупцією є пріоритетом державної політики України, спрямованої на запобігання цьому явищу та протидію йому. Один із головних напрямів подолання корупції полягає у реформуванні антикорупційного законодавства, створення прозорих і дієвих механізмів державного управління, а також запровадження системного контролю за використанням державних ресурсів. Особливу увагу в такому випадку приділяють забезпеченню прозорості державних закупівель, функціонуванню стратегічно важливих підприємств та вдосконаленню регулювання ключового сектору економіки, зокрема державного і приватного.

Впровадження цифрових технологій у сфері державного управління дозволяє здійснювати ефективний моніторинг та контроль за фінансовими потоками, мінімізуючи можливості для корупційних зловживань. Антикорупційна політика, як частина правової стратегії детінізації економіки, передбачає інтеграцію сучасних інформаційних систем з метою підвищення рівня підзвітності та відкритості державних інституцій. У результаті таких заходів формується прозоре економічне середовище, яке сприяє розвитку чесної конкуренції та створює умови для сталого економічного зростання країни.

Загалом, боротьба з корупцією є стратегічним завданням для України, адже її успішна реалізація є необхідною умовою економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності країни та вихід на європейську правову арену. Запровадження ефективних антикорупційних механізмів дозволить мінімізувати тіньові процеси, забезпечити прозорість економічної діяльності та сприяти побудові відкритого та стабільного економічного середовища.

Ключові слова: корупція, економічна безпека, детінізація економіки, економічна прозорість, євроінтеграція.

ANTI-CORRUPTION POLICY AS A COMPONENT OF THE LEGAL STRATEGY FOR ECONOMY DEFINITIONS

Honcharuk Vladyslav Leonidovych,
orcid.org/0000-0002-9627-9530
Doctor of Philosophy in Law,
Associate Professor at the Department
of National Security and the Department
of Financial and Economic Security
Management
(Interregional Academy of Personnel
Management, Kyiv, Ukraine)

Bedratyi Iurii Viacheslavovych,
orcid.org/0000-0001-9230-0438
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department
of Legal Environmental Protection
Disciplines
(National University of Water
Management and Natural Resources,
Rivne, Ukraine)

Corruption is a systemic and permanent phenomenon that can affect the domestic economy, in particular by expanding its shadow sector. This, in turn, negatively affects key economic indicators and slows down the pace of development of the state in the context of integration into the European economic space. The presence of corruption risks forms barriers to attracting investment, reduces the efficiency of public administration and undermines public trust in government institutions.

Currently, the urgent need to combat corruption is a priority of the state policy of Ukraine, aimed at preventing and counteracting this phenomenon. One of the main directions of overcoming corruption is to reform anti-corruption legislation, create transparent and effective mechanisms of public administration, as well as introduce systematic control

over the use of state resources. In this case, special attention is paid to ensuring the transparency of public procurement, the functioning of strategically important enterprises and improving the regulation of the key sector of the economy, in particular the public and private.

The introduction of digital technologies in the field of public administration allows for effective monitoring and control of financial flows, minimizing opportunities for corruption abuses. Anti-corruption policy, as part of the legal strategy for de-shadowing the economy, involves the integration of modern information systems in order to increase the level of accountability and openness of state institutions. As a result of such measures, a transparent economic environment is formed, which promotes the development of fair competition and creates conditions for sustainable economic growth of the country.

In general, the fight against corruption is a strategic task for Ukraine, since its successful implementation is a necessary condition for economic growth, increasing the country's competitiveness and entering the European legal arena. The introduction of effective anti-corruption mechanisms will minimize shadow processes, ensure transparency of economic activity and contribute to the construction of an open and stable economic environment.

Key words: corruption, economic security, de-shadowing of the economy, economic transparency, European integration.

Розвиток економіки є запорукою розвитку держави. Корупційні порушення значно впливають на економіку держави, завдаючи їй величезних збитків, зменшуючи наповнення державного бюджету та створюючи перешкоди для реалізації державних програм, спрямованих на соціально-економічний розвиток. Високий рівень корупції негативно впливає на макроекономічну стабільність, знижуючи довіру до фінансової системи країни та послаблюючи міжнародні економічні зв'язки. Тіньові економічні процеси викликають втрати державного бюджету через недоотримання податкових надходжень, обмежуючи можливості для реалізації соціально-економічних програм. Окрім того, корупція створює нерівні умови для конкуренції, і, як наслідок, призводить до монополізації окремих секторів економіки, зменшує можливість для інноваційного та технологічного розвитку. В умовах євроінтеграції України, боротьба з тіньовою економікою є не лише внутрішнім завданням, але й одним із ключових критеріїв відповідності європейським стандартам. Ефективна антикорупційна політика, котра включає імплементацію міжнародних норм і стандартів, сприятиме формуванню прозорого економічного середовища. Це, своєю чергою, стимулюватиме надходження іноземного капіталу, сприятиме розвитку малого і середнього бізнесу, а також підвищить конкурентоспроможність України на міжнародній арені. Таким чином, комплексний підхід до вирішення проблеми тіньової економіки є необхідною умовою сталого розвитку держави.

Актуальність дослідження антикорупційної політики, як складової правової стратегії детінізації економіки, передбачає розробку та впровадження ефективних механізмів запобігання та протидії корупції. Систематичне викорінення корупційних схем є основою для виведення економіки з тіні, підвищення прозорості фінансових потоків та забезпечення справедливого перерозподілу державних ресурсів. Антикорупційна політика відіграє важливу роль у формуванні довіри громадян до державних інститутів та підвищенні правової культури суспільства. У сучасних умовах, коли Україна прагне до євроінтеграції, реалізація ефективної антикорупційної стратегії є однією із головних умов, що впливає на створення конкурентоспроможної та прозорої економіки, яка б відповідала міжнародним стандартам.

Корупція завжди була тим деструктивним чинником, який впливає на економіку України. Вона здатна підірвати довіру до державних інституцій, спотворити ринкові

механізми і створити несправедливі конкурентні умови для бізнесу. Корупційні схеми здатні підсилити економічні витрати, спровокувати зменшення обсягів інвестицій, вплинути на зростання тіньового сектору економіки. Для боротьби з корупцією впроваджується низка заходів, спрямованих на зменшення впливу корупції на різні сфери життя суспільства. Дослідниця А. Славицька зазначає, що термін «антикорупційна політика» міститься в низці нормативно-правових актів, однак самого визначення цього терміну немає [1, с. 74]. За визначенням із Великої української енциклопедії, антикорупційна політика – це напрям узгоджених дій держави і суспільства в частині усунення (зменшення) причин та умов, які сприяють розвитку корупції в різних сферах життя [2]. Вітчизняний дослідник Ю. В. Луценко говорить, що антикорупційна стратегія розпочалася ще у 2014 році. Саме тоді було прийнято Закон України «Про запобігання корупції» [3]. Цей нормативно-правовий акт відповідав усім міжнародним стандартам у цій сфері і враховував напрацьований зарубіжний досвід та рекомендації низки міжнародних інституцій. Одночасно із прийняттям закону було затверджено Антикорупційну стратегію на 2014-2017 роки. В рамках цієї стратегії було визначено головні напрями боротьби з корупцією. Одним із таких стала боротьба із тіньовою економікою. Оскільки корупція в Україні є радше політичною і соціально-економічною проблемою, головна увага зосереджена саме на можливостях антикорупційних органів влади, здатних подолати корупцію, забезпечивши повноцінний і гармонійний розвиток держави.

Антикорупційна політика, яка провадиться державою, спрямована на зниження корупційних ризиків та створення прозорих умов для детінізації економіки. Впровадження ефективного контролю, цифрових інструментів і прозорих механізмів дозволяє мінімізувати нелегальну діяльність та ухилення від сплати податків. Це, в свою чергу, сприяє зменшенню тіньового сектору, стимулює чесну конкуренцію та покращує інвестиційний клімат, оскільки детінізація економіки забезпечує ефективний розподіл ресурсів, тим самим впливаючи на сталий економічний розвиток України. Загалом, економічна безпека держави забезпечується лише за умов дієвого правового та державного регулювання. Головними завданнями кожної країни є моніторинг і прогнозування факторів, які послаблюють стабільність національної економіки, виявлення потенційних загроз економічній безпеці та розробці заходів для їх запобігання [4, с. 126].

Як зауважує вітчизняна дослідниця І. Мордас, до повномасштабного вторгнення у 2022 році частка тіньової економіки за оцінками різних експертних груп становила від 30% до 50%. Після 2022 року частка тіньової економіки знизилася на декілька відсотків, однак значного покращення не відбулося. Серед низки чинників, які не дають Україні повноцінно впроваджувати політику детінізації необхідно виокремити варіативні фактори боротьби з корупцією на всіх рівнях влади. За словами авторки, державна політика, спрямована на зниження рівня корупції в Україні, повинна стати одним із ключових напрямів діяльності держави. Її реалізація зміцнить економічний розвиток країни та підвищить прозорість економічних відносин, зменшить масштаби тіньової економіки, і, в свою чергу, створить необхідні умови для післявоєнного відновлення країни та забезпечення максимально швидкої інтеграції України в європейський правовий простір [5, с. 99]. Всі прекрасно розуміють, що корупція – це ганебне явище, яке завдає істотної шкоди різним сферам життя суспільства. Зі слів В. В. Нонік, корупція – це соціальне явище, яке має соціальну обумовленість, соціальні закономірності розвитку та негативно впливає на різні соціальні процеси [6, с. 207]. Це багатовимірне явище, яке проникає у всі сфери суспільного життя, порушуючи принципи соціальної справедливості та довіри до інститутів влади. Її соціальна обумовленість

вказує на необхідність системного підходу до подолання цього явища, включаючи посилення правової культури, підвищення рівня громадської свідомості та забезпечення прозорості державного управління. Ефективна боротьба з корупцією можлива лише за умови гармонізації нормативно-правової бази і міжнародних стандартів та впровадження механізмів громадського контролю, що сприятиме зміцненню соціальної єдності та сталому розвитку суспільства.

Нині корупція набула форми всепоглинаючого суспільного феномену і стала явищем, яке спотворює усі сфери суспільного життя, в тому числі й економіку. Паразитуючи у суспільстві, вона завдає чималої шкоди навколишнім процесам. Базисом корупційних діянь є масштабна тіньова економіка, яка тягне за собою хабарництво, знижений рівень сплати податків та інші економічні ризики. Її масштабність здатна загальмувати нормальний розвиток держави. Тіньова економіка і корупція стали синонімами на шляху розвитку України. Саме тому посилена боротьба із тіньовою економікою першочергово має відбуватися в рамках антикорупційної діяльності.

Злагоджена робота з подолання корупції наразі є необхідною умовою вступу України до ЄС. За словами Президента Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн, Україна робить помітні кроки до впровадження антикорупційної політики в сприянні детінізації економіки. Наразі Україна досягла значних результатів у зміцненні верховенства права, однак подальші кроки мають спрямовуватися на вдосконалення антикорупційного законодавства та підвищення ефективності функціонування державної адміністрації. Це дозволить створити необхідні передумови для належної реалізації антикорупційних механізмів і забезпечення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності [7].

Одним із досягнень у сприянні детінізації економіки України стало ухвалення Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки». Метою ухвалення Закону стала посилена боротьба у сфері запобігання та протидії корупції, а також забезпеченні скоординованої та системної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в цьому напрямку. Основний акцент зроблено на затвердженні та ефективній реалізації Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки.

В рамках окресленої Антикорупційної стратегії головна увага приділяється державному регулюванню економіки та розвитку державного і приватного секторів. Основні заходи передбачають зокрема здійснення державного регулювання економіки шляхом запровадження абсолютно прозорої системи державних закупівель задля мінімізації корупційних ризиків, автоматизації розрахунків очікуваної вартості закупівель, створення інформаційно-аналітичної системи для ефективного управління природними ресурсами, забезпечуючи їх прозорий облік та використання. Таким чином, антикорупційні заходи в економічній сфері спрямовані на підвищення прозорості, ефективності управління ресурсами та стимулювання добросовісної ринкової конкуренції [8].

Вітчизняний дослідник В. В. Пацкан зазначає, що тіньова економіка характеризується певним дуалізмом, котрий проявляється у її подвійній ролі. З одного боку, вона частково компенсує несприятливі умови в процесі ведення бізнесу, впливаючи на виживання суб'єктів господарювання в умовах економічної турбулентності. З іншого боку, вона має суто негативний антисоціальний вплив, що проявляється у перерозподілі доходів на користь неформального сектору, зниженні рівня життя населення та погіршенні ефективності державного управління економікою [9, с. 6].

Найвищий рівень тіньової економіки можна простежити у таких сферах, як виробнича та розподільна діяльність, особливо у використанні продуктивного капіталу.

Значною мірою це стосується інвестиційної, банківської, біржової та страхової діяльності, а також секторів, пов'язаних із видобутком і розподілом ресурсів. Крім того, тінізація є поширеною у сфері надання послуг і насамперед в таких сферах як освіта, медицина та житлово-комунальне господарство, а також у різних видах посередницької діяльності [10, с. 12]. Серед головних складових антикорупційної політики варто виокремити такі структурні елементи, як:

- удосконалення нормативно-правового забезпечення заходів з протидії відмиванню доходів;
- посилення моніторингово-аналітичних заходів, спрямованих на ідентифікацію клієнтів фінансово-кредитних установ;
- організація державного фінансового моніторингу та фінансового контролю;
- розробка інформаційних механізмів, які б забезпечили вчасне повідомлення фінансовим установам про підозрілі операції;
- формування інформаційного ресурсу, пов'язаного із зберіганням інформації щодо фінансово-господарської діяльності;
- правове та організаційне забезпечення правоохоронної діяльності у боротьбі, пов'язаною з легалізацією доходів.

Дослідники наголошують, що незважаючи на певні успіхи державних інституцій у боротьбі з тіньовим сектором економіки, нині спостерігається лише незначне покращення в цьому напрямку. Однією з головних причин цього явища є недостатня координація дій державних органів у сфері детінізації економіки та відсутність єдиної інформаційної платформи, яка б акумулювала всю необхідну інформацію для моніторингу та розслідування економічних злочинів у внутрішньо-економічній та зовнішньо-економічній діяльності.

Системний підхід та узгодженість дій державних органів влади на основі чіткої нормативно-правової бази є однією з головних умов подолання корупції та тіньової економіки в країні. Для посилення боротьби з корупцією та зменшення рівня тінізації економіки у сфері зовнішньоекономічної діяльності доцільно створити інтегровану базу даних, яка б об'єднувала інформацію Державної служби фінансового моніторингу, Державної аудиторської служби, Державної митної служби та Державної податкової служби. Сформована база дозволить першочергово виявляти незаконні схеми, факти приховування валютної виручки за кордоном, незаконного відшкодування ПДВ під час експортних операцій, а також інші порушення, в тому числі й незаконне отримання пільг, ухилення від оподаткування, приховування доходів тощо [11, с. 41].

Безперечно, для формування нового рівня правової свідомості потрібен час, адже виключити вплив історії, традицій і менталітету неможливо. Проте є й інший аспект, за який відповідальність несуть самі громадяни. Йдеться не лише про відмову підтримувати корупційні стосунки, але й про активні дії, спрямовані на виявлення корумпованих посадовців, а також серйозне та відповідальне ставлення до виборів органів державної влади. Вибір має здійснюватися усвідомлено, з розумінням того, що від обраних представників значною мірою залежить добробут району, області чи регіону, де вони представлятимуть свої повноваження [12].

Формування механізмів державного впливу на протидію тіньовій економіці та корупції, а також формування чітких правил має закріплюватися в урядових стратегіях та програмах, орієнтованих на їх ефективну реалізацію. Важливим завданням для антикорупційних інституцій та уряду України є систематичний аналіз показників і індикаторів, які використовуються в міжнародних дослідженнях і рейтингах для оцінки рівня корупції в країні. Отримані висновки та рекомендації щодо стану корупції в окремих сферах повинні лягти в основу розробки та впровадження заходів,

спрямованих на встановлення державної політики. Цей підхід сприятиме покращенню позицій України в міжнародних рейтингах, що, своєю чергою, позитивно вплине на залучення прямих іноземних інвестицій та зовнішніх оцінок демократичних процесів у державі. Гармонізація національного законодавства з міжнародними нормативно-правовими актами, а також імплементація у практичну діяльність норм і стандартів антикорупційного законодавства з питань протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, є ключовими умовами для зміцнення позицій України в європейському та глобальному економічному середовищі.

Висновки. Антикорупційна політика, яка нині проводиться в Україні спрямована на виведення економіки з тіні. Формування законодавчої бази, орієнтованої на забезпечення прозорості економічних процесів, створює необхідні умови для зниження рівня корупції та детінізації економіки. Важливим кроком є й розвиток електронних платформ і інформаційно-аналітичних систем, які також сприяють автоматизації процесів державного регулювання та підвищенню ефективності контролю. Узгодженість дій державних інституцій, розробка інтегрованих баз даних і системна боротьба з корупційними схемами є ключовими напрямками реалізації цієї політики. Гармонізація національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та імплементація норм антикорупційного законодавства забезпечить зміцнення міжнародного іміджу України. Успішна реалізація антикорупційної політики є важливим чинником залучення іноземних інвестицій і підвищення економічної стабільності держави.

Перспективи подальших досліджень у сфері антикорупційної політики та детінізації економіки України мають ґрунтуватися на аналізі ефективних механізмів взаємодії між державними інституціями, спрямованими на запобігання та протидію корупції. Важливим напрямом є також дослідження впливу цифрових технологій, зокрема електронних платформ, на прозорість економічних процесів і скорочення тіньового сектору. Доцільно вивчати міжнародний досвід боротьби з корупцією з метою адаптації успішних проектів до національних умов. Окремої уваги потребує розробка комплексних показників оцінки ефективності реалізації антикорупційних заходів та їх впливу на залучення іноземних інвестицій.

Список використаних джерел:

1. Славицька А. Щодо сутності та змістовного наповнення терміну «Антикорупційна політика». *Юридичний вісник*, 2022. № 5. С. 73–78. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/7.pdf
2. Кравченко С.О. Антикорупційна політика. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Антикорупційна_політика
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
4. Гончарук В. Л. Вплив легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на економічну сферу України в сучасних умовах. *Право.ua*. 2021. № 4. С. 124–130. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/12/124-_Goncharuk.pdf
5. Мордас І. Протидія корупції як чинник детінізації економіки України. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка*. С. 98–101. URL: <https://gov.bulletin.knu.ua/article/view/3016/2545>
6. Нонік В.В. Формування та реалізації антикорупційної політики в Україні: теорія, практика, механізми : монографія. Житомир: ЖДТУ, 2019. 387 с.

7. Президент Єврокомісії заявила про необхідність посилити українське законодавство щодо боротьби з корупцією. 2022, 11. Interfax-Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/838540.html>

8. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки, Закон України № 2322-IX. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>

9. Пацкан В. В. Інституційні основи антикорупційної політики як складової детінізації економіки. *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 4–13. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis>

10. Чернявський С. С., Некрасов В. А., Титко А. В. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

11. Івашова Л. М., Шевченко Н. І., Виноградова Н. Л. Особливості реалізації антикорупційної політики та протидії тіньовому сектору економіки у світлі євроінтеграційних прагнень України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. Випуск 3 (34). С. 40–49. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2022/3/6.pdf>

12. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Базові принципи та елементи антикорупційної політики в Україні. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/558-bazovi-printsipi-ta-elementi-antikorupsijsijnoi-politiki-v-ukrajini.html>

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.14>

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Завацька Валерія Анатоліївна,
аспірант кафедри кримінального
процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

У статті досліджуються особливості військових кримінальних правопорушень, їх класифікація та правове регулювання відповідно до законодавства України, з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану, важливості захисту суверенітету, територіальної цілісності нашої держави. Зазначається важливість системного аналізу військових злочинів для розуміння їхньої структури, зв'язків із іншими нормами права та ефективного правозастосування, особливо в умовах воєнного стану. Окреслено основні категорії військових правопорушень, зокрема проти порядку підлеглості, користування військовим майном, збереження військової таємниці та інші, виділено особливості новел Кримінального кодексу України спричиненні особливостями повномасштабного вторгнення росії на територію України.

Розглянуто проблему розмежування кримінальних і адміністративних правопорушень, яка є актуальною для підвищення ефективності правозастосування. Аналізуються об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони військових злочинів, підкреслюючи їхню специфіку. Особлива увага приділяється зміненому правовому регулюванню військових злочинів після запровадження воєнного стану, включаючи посилення санкцій та обмеження прав обвинувачених. Вказано на вплив формального складу злочинів на забезпечення військової дисципліни та обороноздатності держави. Розглянуто також роль мотиву й мети у складі військових злочинів, а також диференціацію відповідальності для військовослужбовців та цивільних осіб. Узагальнюється, що ефективне правове регулювання військових злочинів є запорукою збереження стійкості військової організації та безпеки держави. Додатково розглядається вплив міжнародного права та стандартів на регулювання військових правопорушень в Україні.

Наголошується на важливості врахування досвіду інших країн у реформуванні кримінального законодавства. Визначено основні напрями вдосконалення законодавчої бази, зокрема посилення інститутів превенції військових злочинів. Зроблено акцент на необхідності інтеграції принципів гуманізму та дотримання прав людини у процесі розгляду справ щодо військових злочинів. В статті підкреслюється цінність систематизації норм Кримінального кодексу, що регламентують відповідальність за військові правопорушення в Україні.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, військові злочини, військова служба, воєнний стан, правосуддя.

SPECIFIC FEATURES OF THE CONSTRUCTION OF CRIMINAL LAW NORMS REGULATING MILITARY OFFENSES

Zavatska Valeriia Anatoliivna,
Postgraduate Student at the Department
of Criminal Procedure
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

In the article, the peculiarities of military criminal offenses, their classification, and legal regulation under the legislation of Ukraine are studied, taking into account the specifics of the legal regime of martial law and the importance of protecting the sovereignty and territorial integrity of the state. The importance of systematic analysis of military crimes is emphasized to understand their structure, connections with other legal norms, and effective law enforcement, especially under martial law. The main categories of military offenses are outlined, including those against subordination, the use of military property, the preservation of military secrets, and others.

The issue of distinguishing between criminal and administrative offenses, which is crucial for improving law enforcement efficiency, is examined. The object, subject, objective, and subjective aspects of military crimes are analyzed, emphasizing their specifics. Particular attention is paid to the updated legal regulation of military crimes following the introduction of martial law, including the strengthening of sanctions and restrictions on the rights of the accused. The impact of the formal elements of crimes on ensuring military discipline and the state's defense capability is noted. The role of motive and purpose in the composition of military crimes, as well as the differentiation of liability for military personnel and civilians, is also addressed. It is summarized that effective legal regulation of military crimes is a guarantee of the resilience of the military organization and the state's security. Additionally, the influence of international law and standards on the regulation of military offenses in Ukraine is considered.

The importance of considering the experience of other countries in reforming criminal legislation is emphasized. The main directions for improving the legislative framework are identified, particularly strengthening the institutions for the prevention of military crimes.

Key words: military criminal offenses, military crimes, military service, martial law, justice.

Постановка проблеми. Військові кримінальні правопорушення або ж кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби посідають важливе місце у системі кримінального права. Закріплені в Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – ККУ) у розділі XIX. Їх детальна й чітка правова регламентація напряду пов'язана із забезпеченням виконання державою своїх функцій у сфері національної безпеки та оборони, що передбачені ст. 17 Конституції України. Крім того, значення цього виду правопорушень продовжує зростати з огляду на повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України, що триває. Не дивно, що серед нещодавніх змін, внесених до кримінального законодавства, наявна норма щодо неможливості застосовувати судами положення ст. 69 («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом») та ст. 75 («Звільнення від відбування покарання з випробуванням») за правопорушення передбачені ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429 ККУ в умовах несення військової служби під час дії воєнного стану чи в бойовій обстановці [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняних наукових дослідженнях останніх років питання військових кримінальних правопорушень розглядається досить активно. Зокрема, ряд українських дослідників, такі як Карпенко М., Фесенко О. та Шнипко О. приділили особливу увагу дослідженню питання суб'єктів військових кримінальних правопорушень [1], Ободовський О.В. розкрив питання загальної характеристики військових кримінальних правопорушень [2], Коломієць Н.В. та Бровко А.В. навели кримінально-правову характеристику військових кримінальних правопорушень [3], Харитонов С.О. детально розглянув аспекти кримінальної відповідальності за військові злочини за кримінальним правом України [4] тощо.

Метою статті є системний аналіз складу військових кримінальних правопорушень, вивчення особливостей конструкції відповідних кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. Військові кримінальні правопорушення – це кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів (ст. 401 ККУ) [10].

Цінність систематизації кримінально-правових норм можна також розглядати у декількох ключових аспектах – теоретичному та практичному [4, с. 192]. Теоретичний аспект перш за все полягає в поглибленому аналізі юридичної техніки, що є доцільним при визначенні шляхів вдосконалення відповідних норм. Практичний же аспект охоплює питання ефективного й належного правозастосування, що є особливо актуальним в умовах воєнного стану, адже кількість військових правопорушень зростає, усі вони характеризуються різним ступенем диференціації, тому існує потреба у чіткому відмежуванні військових кримінальних правопорушень від адміністративних правопорушень.

Зосередимось на системі військових кримінальних правопорушень у рамках відповідного розділу Кримінального кодексу. Як правило, науковці та правники класифікують військові кримінальні правопорушення залежно від індивідуальних особливостей об'єкта посягання. Відповідно, виокремлюють такі категорії правопорушень: проти порядку підлеглості та військової честі (статті 402–406); проти проходження військової служби (статті 407–409); проти порядку користування військовим майном та його збереження (статті 410–414); проти порядку експлуатації військової техніки (статті 415–417); проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (статті 418–421); проти встановленого порядку збереження військової таємниці (ст. 422); військові посадові кримінальні правопорушення (статті 423–426); проти порядку несення служби на полі бою та в районі військових дій (ст. 424–433) [4, 5].

Проблема розмежування правопорушень, за які настає кримінальна відповідальність, а за які – адміністративна, пов'язується із тим, що на перший погляд одне й те саме суспільно-небезпечне діяння відповідальність може передбачати як Кримінальним кодексом України, так і Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Зокрема, Верховним Судом було розмежовано ст. 407 ККУ та ст. 172-11 КУпАП щодо самовільного залишення військової частини. Вказано, самовільне, що залишення військової частини тривалістю понад десять діб є злочином, а в разі самовільного залишення частини військовослужбовцем на строк до 10 діб настає адміністративна відповідальність. У цьому ж контексті наведено ст. 425 КК України та ст. 172-15 КУпАП. Визначено, що недбале ставлення до військової служби є злочином, якщо таке діяння заподіяло істотну шкоду або тяжкі наслідки, а якщо тяжких наслідків не заподіяно, таке діяння є адміністративним правопорушенням [5].

Таким чином, для розмежування військових кримінальних правопорушень від адміністративних, варто звертати увагу не тільки загальні ознаки правопорушення,

такі як суспільна небезпечність, протиправність, винність і караність, але й специфічні, що притаманні виключно військовим злочинам.

Військове кримінальне правопорушення (військовий злочин) виокремлюють за рядом специфічних ознак, зокрема: 1) об'єкт посягання – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби; 2) суб'єкт – спеціальний – військовослужбовець, а у разі вчинення деяких військових злочинів також і військовозобов'язаний під час проходження останнім навчальних або спеціальних зборів, а також інші особи, визначені законом; 3) кримінальна протиправність – визнання діяння військовим злочином тільки в тому разі, якщо воно прямо передбачене у розділі XIX Особливої частини КК України.

При відсутності хоча б однієї із вищевказаних ознак, діяння не може кваліфікуватися як військовий злочин [11].

Вчені-науковці переважно дотримуються думки про те, що вдалою у контексті розгляду військових злочинів є класифікація об'єктів на загальний, родовий, видовий і безпосередній [4, с. 90]. Загальний об'єкт будь-якого злочину охоплює важливі та фундаментальні суспільні відносини, які захищаються кримінальним законодавством відповідно до ст. 1 КК України. Поняття «родовий (груповий) об'єкт» злочину включає сукупність однорідних або тотожних суспільних відносин, що зазвичай складають окрему сферу суспільного життя та захищаються єдиною групою взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих кримінально-правових норм. Родовим об'єктом правопорушень, передбачених розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України, є суспільні відносини, що виникають між державою та особами, які проходять військову службу або військові збори, через виконання ними обов'язків військової служби чи завдань, покладених на них під час зборів. Таке визначення родового об'єкта військових кримінальних правопорушень дозволяє окреслити коло цих правопорушень та розмежувати склади кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби від складів невійськових кримінальних правопорушень [12, с. 279].

Встановлений порядок несення або проходження військової служби – це сукупність таких, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та інших актах законодавства [11].

До складу цього порядку належать: порядок підлеглості та військової честі; порядок проходження військової служби; порядок експлуатації озброєння і військової техніки та користування військовим майном; порядок несення спеціальних служб; порядок зберігання військової таємниці; порядок здійснення своїх повноважень військовими службовими особами Збройних Сил України та інших військових формувань; порядок виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах; порядок дотримання звичаїв та правил ведення війни. [11] Серед науковців існує думка, що саме ці суспільні відносини виступають у якості видового об'єкту військових злочинів [4, с. 108]. Безпосереднім об'єктом виступає право власності, життя, здоров'я та безпека особи. [12, с. 279].

Надалі варто проаналізувати суб'єкт військових злочинів, який є спеціальним. Згідно ч. 2 ст. 18 КК «спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа». Суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути військовослужбовці, військовозобов'язані й резервісти під час проходження військових зборів. В деяких випадках суб'єктами таких кримінальних правопорушень можуть бути

іноземці та особи без громадянства, військовополонені, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби і досягли віку з якого можуть проходити військову службу, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення встановленого законодавством порядку проходження або несення військової служби за умови досягнення віку з якого настає кримінальна відповідальність [1]. В українському законодавстві передбачено, що іноземці та особи без громадянства можуть проходити військову службу у Збройних Силах України на добровільній основі за контрактом (ч. 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Відповідно до ч. 9 тієї ж статті, такі особи отримують статус військовослужбовців. Отже, проходячи службу у Збройних Силах України, вони можуть стати суб'єктами військових кримінальних правопорушень.

Важливою особливістю військових злочинів є те, що цивільні особи не можуть виступати як співвиконавці. Отже, якщо військовослужбовець і цивільна особа разом утворюють об'єктивну сторону військового правопорушення, цивільна особа вважається пособником і не несе відповідальності як співвиконавець. За таких умов кваліфікаційна ознака «вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою» не застосовується. Також, якщо цивільна особа виконує дії, що мають ознаки військового злочину за дорученням або під впливом військовослужбовця (наприклад, знищення військового майна за намовою), вона нестиме відповідальність як пособник, а військовослужбовець — як виконавець злочину. Такий підхід дозволяє точно кваліфікувати дії цивільних осіб, які сприяють військовим злочинам, забезпечуючи належну диференціацію між суб'єктами злочину та співучасниками [5, с. 7].

Об'єктивна сторона військових злочинів та їх особливості залежать передусім від об'єкта цих злочинів. Взаємозв'язок між об'єктом і об'єктивною стороною проявляється в тому, що здатність діяння завдати шкоди об'єкту визначається характером посягання, а також способом, засобами та знаряддями, якими здійснюється злочин. Об'єктивна сторона складу військових кримінальних правопорушень, окрім самого діяння, вимагає встановлення наслідків і причинно-наслідкового зв'язку між діянням та наслідками. Ці ознаки можуть бути як основними, так і кваліфікуючими для деяких правопорушень. Деякі військові злочини вчиняються в умовах воєнного стану або бойової обстановки (ст. 407 КК України). Наприклад, об'єктивна сторона статті 432 КК України про мародерство включає ознаку місця вчинення, зокрема поле бою.

Частина кримінальних правопорушень цього розділу характеризується формальним складом (ст. 402, 404-409, 422, 426, 428-431, 433-435-1 ККУ). Інша частина – з матеріальним складом (ст. 403, ч. 2 ст. 405 КК, 410-421, 425-427, 432, 433 ККУ). Два види кримінальних правопорушень – з усіченим складом (ч. 4 ст. 410, ч. 2 ст. 433 ККУ). Наприклад, ч. 1 ст. 402 ККУ – непокора, визначена як формальний склад злочину. Відкрита відмова виконати наказ сама по собі підриває основи функціонування військових формувань і становить суспільну небезпеку. Відмова виконати наказ начальника порушує фундаментальні принципи, на яких базується діяльність військових формувань, що робить її суспільно небезпечною.

Характерним є те, всі кримінальні правопорушення XIX розділу можуть бути вчинені як шляхом активних дій (ст. 404, 405, 432 КК України), так і бездіяльності (ст. 407, 412, 419 КК України). Інколи обов'язковими з об'єктивної сторони є й інші ознаки, зокрема обстановка вчинення кримінального правопорушення (бойова обстановка), час вчинення правопорушення (воєнний стан, особливий період), місце вчинення правопорушення (поле бою, район воєнних/бойових дій) [11]. Деякі кримінальні правопорушення мають кваліфікуючі ознаки, зокрема спричинення тяжких наслідків (зрив заходів із забезпечення постійної бойової готовності військової частини,

підрозділу, корабля; зрив бойового завдання, операції; знищення або пошкодження бойової та спеціальної техніки; загибель людей; утрата управління військами; заподіяння істотної майнової шкоди та ін.).

Особливості військових злочинів зумовлені не лише зв'язком між об'єктом та об'єктивною стороною, але й специфікою функціонування військових формувань та їх роллю у забезпеченні національної безпеки. Такі злочини мають здатність завдавати істотної шкоди не тільки майновим чи людським ресурсам, а й загрожують загальній обороноздатності держави. Крім того, наявність формального складу у багатьох військових злочинах демонструє, що порушення порядку або невиконання обов'язків є небезпечними незалежно від реальних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішнє ставлення особи до вчиненого діяння, яке включає в себе вину, мотив і мету злочину. Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони може бути виражена у двох формах – умисна і необережна. Більшість військових злочинів характеризуються умисною формою вини (ст. 402, 404, 406, 410 ККУ). Для деяких характерною є – необережна форма вини (ст. 403, 412, 417, 421 ККУ). В інших випадках вина може бути як у формі умислу, так і необережності (ст. 418–420 ККУ). Іноді додатково мотив і/або мета є обов'язковими ознаками злочину. У рамках складу військових злочинів мотив може виконувати різні функції, але завжди впливає на зміст вини та визначає спрямованість діяння. [4, с. 181] Своєю чергою мотив і мета є взаємопов'язаними поняттями, завдяки мотиву формується мета.

Після запровадження воєнного стану в Україні у лютому 2022 року кримінальне законодавство зазнало суттєвих змін. Було посилено санкції за дезертирство (ст. 408 ККУ), зокрема, максимальний строк покарання збільшено з 5 до 12 років позбавлення волі. Також за ст. 432 ККУ підвищено мінімальне покарання до 5 років ув'язнення. Крім цього, посилено відповідальність за самовільне залишення поля бою, відмову застосовувати зброю (ст. 429 ККУ), непокору та невиконання наказів (ст. 402 ККУ), а також самовільне залишення військової частини чи місця служби (ст. 407 ККУ) (5, с. 15).

Кримінально-процесуальне законодавство також було змінено: у ст. 176 КПК України додано положення, що в умовах воєнного стану до військовослужбовців, яких підозрюють або обвинувачують у правопорушеннях за статтями 402–405, 407, 408, 429 ККУ, застосовується лише тримання під вартою. Через труднощі із забезпеченням присутності понять у зоні бойових дій дозволено використовувати технічні засоби фіксації (ст. 223 КПК України) [5, с. 18]. Таким чином, воєнний стан значно змінив структуру правових норм, що регулюють військові злочини, та посилив покарання за порушення військової дисципліни. Водночас зменшення прав і свобод обвинувачених викликає занепокоєння, адже Україна як європейська держава повинна дотримуватись положень Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), зокрема права на справедливий суд, заборони катувань і нелюдського поводження (ст. 3, 5 і 6 ЄКПЛ) [12]. Важливу роль також відіграє Конвенція проти катувань та інших жорстоких видів поводження [13], яка забороняє жорстоке поводження за будь-яких умов, навіть під час війни, що підкреслює необхідність поєднання жорсткішої відповідальності за військові злочини із забезпеченням стандартів гуманного поводження.

Висновки. Військові кримінальні правопорушення в Україні регулюються спеціальними нормами Кримінального кодексу, що визначають їхні об'єкти, суб'єкти та склади. Систематизація військових злочинів дозволяє чітко розмежувати їх від адміністративних правопорушень, що є важливим в умовах воєнного стану. Військове кримінальне правопорушення має специфічний об'єкт – порядок несення служби, а також спеціального суб'єкта – військовослужбовця. Об'єктивна сторона військових злочинів може бути як формальною, так і матеріальною, залежно від виду

правопорушення. Суб'єктивна сторона військових злочинів зазвичай характеризується умислом, але може включати і необережність.

Однак, навіть під час війни Україна має дотримуватися міжнародних стандартів захисту прав людини, гарантованих такими договорами, як Європейська конвенція з прав людини, Конвенція проти катувань та інші. Баланс між національною безпекою і правами людини залишається ключовим аспектом під час розробки нових норм і внесення змін до законодавства. Наведені особливості конструкції складу військових кримінальних правопорушень покликані сприяти справедливому правосуддю, а також чіткому відмежуванню цих правопорушень від суміжних, зокрема адміністративних. В цілому, систематизація та чітке розмежування військових кримінальних правопорушень є критично важливими для ефективного функціонування правової системи в Україні.

Список використаних джерел:

1. Карпенко М., Фесенко О. та Шнипко О. До питання щодо суб'єктів військових кримінальних правопорушень. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія Економічна. Серія Юридична*. 2022. Вип. 33, С. 247–254.
2. Ободовський О.В. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 51, С. 108–114.
3. Коломієць Н.В., Бровко А.В. Кримінально-правова характеристика військових кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 574–578.
4. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
5. Стефанів Н. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Верховний Суд*. 2023. Львів. 28 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_09_05_Prezent_Stefaniv_Viisk_pravoporysh.pdf
6. Собко Г., Мукода Р., Падалка А. та ін. Особи, які вчиняють крадіжки військового майна: правове та соціальне дослідження в умовах воєнного стану в Україні. *Nuova Antologia Militare*. 2024. Т. 5, № 20. С. 795. DOI: 10.36158/978889295989724.
7. Кронан П. Під загрозою існування: функціонування та адаптація військової дисципліни в Австралії // *Military Justice in the Modern Age*. 2018. С. 260–280. DOI: 10.1017/SBO9781107326330.014.
8. Спадаро А. Карати та бути покараним? *Journal of International Criminal Justice*. 2020. Т. 18, № 1. С. 1–30. DOI: 10.1093/jicj/mqz059.
9. Карпенко М.І. Актуальні питання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення та їх запобігання потребують невідкладного позитивного вирішення. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-14>
10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (у ред. від 25.10.2024 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
11. Науково-практичний коментар до ст. 401 ККУ від 01.01.2009. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK004924>
12. Європейська конвенція з прав людини: Конвенція, ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
13. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Конвенція, ратифікована Указом Президії ВР № 3484-XI (у ред. Закону України № 234-XIV від 05.11.1998). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

УДК 343.85:004(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.15>

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Пенькова Наталя Євгенівна,
orcid.org/0000-0002-2349-4918
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних та правових дисциплін
(Київський інститут Національної
гвардії України, м. Київ, Україна)

У статті досліджується процес становлення системи морально-психологічного забезпечення Національної гвардії України в контексті сучасних викликів. Особлива увага приділяється аналізу нормативно-правової бази, що забезпечує функціонування цієї системи, зокрема після відродження Національної гвардії у 2014 році. Визначено ключові нормативні акти, які створили правові передумови для впровадження морально-психологічного забезпечення, та проаналізовано їх вплив на організацію діяльності особового складу.

У дослідженні наголошується на важливості єдиної доктрини морально-психологічного забезпечення для всіх Сил безпеки і оборони України. Це питання є особливо актуальним через те, що різні силові структури, включаючи Збройні Сили України, Національну гвардію, Національну поліцію та інші правоохоронні органи, часто виконують схожі бойові завдання, що потребує уніфікованих підходів до підтримки психологічної стійкості та бойового духу. Запропоновано розробити єдину доктрину, яка об'єднає підходи та стандарти роботи, забезпечуючи системність та ефективність морально-психологічного забезпечення. Наголошується, що залучення державних і приватних структур до реалізації програми морально-психологічного забезпечення сприятиме мобілізації всього потенціалу держави.

Стаття робить висновок про необхідність інтеграції морально-психологічного забезпечення в загальнодержавну систему управління Силами безпеки і оборони України як стратегічного механізму підвищення боєздатності та ефективності виконання завдань у сучасних умовах гібридної війни.

Ключові слова: морально-психологічне забезпечення, Національна гвардія України, нормативно-правова база, Сили безпеки і оборони, психологічна стійкість.

THE FORMATION OF THE SYSTEM OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

Penkova Natalia Evgenivna,
orcid.org/0000-0002-2349-4918
PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
Social, Humanitarian and Law Disciplines
(Kyiv Institute of the National Guard of
Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article examines the process of establishing the system of moral and psychological support in the National Guard of Ukraine in the context of modern challenges. Particular attention is paid to the analysis of the regulatory framework that ensures the functioning of this system, especially after the revival of the National Guard in 2014. Key regulatory acts that created the legal preconditions for implementing moral and psychological support are identified, and their impact on organizing the activities of personnel is analyzed.

The study emphasizes the importance of a unified doctrine of moral and psychological support for all Security and Defense Forces of Ukraine. This issue is particularly relevant because various security structures, including the Armed Forces of Ukraine, the National Guard, and the National Police, often perform similar combat tasks, requiring standardized approaches to maintaining psychological resilience and morale. The article proposes the development of a unified doctrine that integrates approaches and standards of operation, ensuring systematic and effective moral and psychological support. It is emphasized that involving public and private structures in implementing a moral and psychological support program will mobilize the full potential of the state.

The article concludes that integrating moral and psychological support into the national system of managing the Security and Defense Forces of Ukraine is a strategic mechanism for enhancing combat capability and ensuring the effective fulfillment of tasks under modern hybrid warfare conditions.

Key words: moral and psychological support, National guard of Ukraine, regulatory framework, Security and Defense Forces, psychological resilience.

Постановка проблеми та її актуальність. Сила та стабільність держави значною мірою визначаються ефективністю її правоохоронних органів, які забезпечують верховенство права, публічний порядок і захист прав громадян. Правоохоронні інституції виступають основним інструментом реалізації державної влади в сфері забезпечення правопорядку, запобігання злочинності та боротьби з нею. Саме їх здатність оперативно реагувати на виклики, забезпечувати правову справедливість і дотримання закону створює фундамент для розвитку демократичного суспільства та зміцнення довіри громадян до держави.

Держава, яка має сильні правоохоронні органи, не лише гарантує безпеку громадян, а й демонструє спроможність захищати свої стратегічні інтереси як всередині країни, так і на міжнародній арені. Ефективність таких органів залежить від їх професійності, технічної оснащеності, інтеграції в міжнародні механізми боротьби зі злочинністю та дотримання принципів законності й прав людини. У сучасному світі саме міцність і надійність правоохоронної системи є показником спроможності держави забезпечувати стійкість і поступальний розвиток у складних умовах глобальних викликів.

Національна гвардія України була створена ще в 1991 році [1], але розформована у 2000 році, а особовий склад, військову техніку, озброєння, фонди та інше майно з'єднань, частин, закладів і установ Національної гвардії України було передано у встановленому порядку відповідно до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та Збройних Сил України без збільшення їх загальної чисельності [2]. Втім, анексія АР Крим та початок збройного конфлікту на сході України продемонстрували нагальну необхідність у функціонуванні мобільного та боєздатного формування для захисту державного суверенітету. Це стало поштовхом для відновлення Національної гвардії України. Аналізуючи основні історичні етапи та умов зародження та формування підрозділів Національної гвардії України, науковці підкреслюють, що кількість військ із правоохоронними функціями змінювалася залежно від зовнішніх загроз, яскравим прикладом чого є Друга світова війна, коли чисельність внутрішніх військ значно перевищувала їх кількість у мирний час [3, с. 144, 146], тож відновлення Національної гвардії України як самостійного державного органу є яскравою ілюстрацією цієї тези. У сучасних умовах важливого значення набуває підтримка високого рівня бойової готовності та стійкості особового складу, що потребує особливої уваги до питань морально-психологічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання морально-психологічного забезпечення в Національній гвардії України є надзвичайно актуальним, що демонструється значною увагою наукового інтересу до цієї тематики. Окремим аспектам зазначеної проблематики присвятили свої наукові праці Голота А.А., Липатов І.І., Белай С.В., Васищев В.С., Товма М.І., Лавніченко О.В., Годлевський С.О. та інші. Втім, значна увага науковців приділяється в основному висвітленню різних аспектів функціонування цієї системи, в той час як правовому підґрунтю не приділена належна увага.

Метою статті є аналіз процесу формування та розвитку нормативно-правової бази, що забезпечила становлення системи морально-психологічного забезпечення в Національній гвардії України з моменту її відродження у 2014 році.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Національна гвардія України, відповідно до ст. 1 закону України «Про Національну гвардію України», є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [4]. Враховуючи вищезазначені завдання, покладені на цей правоохоронний орган законодавством, виникла нагальна потреба в ефективній системі морально-психологічного забезпечення для підтримки боєздатності та психологічної стійкості особового складу.

Як зазначають науковці, відновлення боєздатності з'єднань (військових частин) Національної гвардії України є на сьогодні не тільки важливою справою, а й актуальним завданням органів військового управління і роботи з особовим складом щодо морально-психологічного забезпечення діяльності сил Національної гвардії України

[5, с. 97–98]. Морально-психологічне забезпечення виступає не лише інструментом підвищення ефективності виконання бойових завдань, але й запорукою збереження морального духу, дисципліни та згуртованості підрозділів у складних умовах сучасних викликів.

Майже десятирічний період, протягом якого Національна гвардія України не існувала як окреме військове формування, спричинив не лише втрату адміністративних і кадрових напрацювань, а й зникнення сталої системи виховної та психологічної роботи. Тож із початком антитерористичної операції постала нагальна потреба у відновленні та модернізації морально-психологічної підтримки військовослужбовців.

Крім того, невіддільним аспектом стала гібридна агресія, яка поєднувала в собі відкриті бойові дії та інформаційні атаки. Ворог активно використовує пропаганду, дезінформацію та маніпулювання громадською думкою для підризу морального духу українських військових і суспільства загалом. У цих умовах стало зрозуміло, що традиційних методів «політико-виховної» роботи вже недостатньо. Необхідно було запровадити сучасні інформаційні технології, створювати просвітницькі матеріали, інформаційні дайджести й навіть застосовувати принципи психологічних операцій, аби протидіяти деструктивному впливу та деморалізації особового складу.

Все це стало поштовхом для активної нормотворчої роботи. В самому законі України «Про Національну гвардію України» термін «морально-психологічне забезпечення» взагалі не вживається. Втім, у низці статей зазначеного закону опосередковано закладаються правові підвалини, які дозволяють трактувати морально-психологічне забезпечення як одну зі складових ефективної діяльності Національної гвардії України. Так, аналізуючи завдання, які покладені на військовослужбовців Національної гвардії законом, зрозуміло, що ефективне виконання цих завдань вимагає належного морально-психологічного забезпечення особового складу, особливо в умовах участі у бойових діях.

Правовою передумовою становлення системи морально-психологічного забезпечення стало Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затверджене постановою Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878, в п. 30 якого зазначено, що одним із завдань цього державного органу є організація системи психологічного забезпечення державних службовців МВС та ДМС, поліцейських та державних службовців Національної поліції, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту та державних службовців ДСНС, військовослужбовців та державних службовців Національної гвардії та Адміністрації Держприкордонслужби, та забезпечення її функціонування [6].

Для забезпечення ефективного функціонування морально-психологічного забезпечення були розроблені відповідні нормативно-правові акти. Зокрема, наказом Міністерства внутрішніх справ України від 8 грудня 2016 року № 1285 було затверджено «Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України» [7], яке визначає організацію та систему психологічного забезпечення в Національній гвардії в Україні. Положення визначає основні засади, принципи та порядок організації психологічного забезпечення в Національній гвардії України. У ньому закладено положення про психологічну підтримку особового складу, що охоплює як профілактичні, так і корекційні заходи, спрямовані на збереження та відновлення психічного здоров'я військовослужбовців. Документ передбачає комплексний підхід до роботи з особовим складом, включаючи індивідуальні консультації, групові тренінги, моніторинг психологічного стану та оперативне реагування на кризові ситуації. Особлива увага приділяється попередженню стресу в умовах бойових дій, підтримці адаптації до екстремальних ситуацій та роботі з ветеранами.

Варто також відзначити наказ Міністерства внутрішніх справ України № 285 від 3 квітня 2017 року «Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС» [8]. Цей наказ встановлює порядок проведення медичних та військово-лікарських експертиз, що прямо впливає на формування та підтримку належного психологічного стану військовослужбовців. Наказ визначає процедури оцінки психофізіологічних особливостей кандидатів та військовослужбовців. Згідно з Положенням, медичні (військово-лікарські) комісії оцінюють індивідуальні характеристики військових для визначення їх здатності виконувати службові обов'язки в умовах підвищеного стресу. Такий підхід забезпечує відбір психологічно стійких осіб, що є важливим для моральної стійкості підрозділів. Важливим аспектом є визначення причинного зв'язку захворювань, поранень і травм. Це стосується як діючих військовослужбовців, так і осіб, які завершили службу. Такий підхід дозволяє не лише надавати відповідну психологічну допомогу, але й забезпечувати соціальний захист військових та їхніх родин, що є важливим для підтримки довіри до командування. Таким чином, зазначений наказ виконує важливу функцію в системі морально-психологічного забезпечення Національної гвардії України, закладаючи правові підстави для проведення якісної медико-психологічної експертизи. Це забезпечує не лише відбір та підтримку боєздатного особового складу, але й створює умови для підвищення ефективності виконання завдань, що є основою морально-психологічної стійкості військовослужбовців.

Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 10 від 14 січня 2019 року «Про затвердження Норм належності майна підрозділів психологічної служби в Національній гвардії України» [9] визначає перелік та обсяги майна, необхідного для ефективної роботи психологічної служби, що сприяє посиленню боєготовності та морального стану особового складу. Варто зазначити, що належне матеріально-технічне забезпечення психологічної служби підвищує ефективність її діяльності. Підрозділи отримують необхідні ресурси для проведення психологічної діагностики, реабілітаційних заходів, тренінгів і консультацій. Це дозволяє надавати своєчасну і якісну допомогу військовослужбовцям, що є важливим фактором для підтримки їх морального духу. Крім того, наказ враховує актуальні вимоги до функціонування психологічної служби. Він забезпечує підрозділи сучасними засобами, які відповідають умовам виконання завдань у зонах підвищеного ризику. Зокрема, передбачено обладнання для мобільних груп підтримки, які працюють безпосередньо у зоні бойових дій.

Зазначені нормативно-правові акти заклали правові основи становлення системи морально-психологічного забезпечення в Національній гвардії України після її відродження у 2014 році. Втім, повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році поставило перед системою нові виклики, що вимагали адаптації та модернізації. Складність бойових завдань, інтенсивність воєнних дій, масове застосування інформаційно-психологічних операцій з боку противника та значний психологічний тиск на особовий склад стали каталізаторами для вдосконалення існуючих підходів до морально-психологічного забезпечення.

Таким чином, повномасштабна війна стала важливим етапом у формуванні сучасної системи морально-психологічного забезпечення Національної гвардії України, що поєднує як нормативно-правові основи, закладені після 2014 року, так і новітні підходи, які відповідають реаліям сучасної війни. Це дозволяє забезпечити стійкість, бойовий дух та готовність особового складу до виконання завдань в умовах тривалого збройного конфлікту.

Враховуючи сучасні тенденції ведення бойових дій, у 2024 році Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України було суттєво оновлено [7].

Актуалізація цього нормативного документа була обумовлена низкою чинників, які стосувалися як еволюції характеру бойових дій, так і необхідності інтеграції інноваційних підходів до роботи з особовим складом. Насамперед, зміни були пов'язані зі зміною характеру військових операцій, зокрема у контексті гібридної війни. Реалії бойових дій показали важливість протидії не лише фізичним загрозам, але й інформаційно-психологічним атакам, які деморалізували особовий склад. Противник активно використовує інформаційний простір для підризу морального духу військовослужбовців, що вимагає розробки нових методик роботи психологічних служб, зокрема створення мобільних груп підтримки.

Додатковим викликом стала проблема посттравматичного стресового розладу, яка виявилася масштабнішою, ніж передбачалося на початкових етапах війни. Раніше існуючі підходи до профілактики та реабілітації військових, які пережили психотравмуючі події, виявилися недостатньо ефективними. Соціальний аспект також відіграв важливу роль у внесенні змін. Психологічна підтримка сімей військовослужбовців стала невіддільною частиною роботи морально-психологічного забезпечення, оскільки інформаційні атаки противника нерідко були спрямовані на їх деморалізацію. Крім того, адаптація нових категорій військовослужбовців, включаючи мобілізованих та добровольців, потребувала модернізації психологічних підходів. Таким чином, внесення змін до зазначеного положення було зумовлене необхідністю адаптації до сучасних військових і соціальних викликів, інтеграції передового досвіду та створення інноваційних підходів, спрямованих на підтримку боєздатності та психологічної стійкості особового складу Національної гвардії України.

Редакція Положення 2024 року вводить нові поняття, що дозволяють точніше формулювати завдання психологічного забезпечення. Наприклад, термін «психологічна резильєнтність» акцентує увагу на здатності військовослужбовців протистояти стресам і швидко відновлюватися після впливу несприятливих умов. Введено також поняття «супервізія», яке визначає процес надання професійної допомоги самим психологам для підвищення їхньої кваліфікації та запобігання вигоранню.

Важливим нововведенням стало запровадження мобільних груп психологічної підтримки, які здійснюють експрес-діагностику стану військовослужбовців у зоні бойових дій та надають необхідну психологічну допомогу. Крім того, з'явився інститут консультантів за принципом «рівний — рівному», який дозволяє залучати до підтримки військових їхніх колег, що пройшли спеціалізоване навчання.

Редакція 2024 року також акцентує увагу на удосконаленні процедур психологічної роботи. Зокрема, деталізовано механізми експрес-діагностики психоемоційних станів для швидкої оцінки готовності до виконання бойових завдань. Впроваджено заходи з психологічної декомпресії, які сприяють поступовій адаптації військових після перебування в екстремальних умовах. Зміни також торкнулися системи профілактики посттравматичного стресового розладу. Нове положення передбачає розширення заходів для військових, які зазнали психотравмуючих ситуацій, і запровадження довгострокових реабілітаційних програм. Крім цього, уточнено функціональні обов'язки посадових осіб, відповідальних за психологічне забезпечення, а також встановлено чіткіші механізми взаємодії між підрозділами.

Таким чином, редакція 2024 року відображає прагнення підвищити ефективність системи психологічного забезпечення через інтеграцію інноваційних методик, розширення функціональних можливостей підрозділів і впровадження нових інструментів для підтримки морально-психологічного стану військовослужбовців. Це сприяє адаптації нормативно-правової бази до сучасних реалій та створенню умов для ефективного виконання бойових завдань.

Втім, система морально-психологічного забезпечення Національної гвардії України потребує подальшого вдосконалення. Науковці наразі звертають увагу на необхідність розроблення доктрини морально-психологічного забезпечення дій військових частин (формувань) Національної гвардії України [10, с. 89]. Більш широко підходячи до цього питання, А.А. Голота зазначає, що має відбуватись процес залучення державних і приватних структур до загальнодержавної Програми морально-психологічного забезпечення Сил безпеки і оборони України з використанням всього потенціалу держави [11, с. 87]. На наш погляд, розроблення єдиної доктрини морально-психологічного забезпечення для всіх Сил безпеки і оборони України є оптимальним підходом, який дозволить забезпечити системність і ефективність у цій сфері. Замість створення окремих доктрин для кожного відомства, єдина доктрина встановить спільні принципи, стандарти та механізми роботи, що сприятиме уніфікації підходів до підтримки морально-психологічного стану особового складу всіх силових структур. Це особливо важливо в умовах взаємодії різних формувань під час спільних операцій або в кризових ситуаціях, де узгодженість і координація дій є критичними.

Необхідність єдиної доктрини стає ще актуальнішою, враховуючи, що Збройні Сили України, Національна гвардія України, Національна поліція України та інші Сили безпеки та оборони України в сучасних умовах часто виконують однакові бойові задачі на полі бою. Незважаючи на різний правовий статус і функціональні обов'язки цих органів, їх участь у бойових діях створює потребу у стандартизованих підходах до психологічної підтримки, профілактики бойового стресу та реабілітації військовослужбовців та правоохоронців. Узгоджена система морально-психологічного забезпечення забезпечить ефективну координацію дій, сприятиме зміцненню бойового духу та уникненню конфліктів між підрозділами.

Єдина доктрина дозволить ефективніше використовувати наявні ресурси та уникнути дублювання зусиль. У рамках єдиної доктрини можна розробити стандартизовані підходи до психологічної підтримки, профілактики стресових станів та реабілітації військовослужбовців. Також це сприятиме обміну досвідом і впровадженню кращих практик між різними відомствами.

Крім того, єдина доктрина забезпечить більш тісну координацію між органами управління, дозволяючи ефективно реагувати на виклики сучасної гібридної війни. Вона сприятиме інтеграції інноваційних методик та технологій, таких як цифрові платформи для моніторингу морального стану, тренінги із застосуванням віртуальної реальності та психологічні програми реабілітації. Уніфікація підходів також дозволить залучити приватний сектор і громадянське суспільство до реалізації спільних ініціатив, спрямованих на підтримку бойового духу і психологічної стійкості особового складу. Такий підхід гарантуватиме, що система морально-психологічного забезпечення буде працювати як єдиний механізм, що підсилює обороноздатність України.

Висновки. Ефективність діяльності Національної гвардії України значною мірою залежить від функціонування сучасної системи морально-психологічного забезпечення, здатної підтримувати боєздатність і психологічну стійкість особового складу в умовах виконання складних і багатогранних завдань. Аналіз нормативно-правової бази показує, що процес становлення зазначеної системи у Національній гвардії України зазнав значних змін після її відродження у 2014 році. Впроваджені нормативні акти заклали основи для організації психологічної підтримки, моніторингу морального стану та реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України, забезпечуючи інтеграцію інноваційних методик і підходів.

У сучасних умовах єдина доктрина морально-психологічного забезпечення для всіх Сил безпеки і оборони України є нагальною потребою. Така доктрина сприятиме

стандартизації підходів, підвищенню ефективності взаємодії між відомствами та мобілізації ресурсів держави. Особливо це важливо з огляду на те, що різні силові структури, зокрема Збройні Сили України, Національна гвардія та Національна поліція, часто виконують схожі бойові завдання. Уніфікація підходів до психологічної підтримки, профілактики бойового стресу та реабілітації є важливою складовою підвищення обороноздатності України в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел:

1. Про Національну гвардію України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1774-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12#Text>
2. Про розформування Національної гвардії України : Закон України від 11.01.2000 р. № 1363-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-14#Text>
3. Корнієнко Д. М., Приймак В. П. Історичні передумови формування підрозділів Національної гвардії України в XX столітті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47, том 2. С. 144–147.
4. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
5. Ліпатов І.І., Лавніченко О.В., Годлевський С.О. Діяльність органів військового управління і структур морально-психологічного забезпечення з підтримання і відновлення боєздатності з'єднань (військових частин) Національної гвардії України. *Чесць і закон*. 2023. № 1 (84). С. 97–101.
6. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#n55>
7. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України : Наказ МВС України від 08.12.2016 № 1285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text>
8. Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС : Наказ МВС України від 03.04.2017 № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text>
9. Про затвердження Норм належності майна підрозділів психологічної служби в Національній гвардії України : Наказ МВС України від 14.01.2019 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-19#Text>
10. Белаї С.В., Ліпатов І.І., Васищев В.С., Товма М.І. Обґрунтування вимог до доктрини морально-психологічного забезпечення дій військових частин і формувань Національної гвардії України. *Чесць і закон*. 2022. № 82. С. 85–90.
11. Голота А.А. Морально-психологічне забезпечення Сил оборони України потребує модернізації на державному рівні. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, August 18, 2023. Cambridge, UK. С. 87–90.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.16>

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СУДДІВСЬКОГО ІМУНІТЕТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Капустинський Максим Вікторович,
здобувач наукового ступеня доктора
філософії кафедри кримінального
процесу
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

У статті здійснюється дослідження особливостей становлення та розвитку імунітету судді у кримінальному судочинстві. На підставі аналізу фахових джерел, а також окремих історичних подій та фактів виокремлено основні історичні значення правового імунітету, що полягають у: наданні певних прав та привілеїв дипломатичним представництвам і їхнім співробітникам; державі і її власності; окремим верствам населення, які мають особливе становище у суспільстві.

Відмічено, що становлення сучасного інституту суддівського імунітету відбувалося паралельно з розвитком судової влади в Україні. Відтак з проголошенням незалежності основними нормативно-правовими актами, які декларували недоторканність суддів виступала Конституція України та Закон України «Про статус суддів» (1992). Проаналізовано процесуальний порядок здійснення кримінального провадження щодо судді відповідно до вказаних законів. З'ясовано, що ускладнена процедура притягнення суддів до кримінальної відповідальності, передбачала: 1) правила затримання та арешту судді, відповідно до яких суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом; 2) порядок проведення процесуальних заходів, пов'язаних з обмеженням конституційних прав на недоторканність житла чи іншого володіння особи, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, права власності; 3) правила підсудності кримінальних справ щодо судді, відповідно до яких судовий розгляд у першій інстанції у аналізованих провадженнях здійснювався апеляційним судом. Обґрунтовано, що імунітет судді в частині особливого порядку притягнення його до кримінальної відповідальності був практично абсолютним, адже недоторканність суддів поширювалась на будь-які злочини, які не стосувались реалізації ними своїх суддівських функцій.

З'ясовано, що з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році, були запроваджені певні додаткові процедури здійснення кримінального

провадження стосовно судді, проте суттєвих змін, які б зменшували обсяг недоторканості представників судової влади закон не передбачав. В подальшому з прийняттям Закону України «Про судоустрій та статус суддів» (2016) відбувається суттєве реформування суддівської недоторканності та впроваджується інститут функціонального імунітету судді замість абсолютного.

Ключові слова: імунітет, недоторканність, незалежність, суддя, процесуальний порядок, кримінальне провадження, Верховна Рада України.

HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF JUDICIAL IMMUNITY IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Kapustinsky Maksym Viktorovych,
Candidate for the Scientific degree of
Doctor of Philosophy, Department of
Criminal Procedure
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article studies the features of the formation and development of the immunity of a judge in criminal proceedings. Based on the analysis of professional sources, as well as individual historical events and facts, the main historical meanings of legal immunity are identified, which consist in: granting certain rights and privileges to diplomatic missions and their employees; to the state and its property; to certain segments of the population that have a special position in society.

It is noted that the formation of the modern institution of judicial immunity took place in parallel with the development of the judiciary in Ukraine. Therefore, with the proclamation of independence, the main regulatory legal acts that declared the inviolability of judges were the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the Status of Judges” (1992). The procedural order for conducting criminal proceedings against a judge in accordance with the specified laws was analyzed. It was found that the complicated procedure for bringing judges to criminal responsibility provided for: 1) the rules for the detention and arrest of a judge, according to which a judge cannot be detained or arrested without the consent of the Verkhovna Rada of Ukraine until a guilty verdict is delivered by the court; 2) the procedure for conducting procedural measures related to the restriction of the constitutional rights to the inviolability of housing or other possessions of a person, to the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence, and property rights; 3) the rules of jurisdiction of criminal cases against judges, according to which the trial in the first instance in the analyzed proceedings was carried out by the appellate court. It is substantiated that the judge’s immunity in the part of the special procedure for bringing him to criminal responsibility was practically absolute, because the immunity of judges extended to any crimes that did not concern the exercise of their judicial functions.

It was found that with the adoption of the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” in 2010, certain additional procedures for conducting criminal proceedings against a judge were introduced, but the law did not provide for any significant changes that would reduce the scope of immunity of representatives of the judiciary. Subsequently, with the adoption of the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” (2016), judicial immunity is significantly reformed and the institution of functional immunity of a judge is introduced instead of absolute.

Key words: immunity, inviolability, independence, judge, procedural order, criminal proceedings, Verkhovna Rada of Ukraine.

Історично так склалося, що у будь-якому суспільстві є певні особи, які, в силу тих чи інших обставин, виконують публічні соціально-корисні функції. Задля забезпечення виконання цих функцій утворюються та впроваджуються юридичні заходи, які пов'язуються із правовим імунітетом чи недоторканністю [1, с. 26]. Термін «імунітет» походить від латинського слова *immunitas* (*immunitatis*) та означає звільнення, свобода. Загалом аналізована категорія має кілька значень, одне з яких передбачає виключне право не підлягати деяким загальним законам, що надається особам, які займають особливе становище в державі [2]. Отже, імунітет, за своєю сутністю, є винятком із загальних правил і поширюється на незначну кількість представників суспільства.

О. В. Ткаля, здійснюючи теоретичний аналіз вказаної правової категорії, дійшла до висновків, що правові імунітети – явище історичне. Зі зміною суспільного життя інститут правового імунітету трансформувався в абсолютно інший юридичний засіб – в інструмент, що звільняє від певних обов'язків і юридичної відповідальності окремих суб'єктів (дипломатів, консулів, депутатів та ін.) з метою виконання ними відповідної суспільно-корисної діяльності. Так, термін «імунітет» у його юридичному значенні був відомий ще в римському праві і означав звільнення від податків або громадських повинностей, яке міг надати Сенат, а потім імператор окремій особі, соціальній категорії або общині [3].

На території сучасної України в перших століттях нашої ери імунітетом користувалася тіраська громада. Місто-держава Тіра не раніше середини I ст. н. е. мала статус автономії та привілей безмитності в торгівлі з римською провінцією Мезією. При цьому імунітет Тіри не був тотальним, а охоплював певні групи товарів. Платою за його підтвердження було реальне обмеження суверенності громад в питанні надання громадянства, а віддачею – економічний розквіт Тіри в II – першій половині III ст., чому сприяла практикована торговельна експлуатація місцевого варварського населення, пряма торгівля якого з Римом була обмежена чи зовсім заборонена імперією з причин військово-стратегічного характеру [4, с. 309].

У науковій літературі неодноразово робились спроби висвітлення історичного становлення правових імунітетів. Так, О. В. Ткаля значну частину своїх наукових праць присвятила аналізу історії формування правових імунітетів на українських землях, виокремлюючи п'ять етапів розвитку цього інституту [5]. І. О. Кас'яновський зробив спробу виділити періоди формування міжнародно-правового регулювання імунітету власності держави, зазначаючи, що початковий етап розвитку цього інституту охоплює XVII ст., коли суверенні держави спиралися на домінуючу на той час концепцію абсолютного імунітету, що, зокрема, проявлялося у повній недоторканності їхньої власності [6]. О. О. Реєнт, досліджуючи правовий інститут депутатської недоторканності та характеризуючи його історичні витоки, встановив, що вони сягають давніх часів, коли разом із загальною еволюцією суспільства та зміною людських уявлень про право недоторканністю почали наділяти іноземних послів, державних посадовців, церкву та окремих фізичних осіб і їх майно. Поруч з цим науковець з'ясував, що у ході історичного розвитку різних систем конституційного права викристалізувались дві основні концепції стосовно аналізу права парламентської недоторканності – англо-американська (базується на прецедентному праві) та європейська (базується на традиційному праві), і якщо перша передбачає скорочення обсягів депутатської недоторканності, то друга, навпаки, трактує парламентський імунітет розширено [7].

Аналізуючи фахові джерела та окремі історичні події та факти в контексті теми дослідження спробуємо висвітлити основні історичні значення імунітету, що пов'язані з його виникненням та становленням.

По-перше, виникнення терміну імунітет пов'язується із необхідністю надання певних прав та привілеїв дипломатичним представництвам і їхнім співробітникам. Так, Римський папа Геласій був першим папою в історії, який користувався дипломатичним імунітетом, як це зазначено в його листі *Duo Sunt* до імператора Анастасія. В ісламській дипломатичній традиції, посланникам не можна було завдавати будь-якої шкоди, навіть якщо вони прибували від заклятого ворога і приносили провокаційні чи образливі звістки. Водночас розвиток сучасного інституту дипломатичних імунітетів та привілеїв відбувався паралельно із розвитком сучасної дипломатії. У сімнадцятому столітті, європейські дипломати зрозуміли, що захист від кримінального переслідування був необхідним для забезпечення умов їх діяльності, і розробили певні правила щодо забезпечення прав дипломатів [8].

По-друге, з дипломатичним імунітетом тісно пов'язаний імунітет держави і її власності, який є одним з найстаріших інститутів як внутрішнього, так і міжнародного права. Виник він через необхідність підтримки офіційних відносин між державами. Вони були б неможливі, якби представники іноземної держави, його керівники і дипломатичні представники були підпорядковані владі держави перебування. На початку XIX ст. судова практика і доктрина визнали, що імунітет держави є загальноновизнаною нормою міжнародного права, породженою об'єктивною потребою взаємодії держав на території одна одної. На першому етапі становлення цього інституту суди обґрунтовували право іноземної держави на імунітет міжнародною ввічливістю – *comitas gentium*. Посилання на міжнародну ввічливість зустрічаються вже в першому судовому рішенні, яким було визнано право іноземної держави на використання щодо неї принципу імунітету, що було винесене одним з голландських судів у 1688 р. А вже на початку XIX століття американські суди розглядали імунітет іноземної держави як сформований міжнародно-правовий звичай [9, с. 122]. Основною тенденцією розвитку юрисдикційного імунітету у державах континентального права слід відмітити поступовий перехід від концепції абсолютного імунітету до концепції обмеженого імунітету, який остаточно закріпився у національному праві у другій половині XX ст. Цей перехід відбувався поступово й не однаково в усіх державах континентального права. Ключовими факторами, що вплинули на цей процес Є. В. Попко називає зростання міжнародних та економічних відносин між країнами та розвиток міжнародного права. Визначальним у цьому процесі являється ухвалення Європейської конвенції про імунітет держав 16 травня 1972 р. [10, с. 344].

По-третє, імунітет пов'язується із необхідністю надання певних привілеїв окремим верствам населення, які мали особливе становище у суспільстві (князі, купці, представники духовенства, бояри, великі землевласники тощо). За часів Київської Русі важливу роль у становленні правового імунітету відіграли угоди Русі з Візантією (907, 911, 944, 971 років), в яких були закріплені положення про привілеї окремих осіб, зокрема руських купців. Приблизно у 995–996 роках Володимир Святославович, більш відомий, як Володимир Великий видав грамоту, якою визнавав право церкви на застосування норм церковного законодавства, виділив десятину церкви Богородиці, чим і заклав основи церковної юрисдикції. Зокрема у наведеному документі закріплювався правовий імунітет духовенства і підлеглих йому церковних людей (ігуменів, ігуменів, попів, попадю, поповичів, ченців, дяконів, проскурників, пономарів, калік тощо). Відповідно до Уставу Володимира Великого вищезазначені особи не підпадали під юрисдикцію державного суду, отже, вони мали судовий імунітет. Особливий правовий статус та імунітетні права окремих верств населення було закріплено у основному нормативно правовому акті Київської Русі – Руській Правді. Відповідно до даного нормативно правового акту бояри відносилися до вищого стану феодалів

(нащадки родоплемінної знаті, великі землевласники). Дана категорія осіб користувалася імунітетом і правом від'їзду до інших князівств [11].

Вивчаючи історію становлення суддівського імунітету, зауважимо, що за часів панування архаїчного права відмічається тісний зв'язок правових інститутів із релігією. Судові функції здійснювали вожді або жреці, а рішення часто проголошувались іменем богів. Пізніше, наприклад за часів скіфської держави, релігійний характер права змінився звичаєвим, але це не вплинуло на особливий характер статусу носіїв судової влади. У період Давньої Русі Княжої доби (кінець IX – середина XIV ст.) судова влада характеризувалась певним дуалізмом. З одного боку існував суд князя, а з іншого – церковний суд. Основою судових рішень першого були акти князя, а другого – акти Константинопольського патріарха. Церковний суд у багатьох питаннях був незалежним від князівського, хоча його організація й будувалася на основі княжих актів [12, с. 36, 42, 72]. Отже, статус судді передбачав його особливе становище у суспільстві: жрець, вождь (князь) або уповноважена ним особа. Значна роль звичаїв у праві того часу зумовлювала й особливе відношення суспільства до судової влади та її представників. Хоча положенням щодо недоторканності судді ще не було притаманне позитивне закріплення, фактично недоторканність представника судової влади як судді була зумовлена його суспільним статусом [13].

Як слушно відмічав С. В. Свириденко, інститут недоторканності не є здобутком української держави часів незалежності. Одним із перших історичних документів, в якому йшлося про недоторканність певної категорії державних діячів України, є конституційний проект Української народної партії «Основний закон «Самостійної України» спілки народу Українського», оприлюднений у 1905 році у часописі «Самостійна Україна». Основною ідеєю документа було створення незалежної української держави, яка мала розвиватись на демократичній основі. При цьому, головним принципом забезпечення демократичного розвитку нової держави мала стати система стримувань та противаг, яка збалансовує владні повноваження та не дозволяє узурпувати владу певним політичним чи соціальним групам. Тож, для уникнення можливості узурпації влади та забезпечення демократичного устрою майбутньої держави передбачався поділ влади на три незалежні гілки [14, с. 27; 15]. Гарантіями незалежності законодавчої гілки влади виступали положення пунктів 49–50, які передбачали, що «Ніхто з членів обох хат¹ не може бути пізваний або переслідуваний з нагоди своїх думок, висловлених ним, або голосувань, даних ним при виконанні своїх обов'язків. Ніхто з членів хат не може бути ані затриманий, ані переслідуваний за злочин інакше, як за згодою і дозволом тієї хати, до якої він належить, виключаючи нагоду на гарячій учинку. Затримання або переслідування члена однієї з хат заборонено на весь час його уповноваження». В досліджуваному документі разом з тим мали місце вказівки стосовно недоторканності міністрів. Зокрема у п. 79 зазначалось, що «Віддати міністрів судови може тільки хата представників. Судити міністрів має право тільки вищий касаційний суд» [16].

Сьогодні правовий імунітет не ототожнюють з привілеями, а розглядають як загальноправову категорію (процесуальної складовою якого є правова недоторканність), яка складається із норм, що регулюють спеціальний правовий статус окремих суб'єктів, встановлює особливу процедуру притягнення їх до відповідальності з метою забезпечення виконання цими особами важливих для держави функцій [17, с. 781]. До кола цих осіб входять і судді, встановлений імунітет щодо яких спрямований передусім на

¹ Хата – це Рада представників, Сенат у розумінні Основного Закону «Самостійної України» спілки народу українського 1905 року.

безперешкодне виконання суддею своїх професійних обов'язків у здійсненні справедливого правосуддя.

Становлення сучасного інституту суддівського імунітету відбувалося одночасно з розвитком судової влади в Україні. З проголошенням незалежності основним нормативно-правовим актом, який декларував недоторканність суддів виступала Конституція України. Так, відповідно до ст. 126 Основного закону України в редакції 1996 року «незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом». При цьому, як зауважував Конституційний суд у своєму рішенні від 1 грудня 2004 року у справі № 1-1/2004, за Основним Законом України недоторканність суддів як гарантія їхньої незалежності у виконанні професійних обов'язків може не обмежуватися обсягом, визначеним у ст. 126 Конституції України. Додаткові гарантії недоторканності суддів можуть встановлюватися також законами. Зокрема, конкретний обсяг гарантій недоторканності суддів визначався ст. 13 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року № 2862-XII [18], яким у ст. 13 «Недоторканність суддів» було регламентовано особливу процедуру притягнення суддів до кримінальної відповідальності, яка передбачала наступні положення:

1. Правила затримання та арешту судді, відповідно до яких суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом. А у разі затримання за підозрою у вчиненні злочину, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи.

При цьому порядок розгляду питання щодо надання згоди на затримання чи арешт судді був передбачений згодом з прийняттям постанови «Про Регламент Верховної Ради України» 16 березня 2006 року № 3547-IV [19], який визначав:

– *суб'єкта подання* про надання згоди на затримання чи арешт судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції, яким виступав Голова Верховного Суду України. (ч. 2 ст. 213). Примітно, що до цього ініціювати затримання чи арешт судді міг виключно Генеральний прокурор [20].

– *вимоги до подання*, відповідно до яких зазначений документ повинен бути вмотивованим і достатнім, містити конкретні факти і докази, що підтверджують факт вчинення зазначеною в поданні особою суспільно небезпечного діяння, визначеного КК України. У поданні про затримання чи арешт повинно бути чітке обґрунтування необхідності затримання чи арешту. У разі недотримання відповідних вимог Голова Верховної Ради України повертає подання Голові Верховного Суду України, про що повідомляє Верховну Раду на найближчому пленарному засіданні (ч. ч. 3-4 ст. 213). При цьому щодо кожного виду запобіжного заходу подається окреме подання.

Належний рівень достатності, законності і обґрунтованості подання, законності одержання доказів, зазначених у поданні визначав Комітет, якому було доручено надати висновок щодо питання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт у терміновому порядку, але в строк не більш як двадцять днів (ст. 215). За таких обставин при необхідності він міг витребувати додаткові матеріали справи, заслухати пояснення осіб за клопотанням особи, щодо якої внесено подання. У разі відсутності достатніх доказів щодо обґрунтування подання Голова Верховної Ради України мав право повернути його разом з вмотивованим висновком комітету Голові Верховного Суду України з пропозицією подати додаткові обґрунтування. У такому випадку комітет зупиняв перевірку, про що повідомляв Голову Верховної Ради України, який інформував про це Верховну Раду.

– порядок розгляду Верховною Радою України питання про надання згоди на, затримання чи арешт (ст. 216). Верховна Рада розглядала внесені подання на пленарному засіданні у визначений нею день, але не пізніше семи днів з дня подання відповідного висновку комітетом. Після оголошення подання головуючий на пленарному засіданні надавав слово до 30 хвилин: Голові Верховного Суду України для відповідей на запитання представників депутатських фракцій, народних депутатів; судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції, щодо яких внесено подання, для пояснення.

Обговорення питання здійснювалося за процедурою повного обговорення, після якого головуючий на пленарному засіданні відповідно до подання ставив на голосування питання про надання згоди на: затримання чи арешт судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції.

Рішення про надання згоди на затримання чи арешт Верховна Рада приймала відкритим поіменним голосуванням більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу, яке оформлювалося постановою Верховної Ради. Рішення Верховної Ради про надання згоди не переглядалося, крім випадку виявлення обставин, що не були відомі Верховній Раді під час розгляду відповідного подання. Про прийняте рішення Голова Верховної Ради України негайно повідомляв Голову Верховного Суду України.

2. Порядок проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистого обшуку судді, а так само огляду, виїмки його кореспонденції, речей і документів, згідно з яким зазначені процесуальні дії могли провадитись тільки за вмотивованим рішенням суду, а також за згодою судді в разі прийняття головою відповідного суду рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки (ч. 4 ст. 13).

Важливо підкреслити, що до внесення змін Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про статус суддів» від 21 червня 2001 року № 2534-III [21] санкцію на проведення процесуальних заходів, пов'язаних з обмеженням конституційних прав на недоторканність житла чи іншого володіння особи, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, права власності надавав винятково Генеральний прокурор України за умови наявності порушеної кримінальної справи.

3. Правила підсудності кримінальних справ щодо судді Конституційного Суду України та будь-якого суду загальної юрисдикції, відповідно до яких судовий розгляд у першій інстанції у аналізованих провадженнях здійснювався апеляційним судом. Водночас підсудність справи визначалась Головою Верховного Суду України або його заступником, а сама справа не могла розглядатись тим судом, у якому обвинувачений працював суддею (ч. 5 ст. 13).

Про прагнення суддівської спільноти до абсолютного імунітету, на нашу думку, свідчить згадане вище рішення Конституційного суду, у якому Суд зауважує, що конкретний обсяг гарантій недоторканності суддів визначався, зокрема, в ч. 2 ст. 13 Закону України «Про статус суддів» у редакції від 15 грудня 1992 року, якою передбачалося, що «судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності і взяті під варту без згоди Верховної Ради України. Вони не можуть бути піддані заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, без згоди органу, який обрав суддю на посаду». Законом України 1999 року ці положення було вилучено, а ч. 2 ст. 13 Закону викладено в редакції, згідно з якою «суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального

ви року судом», що, на думку Верховного Суду України, призвело до звуження обсягу недоторканності суддів і зниження рівня гарантій їхньої незалежності [18].

Аналіз положень Конституції та Закону України «Про статус суддів» від 1992 року ілюструє те, що імунітет судді в частині особливого порядку притягнення його до кримінальної відповідальності був практично тотальним з огляду на те, що недоторканність суддів поширювалась на будь-які злочини, які не стосувались реалізації ними своїх суддівських функцій. Тобто без надання згоди Верховної Ради без будь-яких винятків затримати або арештувати суддю було неможливо, а у разі затримання за підозрою у вчиненні злочину, він повинен був негайно звільнений після з'ясування його особи.

З прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році, який об'єднав у собі положення двох Законів України «Про статус суддів» (1992) та «Про судоустрій України» (2002), були запроваджені певні додаткові процедури здійснення кримінального провадження стосовно судді, як-от: наділення повноваженнями порушувати кримінальну справу щодо судді виключно Генерального прокурора або його заступника; можливість відсторонити суддю від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, що здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованої постанови Генерального прокурора України. В подальшому прийняття діючого КПК України зумовило внесення змін до аналізованого закону, якими було введено деякі нові правила здійснення зазначених вище процесуальних заходів, а також визначено порядок повідомлення про підозру, згідно з яким судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором України або його заступником.

Проте суттєвих змін, які б зменшували обсяг недоторканності представників судової влади закон не передбачав. Системний аналіз законодавства, що регламентувало порядок притягнення суддів до кримінальної відповідальності, констатує про надання представникам Феміди особистих привілеїв, ніж про встановлення додаткових гарантій здійснення правосуддя незалежним, безстороннім та неупередженим судом. Наведене значною мірою створювало труднощі переслідування цих осіб у разі вчинення ними кримінальних правопорушень.

Н. В. Шелевер, аналізуючи у 2011 році законодавство, яке регламентувало на той час порядок притягнення судді до кримінальної відповідальності, піднімала питання встановлення меж між необхідністю захисту судді, як особи, що виконує важливі для держави функції і недопустимістю безкарності цієї особи у разі вчинення нею правопорушення. Інститут правового імунітету, зауважувала науковиця, складається із двох груп норм, що мають самостійне значення і ціль їх встановлення. Перша група – це норми, що забезпечують підвищений правовий захист судді, друга група – норми, які розвивають принцип невідворотності відповідальності і принцип відшкодування шкоди. Вчена справедливо наголошувала на необхідності передбачити поряд з нормами, що ускладнюють порядок притягнення суддів до відповідальності також норми, що гарантують дотримання принципу невідворотності відповідальності [22, с. 80–81].

В подальшому із розвитком законодавства наведені наукові пропозиції певною мірою дістали свого закріплення у положеннях нормативно-правових актів. Зокрема, з прийняттям Законів України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII та «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII відбулися суттєві зміни, згідно з якими впроваджувався інститут функціонального імунітету судді замість абсолютного. Відповідно до вказаних нормативно-правових актів було змінено порядок здійснення кримінального провадження стосовно судді відповідно до якого серед іншого:

– усувалась політична складова у вирішенні питання щодо надання згоди на затримання судді або утримання його під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом (відповідне повноваження Верховної Ради України передається до повноважень Вищої ради правосуддя);

– передбачається запровадження інституту функціонального (обмеженого) імунітету судді, за якого забороняється притягнення судді до кримінальної відповідальності за викладену в судовому рішенні правову позицію, за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку, однак, при цьому суддя нестиме юридичну відповідальність на загальних засадах за дії, вчиненні поза професійною суддівською діяльністю [23].

Порівняльно-правовий аналіз чинного законодавства й того, що втратило юридичну силу, в сфері правового регулювання статусу судді зумовив висновки про те, що інститут суддівського імунітету, який існує сьогодні, пройшов шлях розвитку від абсолютного, коли без надання згоди Верховної Ради без будь-яких винятків затримати або арештувати суддю було неможливо (а у разі затримання за підозрою у вчиненні злочину, він повинен був негайно звільнений після з'ясування його особи), до запровадження обмеженого імунітету судді, за якого забороняється притягнення судді до кримінальної відповідальності за викладену в судовому рішенні правову позицію, за винятком вчинення кримінального правопорушення поза професійною суддівською діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Зеленська М. І. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб: питання соціально-правової природи. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 25–31.
2. Словник іншомовних слів за редакцією О.С. Мельничука. Київ, 1974. URL: <https://126.slovaronline.com/>
3. Ткаля О. Теоретичне обґрунтування імунітету як особливої правової категорії. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2011. Вип. 22. С. 73–85.
4. Митна енциклопедія : у 2 т. / І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін.. Хм. : ПП Мельник А. А., 2013. Т. 1 : А — Л. 472 с.
5. Ткаля О. В. Правові імунітети в законодавстві, що діяло на українських землях у складі Російської імперії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013.6-1 (1) 2013. С. 76–79.
6. Кас'яновський І. О. Еволюція міжнародно-правового регулювання імунітету власності держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 390–394.
7. Реєнт О. О. Право депутатської недоторканності (питання теорії та практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2009. 22 с.
8. Дипломатичний імунітет. *Вікіпедія вільна енциклопедія*. 2024. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82
9. Гіренко О. Т. Використання юрисдикційних імунітетів держави та її власності в цивільних угодах за її участю. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2004. Вип. 10(2). С. 119–131.
10. Попко Є. В. Тенденції розвитку юрисдикційного імунітету іноземної держави за континентальним правом. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Вип. 81. С. 335–345.
11. Ткаля О. В. Правові імунітети за часів Київської Русі. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса). Одеса : Юридична література, 2016. С. 170–172.

12. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І.Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. 501 с.

13. Тімуш Д. І. Недоторканність судді як об'єкт адміністративно-правового забезпечення: генеза та сучасність. *Юридичний вісник*. 2021. 3 (60). С. 127–133.

14. Свириденко С. В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 232 с.

15. Бутенко А. До історії формування моделі української держави. конституційний проект української народної партії 1905 року. *Юридичний журнал*. 2007. № 5.

16. Основний Закон «Самостійної України» спілки народу українського 1905: Проект утворений групою членів Української Народної Партії. URL: https://constituanta.blogspot.com/2011/08/1905_05.html

17. Шелевер Н. В. Співвідношення правових категорій : «іммунітет» та «недоторканність». *Форум права*. 2012. № 2. С. 779–784.

18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року у справі № 1-1/2004.

19. Постанова ВРУ Про Регламент Верховної Ради України 16 березня 2006 року № 3547-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 23. № 24-25. ст. 202.

20. Про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності судді Долинського районного суду Івано-Франківської області Ковалю З. М. : постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради*. 1999. № 1. ст.12.

21. Про внесення змін до Закону України «Про статус суддів» : Закон України від 21 червня 2001 року № 2534-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. N 33. ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2534-14#Text>

22. Шелевер Н. В. Іммунітет суддів та їх відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. Вип. 15. С. 79–83.

23. Висновок комітету щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4734&skl=9

НОТАТКИ

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 35

Підписано до друку 25.12.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 15,81
Замов. № 0225/173. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.